

ΧΑΝΙΑ 1981

ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΔΟΣΗ
ΔΗΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ

Houssakis

ΧΑΝΙΑ 1981

Έτησία έκδοση Δήμου Χανίων, Χρόνιά 9η

Η επιμέλεια της ύλης έγινε από επιτροπή την οποία αποτελούσαν οι κ.κ.:

Κλωνιζάκης Γιάννης, Δήμαρχος Χανίων
 Καλαϊτζάκης Περικλής, Πρόεδρος Δ.Σ.
 Μαστοράκης Γιάννης, Δημοτ. Σύμβουλος
 Αποστολάκης Σταμάτιος, Δάσκαλος
 Ίγγλεζάκης Βασίλειος, συνταξ. δάσκαλος
 Κλάδου Αιμιλία, Αρχιτέκτων
 Μαλεφάκης Εύτυχιος, Γεν. Επιθεωρητής Μέσης Εκπ/σεως
 Μανολικάκης Λεωνίδας, συνταξ. δημοτ. υπάλληλος
 Μποτωνάκης Μιχαήλ, Επίτιμος Γενικός Επιθεωρητής Μ. Εκπ/σεως
 Πανηγυράκης Στυλιανός, Επίτιμος Γενικός Επιθ/τής Μ. Εκπ/σεως
 Παπαμανουσάκης Ευστράτιος, Δικηγόρος
 Χαρωνίτης Βασίλειος, Δάσκαλος

Επιμέλεια έκδοσης: Ήλια Μπουκουμάνη, Μαυρομιχάλη 1, τηλ. 3618.502

Στοιχειοθετήθηκε και τυπώθηκε στα τυπογραφεία Ήλια Μπουκουμάνη, Έμ. Παπά 13, Ν. Ίωνία, τόν Απρίλιο 1981.
 Διόρθωση κειμένων: Μαρία Χριστοφόρου

Τό εξώφυλλο: Τά «Στούκας» βομβαρδίζουν τά Χανιά. Άκουαρέλα τού Χανιώτη ζωγράφου Κώστα Ντουσάκη.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Χαιρετισμός τού Δημάρχου Χανίων	1
Κυβερνήτης τής Ελλάδας καί όλων τών Ελλήνων – Κ. Τσάτσου, τ. Προέδρου Δημοκρατίας	3
Η Κρήτη από φλόγες ζωσμένη... γι' άλλη μιά φορά – Άντ. Μιχ. Μαρή	8
Η Μάχη τής Κρήτης (20 μέχρι 30 Μαΐου 1941) – Στυλ. Πανηγυράκη	11
Δυό ιστορικά κείμενα – Μιχ. Α. Μποτωνάκη	23
Ο Γαλατάς στή Μάχη τής Κρήτης – Εύτ. Μαλεφάκη	26
Στοχασμοί πάνω στό Ύψωμα 107 – Βασ. Χαρωνίτη	31
Στήν Κρητικιά τού 41 – Πηνελόπης Ντουντουλάκη	33
Ο Βενιζέλος καί οι Έλληνες κλασικοί συγγραφείς – Λεων. Μανολικάκη	34
Δέκα φυσικά τοπία στό νομό Χανίων – Αιμιλίας Κλάδου-Μπλέτσα	37
Ψηφιδωτά δάπεδα από τήν Κυδωνία τών ιστορικών χρόνων – Μέλπως Πωλογιώργη	43
Οικογενειακοί τάφοι – Μνημεία τής ελληνιστικής Κυδωνίας – Σταυρούλας Μαρκουλάκη – Βάννας Νίνιου	49
Αρχαιολογικές θέσεις στήν πόλη τών Χανίων – Μαρίας Άνδρεαδάκη-Βλαζάκη	52
«Σελινιώτες, ήρωες τής Μάχης τής Κρήτης, στά στρατόπεδα συγκεντρώσεων τής Γερμανίας» – Σταμ. Α. Αποστολάκη	58
Η πρώτη θανατική εκτέλεση στά Χανιά στήν Αιγυπτοκρατία – Στρ. Παπαμανουσάκη	74
Κατοχικό – Μιχ. Γρηγοράκη	77
Στή Μνήμη Εκείνων – Βασ. Ίγγλεζάκη	79
Σάν τό πετάμενο πουλί – Μαρίας Τζεράκη-Βλασσόπουλου	81
Ο Γιακουμής – Γιάννη Γυπάκη	82

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

Σαραντα χρόνια συμπληρώνονται φέτος από την ιστορική εκείνη μέρα του Μάη του 1941, που τα σιδερόφρακτα «πουλιά» του Χιτλερισμού, αφού είχαν κατακυριεύσει όλη την ηπειρωτική Ευρώπη, έφορμούσαν ακάθεκτα κατά της κρητικής γης, που αποτελούσε τότε μαζί με τα Βρετανικά Νησιά τόν τελευταίο προμαχώνα της 'Ελευθέρης Ευρώπης.

Τή μέρα εκείνη που η «χρυσή νιότη» του κρητικού λαού ήταν στρατευμένη στην ήρωική 5η Μεραρχία, υπερασπίζοντας την ηπειρωτική 'Ελλάδα, οι υπόλοιποι Κρητικοί και Κρητικές μπροστά στους πάνοπλους άλεξιπτωτιστές αντέτασαν τά στήθια τους, προσπαθώντας να υπερασπιστούν τις ιδέες τους, τά ιδανικά τους, την Πατρίδα, την 'Ελευθερία και την εθνική τους ανεξαρτησία.

Η κρητική ψυχή δέ λύγισε ούτε στιγμή. Δεν επηρεάστηκε από τό γεγονός ότι σχεδόν όλη η Ευρώπη σφάδαζε κάτω από τό πέλμα του κατακτητή, αλλά αντίθετα άντλοῦσε δύναμη γιά νά τόν αντιμετώπισει.

Μέ τις λιγοστές συμμαχικές δυνάμεις που είχαν γιά βοήθεια, οι Κρητικοί έδωσαν μάχη, σώμα μέ σώμα, μέ τούς επιδρομείς, κρατώντας πάντα ψηλά τό Λάβαρο της 'Ελευθερίας και τηρώντας πιστά τις υποθήκες τών προγόνων τους.

Όκτώ περίπου μέρες πολιοῦσε «ή φούχτα» τών Κρητικῶν ενάντια στους δεκάδες χιλιάδες επιδρομείς, δίνοντας έτσι πολλές ελπίδες στίς σκλαβωμένες χώρες, δείχνοντάς τους τό δρόμο της τιμής και του καθήκοντος, δείχνοντάς τους ότι ό «σιδηρούς άξονας» μπορούσε νά αντιμετωπιστεί μέ τήν μέχρις «εσχάτων» πάλη.

“Άλλωστε ή θρυλική Μάχη τής Κρήτης προκάλεσε τό πρώτο ρήγμα στό όχυρό τοῦ Ναζισμού. Γι’ αυτό δίκαια κάθε χρόνο τιμάται ή επέτειος αυτή.

Στρέφοντας όμως τή μνήμη μας στίς κρίσιμες εκείνες στιγμές, δέν μπορούμε νά αφήσουμε άπαρατήρητες καί τίς σημερινές κρίσιμες στιγμές πού περνάει ό λαός μας. Ό αγώνας μας γιά έθνική ανεξαρτησία καί έδαφική άκεραιότητα τής χώρας μας συνεχίζεται.

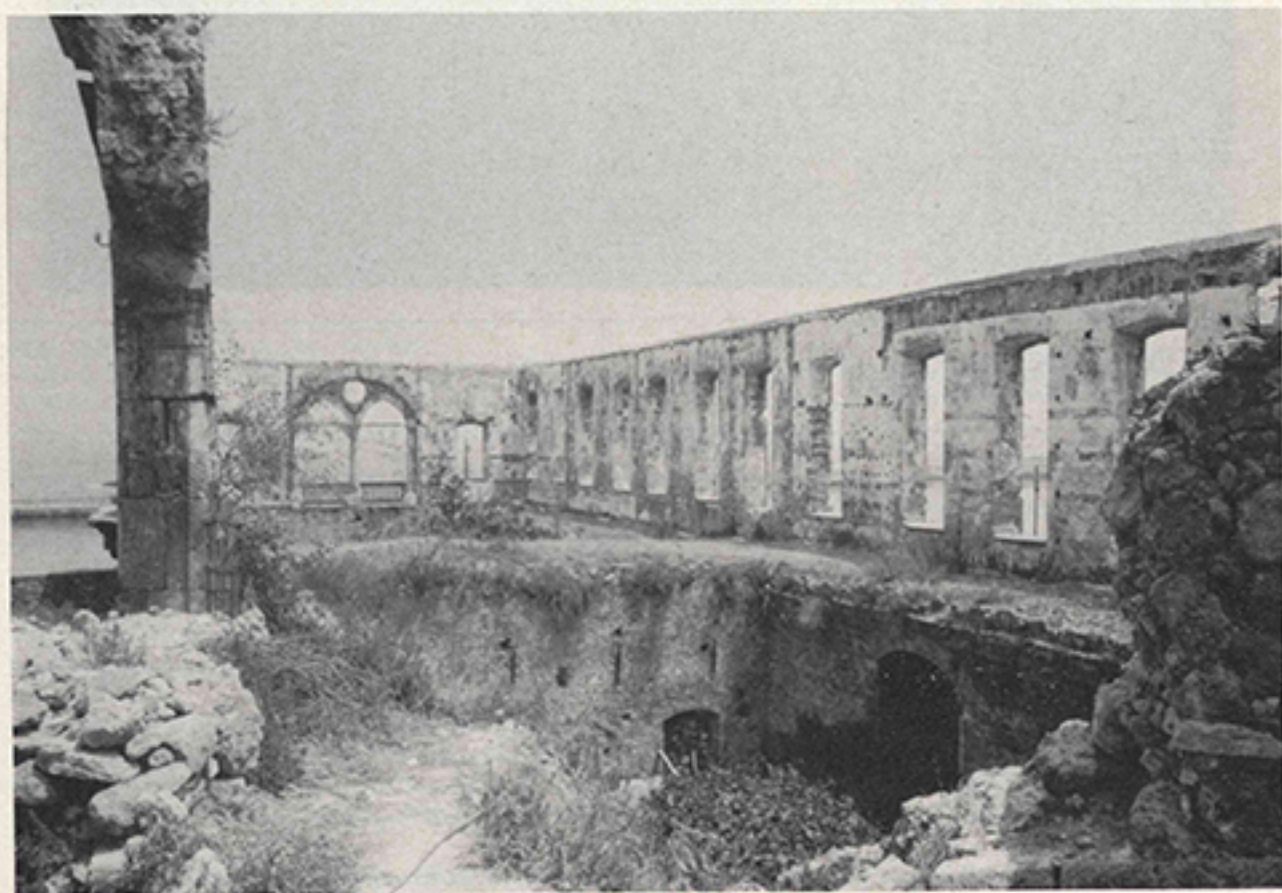
Φέτος θά τιμηθεί ή 40ή επέτειος από τή Μάχη τής Κρήτης καί θά ‘ρθουν εδώ γιά νά γιορτάσουν τή μεγάλη αυτή επέτειο πολλοί φίλοι μας, γνωστοί καί άγνωστοι. Άνάμεσά τους θά ‘ναι καί πολλές εκατοντάδες Αυστραλών καί Νεοζηλανδών βετεράνων μαχητών τοῦ Β’ Παγκοσμίου Πολέμου, πού τό Μάη τοῦ 1941 άγκυλιά μέ τούς Κρητικούς έδωσαν τή μεγάλη μάχη. Τή μάχη εκείνη δέν τήν ξεχασαν, όπως δέν ξεχασαν καί τήν Κρήτη.

Πρός τούς φίλους αυτούς, αλλά καί προς τούς φίλους μας από τά άλλα διαμερίσματα τής ‘Ελλάδας, πού θά ‘ρθουν γιά νά τιμήσουν μαζί μας τήν 40ή επέτειο τής Μάχης τής Κρήτης, ό Δήμος Χανίων άπευθύνει θερμό καί εγκάρδιο χαιρετισμό καί χαρίζει τήν άδοξη, τήν άνυστερόβουλη, τήν κρητική αγάπη του.

Παράλληλα μέ τή συμπλήρωση 40 χρόνων από τή Μάχη τής Κρήτης φέτος συμπληρώνονται 45 χρόνια από τό θάνατο στήν έξορία τοῦ ‘Εθνάρχη ‘Ελευθερίου Βενιζέλου. Στούς επισκέπτες μας συστήνουμε νά άνεβούν μέχρι τόν Προφήτη ‘Ηλία τοῦ ιστορικού ‘Ακρωτηρίου γιά νά αποδώσουν τόν όφειλόμενο φόρο τιμής προς τό μεγάλο τέκνο τών Χανίων, τόν ‘Εθνάρχη ‘Ελευθέριο Βενιζέλο.

‘Αγαπητοί μας φίλοι σάς καλωσορίζουμε μέ όλη τή θέληση τής καρδιάς μας.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΡΚ. ΚΛΩΝΙΖΑΚΗΣ
ΔΗΜΑΡΧΟΣ ΧΑΝΙΩΝ

Τό παλιό Δημαρχείο.

κυβερνήτης της Ελλάδας και όλων των Ελλήνων

Επιμνημόσυνος λόγος του Κ. Τσάτσου, τέως Προέδρου της Δημοκρατίας, που εκφωνήθηκε στις 22-3-1981, στο Ακρωτήρι, κατά την εφετηνή 45η επέτειο από το θάνατο του μεγάλου νεκρού.

Μεγάλη ή τιμή αλλά και βαρύ τό χρέος, να σταθεί κάποιος μπρός στο γιγάντιο Ισκιο σου και να μιλήσει για την ημέρα την πένθιμη, Μεγάλε Νεκρέ, τότε που πριν από 45 χρόνια ξαναγύρισες στη γη σου.

Άφησε όμως πρώτα να σου μιλήσει ένας δεκαεννιάχρονος, άπλαστος και άσημος νέος. Καλοκαίρι του 1918. Μόλις είχε γυρίσει σπίτι του από το πανεπιστήμιο όπου είχε περάσει τις εξετάσεις του για πτυχίο με άριστα. Και ξαφνικά ανοίγει η πόρτα του σπιτιού του και εισβάλλεις Έσύ, και με τη διαπεραστική φωνή σου του λές: «Κοίταξε να συνεχίσεις έτσι, γιατί πολλά περιμένω από σένα». Ο νέος εκείνος κάτι ψέλλισε. Τι να πει; Νόμιζε πως του είχαν χαρίσει τον οὐρανό με τ' άστρα.

Λίγους μήνες αργότερα, ο ίδιος αυτός νέος, στο Παρίσι, στο ξενοδοχείο «Μερσεντές», ξενυχτούσε κρυπτογραφώντας τηλεγραφήματα γραμμένα με τό χέρι σου, με την έξοχη καλλιγραφική σου γραφή, χωρίς ποτέ καμιά διαγραφή, καμιά διόρθωση. «Νά κατεβείτε στην κρεβατοκάμαρα του κ. Προέδρου» διατάζει ο μοίραρχος Τσάκωνας. Τρέχει στο κάτω πάτωμα. Ο Πρόεδρος ήταν ξαπλωμένος στο κρεβάτι κατάκοπος. «Κάτσε να σου υπαγορεύσω». Ήταν οι μέρες που ετοιμαζόταν η προώθηση του στρατού μας στη Θράκη και την Ίωνία.

Μετά χρόνια ο νέος αυτός έγινε καθηγητής Πανεπιστημίου και κρατάει ακόμα σαν φυλαχτό το ιδιόγραφο γράμμα με τα συγχαρητήρια που του έστειλες.

29 Μαρτίου 1936. Η κηδεία του στην Αθήνα είχε απαγορευθεί. Άλλοι τρέξανε στον Ίσθμο, άλλοι, με όποιο δρόμακε πλοίο, ήρθαν εδώ. Ξημερώματα. Είχαμε άράξει κοντά στο αντιτορπιλικό που έφερνε το μεγάλο νεκρό. Όταν αντικρίσαμε στο κατάστρωμα του αντιτορπιλικού τό φέρετρο (μαζί μου ήταν ο Γιώργος Σεφέρης και ή αλυσμόνητη σεβαστή δέσποινα Έλλη Άδοσίδη) μάς έπιασε ένα αναφυλλιτό, που δέν πήρε τέλος παρά εδώ που τώρα δρισκόμαστε.

Πριν πέντε χρόνια, σαν εκπρόσωπος όλου του Έθνους, κατά την πρώτη έξοδο από την έδρα μου, θεώρησα χρέος μου να έλθω να αποθέσω ένα δάφνινο στεφάνι σ' αυτό τό μνήμα, αποτιόντας συγχρόνως και την όφειλόμενη βαθιά τιμή στον άείμνηστο γιό σου Σοφοκλή Βενιζέλο. Την ώρα που όλοι τηρούσαμε κατανυκτική λιγόλεπτη σιγή μπρός στο μνήμα σου, Μεγάλε Νεκρέ, μέσα μου

αναδύονταν σμάρια οι θύμησης ως και 60 ακόμη χρόνια πίσω στοιδαγμένες. Ξέρω πώς πολλοί από αυτούς που στέκονται μπροστά μου, όμοιους σάν τους δικούς μου θα αναδεύουν θησαυρούς τούτη τη στιγμή μέσα τους, μνημόσυνο σιωπηλό γι' αυτόν τον Μεγάλο που δέν πέθανε με τό θάνατό του.

Υπουργός της Παιδείας τό 1949 στην Κυβέρνηση Σοφούλη, έγραφα την ίδια τούτη ήμερομηνία:

«Από τίς χιονισμένες κορυφές της Ίδης, κάπου εκεί από τόν άντρον του Διός, ένα καλοκαιριάτικο πρωί, άποσπασμένος όπως δράχος από δράχο, κατέβηκε από την άγρια, την άσπιλη έλληνική φύση, από τίς βαθύτατες πηγές του έλληνικού μύθου και της έλληνικής ιστορίας, ένας έφηβος, με τη χάρη του ζαρκαδιού κατέβηκε πρός τίς έρειπωμένες κατοικίες των ανθρώπων και τίς ταπεινωμένες τότε ψυχές των, με μία μοναδική άμειλικτη έσωτερική έντολή: νά τίς αναπλάσει τίς ψυχές αυτές για πολλοστή φορά μέσα στους μακρούς αιώνες της ιστορίας των. Βρίσκονταν ή Ελλάδα την εποχή εκείνη σέ μία κρίσιμη καμπή, ή Ελλάδα του '97, που συνέχιζε, άσπμα και άδιαμαρτύρητα, την άναιμική ύπαρξή της. Ός έθνος μάς κατείχε ή άπιστία στά πεπρωμένα μας, σχεδόν ή άπελπισία. Ός πολιτεία μάς μάστιζε ή εξάρθρωση και ή στείρότητα του κρατικού οργανισμού. Ός κοινωνία μάς χαρακτήριζε ή άδράνεια, ή άτονία, ή στασιμότητα.

Και όμως ύπήρχαν από τότε και οι αντίρροπες φωνές - αξιόλογες, σεβαστές-, μά που είχαν σταθεί άνίκανες νά συνεγείρουν τό έθνος.

Ακόμη κι οι ιδέες οι λυτρωτικές είχαν κιόλας προβληθεί, οι λύσεις οι σωστικές είχαν προταθεί· μά έλειπε ή δύναμη που θα τίς επέβαλλε και θα τίς πραγματοποιούσε. Άνθρωποι και γνώμες ύπήρχαν. Ακόμα και ή άπεγνωσμένη επαναστατική αντίδραση ύπήρχε, άκατέβυνη όμως και άσταθής. Όλα σχεδόν ύπήρχαν, οι σπόροι, οι ρίζες, οι κλώνοι και οι χυμοί, όλα, εκτός από τη ζείδωρον αύρα, που όλα αυτά τά μεταμορφώνει, μία νύχτα, σέ άνοιξη και σέ άνθοφορία.

Όλα ύπήρχαν εκτός από την πνοή. Όλα ύπήρχαν εκτός από τη δύναμη που θα τους έδινε ύπόσταση πραγματική. Όλα ύπήρχαν εκτός από εκείνο που είναι τό πάν: ο ήγέτης, τό πρόσωπο. Όλα εκτός από τόν άνθρωπο εκείνο, που γραφτό ήταν νά κατεβεί από τίς χιονισμένες κορυφές της Ίδης, κάποιον καλοκαιριάτικο πρωί, και νά γίνει ή πνοή, ή δύναμη, ή ένωτική άρχή, ο ταγός, που θα όδηγούσε επί 25 χρόνια, μέσα από μέριες περιπέτειες, από ύψομους και ξεπεσμούς, τό Γένος των Ελλήνων.

Σέ λίγους μήνες τότε τό έθνος άνάκτησε την πίστη του, ή πολιτεία την άρθρωση και την τάξη της, ή κοινωνία τό ρυθμό και την προκοπή της.

Σέ λίγους μήνες ξύπνησαν οι κοιμισμένες άρετές της φυλής και, ξαφνικά, σέ ειρηνικό και σέ πολεμικό συναγεμίο, όρθώθηκαν, έθνος, πολιτεία και κοινωνία και φθάσανε στην ύψηλότερή τους απόδοση. Ποτέ από την έλευθέρωσή μας δέν είχαν φθάσει σέ τέτοιο ύψος. Ο Βενιζέλος είχε ύποσχεθεί την άνόρθωση και μάς έδινε πολλαπλάσια την καθολική και σχεδόν άπρόόλεπτα εκτεταμένη άναδημιουργία και άποκατάσταση του Γένους».

Είναι πολύ δύσκολο νά συλλάβει κανείς σφαιρικά την προσωπικότητα του Βενιζέλου. Οι μεγάλοι θεωρούνται μόνο από μεγάλη άπόσταση και μόνο χρόνια μετά τό θάνατό τους. Αλλά ο Βενιζέλος δέν πέθανε. Ζει ακόμα άνάμεσά μας. Παραδειγματίζει, έμψυχώνει, εμπνέει όλους. Δέν ύπάρχουν όμως πιά γι' αυτόν έχθροι και φίλοι. Όλοι τόν σέβονται. Βγήκε από την άμφισβήτηση, την τραγική μοίρα των πολιτικών όσο ζούνε. Τώρα όλοι τόν επικαλούνται και δικαίως διότι και αυτός ύπάρχει για όλους χωρίς διάκριση. Ο Βενιζέλος δέν άνήκει πιά σέ κανένα ξεχωριστό: μόνο στό Έθνος και στή μεγάλη ένότητα της ιστορίας του. Οι μεγάλοι δέν κληροδοτούν τό μεγαλείο τους παρά μόνο στό Έθνος όλόκληρο.

Ο Έλευθέριος Βενιζέλος έστερέωσε τά ήθικά και γεωγραφικά θεμέλια του Έθνους.

Γι' αυτό και μόλις άντιλήφθηκε τους πρώτους τριγμούς, τίς πρώτες άπόπειρες για την ύποστολή της πρωταρχίας της έθνικής ιδέας, τους πρώτους υπερεθνικούς πιθηκισμούς, άμέσως άντέδρασε με διαιότητα και με ταχύτητα και έμπράκτα, γιατί γνώριζε πώς, ιδίως στά ολιγάριθμα έθνη, μόλις διαδρωθεί αυτή ή πρωταρχία, τά έθνη αυτά διαγράφονται από τίς δέλτους της ιστορίας.

Ο Βενιζέλος, εξαιτίας και των περιστάσεων που είχε νά άντιμετωπίσει, είτε τό ήθελε είτε όχι, προκάλεσε μεγάλους ένθουσιασμούς αλλά και όξύτατα πάθη. Ένώ όμως οι πιστοί του παρασύρονταν από τους ένθουσιασμούς αυτούς και

από τὰ πάθη, ὁ ἴδιος, σχεδόν πάντα, δάμαζε τὴν ὁρμή του καὶ συγκρατοῦσε τὴν ὁρμή του καὶ τὴν ὁρμή τῶν φίλων του ὅσο μποροῦσε. Ἀπὸ τὴν πρώτη του ἐμφάνιση στὴν Ἀθήνα, ὅταν τὰ πλήθη ζητοῦσαν Συντακτικὴ Συνέλευση γιὰ νὰ καταλύσουν τὸ τότε ἰσχύον πολίτευμα, σὲ ἀντίθεση μὲ ὅλους, σχεδόν μόνος, ἐπέβαλε ἀπὸ ἕναν ἐξώστη τῆς Πλατείας Συντάγματος, ἐπέβαλε κυριολεκτικὰ σὲ ὅλο τὸ παραλήρου πλῆθος τὴ λύση τῆς Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς. Ὅταν μετὰ τὸν πρῶτο βαλκανικὸ πόλεμο οἱ πολιτικοὶ του ἀντίπαλοι τὸν κατηγοροῦσαν ὅτι ἔκανε παραχωρήσεις καὶ δεχόταν ὄρους εἰρήνης ἐπιζήμιους γιὰ τὴ χώρα, ἐμφανίστηκε ὁ πιὸ διαλλακτικὸς. Τὸ ἴδιο διαλλακτικὸς φάνηκε στὴ Λωζάννη τὸ 1923, διότι πέρα ἀπὸ τὰ πείσματα καὶ τοὺς ἐνθουσιασμοὺς, εἶχε τὸ αἶσθημα τοῦ μέτρου, ἤξερε ποιά εἶναι τὰ ὅρια τῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἀδυναμιῶν μας. Δὲν ἦταν δημοκράτης (ὅπως συμβαίνει κάποτε) στὰ ἐθνικὰ θέματα, ἀλλὰ οἰακοστρόφος πού ζύγιζε μὲ ζυγὸ ἀκριβείας τὸ κάθε του δῆμα. Εἶχε τὸ θάρρος, δέβαιος γιὰ τὴν ὁρθότητα τῆς γνώμης του, ὄχι μόνον νὰ τολμᾷ, ἀλλὰ καὶ νὰ θυσιάζει.

Τή δεδαιότητα, όμως, τήν αὐτοπεποίθησή του αὐτή, δέν τήν ἀντλοῦσε μόνο ἀπό τήν αὐστηρή λογική δομή τῆς σκέψης του, ἀλλά καί ἀπό τή δημιουργική του φαντασία.

Τό 1916 τόν κατηγόρησαν οἱ ἀντίπαλοί του πῶς δέ στήριζε τήν πολιτική του σέ ἔδραϊα λογικά ἐπιχειρήματα, διότι τότε θά ἀντιλαμβάνονταν ὅτι ἦταν μαθηματικά ἀδύνατο νά νικήσουν οἱ Ἀγγλογάλλοι, ἀλλά σέ φαντασιοπληξίες. Τότε ὁ Βενιζέλος, στόν ἐβδομαδιαῖο «Κήρυκα», ἀπάντησε ὅτι δεδαίως, στήν πολιτική, καί ἡ λογική εἶναι ἀπαραίτητη, ὡλλά ἡ πιό μεγάλη ἀρετή τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός εἶναι ἡ φαντασία.

Λογική ἰδιοφυΐα ἦταν ὁ Βενιζέλος, ἀλλά καί ὁραματιστής. Τό τεράστιο βελιγνεκές τῆς δράσῆς του ἴσως νά στάθηκε ἡ ὑψηλότερη ἀρετή του.

Ἡ μοῖρα ὅμως τό 1920 χώρισε τόν ὁραματιστή ἀπό τό δράμα του. Τί θά ἔκανε αὐτός ἂν δέ συνέβαινε τότε ἐκεῖνος ὁ μοιραῖος χωρισμός; Οἱ ἱστορικοί μέ τό μέγα αὐτό θέμα θά ἀσχοληθοῦνε γιά πολλά χρόνια στό μέλλον.

Τούτη τή στιγμή μόνο τοῦτο εἶναι βολετό νά ποῦμε.

Ὁ Βενιζέλος στάθηκε ἕνας τραγικός ἄνθρωπος. Τραγικότερος καί ἀπό τόν Καποδίστρια. Ὅχι διότι τρεῖς φορές οἱ συμπατριῶτες του ἀποπειράθηκαν νά τόν δολοφονήσουν καί στίς δυό ἀπ' αὐτές ὡς ἐκ θαύματος γλίτωσε τό θάνατο. Ὅχι διότι εἶδε ἔργα του μεγάλα νά γκρεμίζονται ἀπό ὧλων λάθη καί ἀπό ὧλων πάθη. Ἀλλά διότι ἀναγκάστηκε ὁ ἴδιος νά ἐνταφιάσει μέ τά χέρια του, μέ τήν ὑπογραφή του, τό ὑψηλότερο ἰδανικό, τό κίνητρο τῆς ζωῆς του καί νά τό ἀντικαταστήσει μέ ἕνα ἄλλο νεόκοπο ἰδανικό, ἐπιβάλλοντάς το ἀνέκκλητα, σύμφωνα μέ τίς ἀμειλικτες ὑπαγορεύσεις τῆς ἱστορίας, στόν ἑλληνικό λαό, γιά νά ἀναθεμελιώσει τό μέλλον του.

Τίποτα δέν εἶναι τραγικότερο ἀπό τήν τέτοια ἐκ δάθρων ἀναθεμελίωση, ἀπάνω σέ ἐρείπια ἀπό τή δημιουργία μιᾶς νέας ἀντίθετης ἰδεολογίας. Τίποτα δέν εἶναι τραγικότερο καί γιά τόν ἴδιο καί γιά τό ἔθνος του, παρά μιά τέτοια ἀνέκκλητη ἀνάπλαση τῆς ἱστορίας. Ἀλλά καί πόσοι ὡς τώρα εἶχαν τό θάρρος νά ἐξάρουν αὐτό ἀκριβῶς τό ὑπέροχο κατόρθωμα, σκληρό ὅσο κανένα ἄλλο καί σωστικό ὅσο κανένα ἄλλο, κατόρθωμα ἀλαμπές μιᾶς γενναίας καί πρὸς τά δάθη τοῦ μέλλοντος ἀνενίζουσας πολιτικῆς σκέψης.

Μέ τή σκληρή πειθαρχία πού μόνο οἱ πολύ δυνατοί ἀσχοῦν ἀπάνω στόν ἑαυτό τους, σέ πολλές περιστάσεις δάμασε τό ἔθνος του πάθος, ἐπιβάλλοντας στό ἔθνος τήν πορεία πού ὑπαγόρευε κάθε φορά ἡ σκληρότητα τῶν περιστάσεων. Σκεφθεῖτε πόσο θά μάτωσε ἡ καρδιά του διαν ἔδιωχνε τό 1911 τοὺς Κρήτες βουλευτές ἀπό τήν Ἑλληνική Βουλή. Σκεφθεῖτε πόσες ὧλλες τέτοιες δραματικές στιγμές ἔζησε αὐτός ὁ πολεμιστής τοῦ Θερίσου. Περισσότερο νά τίς μνημονεύσω. Τίς γνωρίζετε καί τίς γνωρίζουμε. Ὁ Βενιζέλος δέ θυοῖσσε ποτέ τό ὅλο γιά τό μέρος. Ἦταν ὁ Κυβερνήτης ὅλης τῆς Ἑλλάδας καί ὅλων τῶν Ἑλλήνων.

Μέ τήν ὑπέροχη διορατικότητά του, μόλις ἐκδηλώθηκε, τό 1923, τό πρῶτο κίνημα γιά τή δημιουργία μιᾶς Ἑνωμένης Εὐρώπης, μέ πρωτοπόρο, μάλιστα, τόν ἀπό μιά πλευρά κρητικῆς καί αὐτόν καταγωγῆς ἔξοχο ἄνδρα Κουντενχόδε-Καλλέργη, ὁ Βενιζέλος, ἀκολουθούμενος ἀπό τόν Νικόλαο Πολίτη, ἐκδηλώθηκε μέ ἐνθουσιασμό ὑπέρ αὐτῆς τῆς ἰδέας, ἡ ὁποία ἂν δέν εἶχε μεσολαβήσει ὁ θλιβερός τυφώνας τῶν παρανοϊκῶν ὁλοκληρωτισμῶν, θά εἶχε ἀπό τότε καρποφορήσει. Εἶχε ἀπό τότε διακρίνει ὁ Βενιζέλος ὅτι ἡ συγκρότηση μιᾶς τέτοιας Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως ἦταν ὁ μοναδικός δρόμος τῆς σωτηρίας τῆς Εὐρώπης. Καί εἶχε ἀπό τότε διακρίνει ὁ Βενιζέλος ὅτι ἡ θέση τῆς Ἑλλάδας ἦταν στήν Ἑνωμένην Εὐρώπη.

Τό 1930 ἡ παγκόσμια οἰκονομική κρίση, πού εἶχε ἕνα χρόνο πρὶν γονατίσει τίς Ἑνωμένες Πολιτείες, ἀνέκοψε τή δημιουργικότερη, στόν ἐσωτερικό χώρο, περίοδο τοῦ Βενιζέλου. Τά δεινά αὐτῆς τῆς κρίσης ἐπέτεινε ἕνας ἀχαλίνωτος κιτρινισμός, τόν ὁποῖο ὁ Βενιζέλος προσπάθησε νά δαμάσει μέ νομοθετικά μέτρα, ἐνῶ, σέ μιά δυτική δημοκρατία, ὁ τύπος δέν ἐλέγχεται καί δέ βελτιώνεται παρὰ μόνο ἀπό τό ἥθος καί τό πνευματικό ἐπίπεδο τοῦ λαοῦ.

Αὐτή τήν τελευταία ὁδυνηρή μάχη ὁ Βενιζέλος τή διεξήγαγε σχεδόν μόνος, ἔχοντας γιά σκληρότερους ἀντιπάλους του αὐτούς πού λίγα χρόνια πρὶν ἦταν οἱ πολυτιμότεροι συνεργάτες του. Δέν θέλω νά κρίνω ἡ νά ἐπικρίνω κανέναν. Εἶναι φαίνεται μοιραῖο, ἡ δικαιολογημένη ἡ κάποτε καί ἀδικαιολόγητη φιλοπρωτία, νά θρυσματίζει, μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου, τό μονολιθικό καί στέρεο ὄγκο πού δημιουργεῖ ὁ ἕνας, πρῶτος μεταξύ τῶν πολλῶν ἀξίων. Τραγική ἦταν καί αὐτή ἡ ἐμπειρία γιά τόν Βενιζέλο.

Ὁ Βενιζέλος ὁμως ἔτρεφε, παρόλα αὐτά, ἐμπνευσμένος ἀπὸ τὸν πατριωτισμὸ καὶ τὴ μεγαλοψυχία του, ἀκλόνητη ἐμπιστοσύνη στὴν ὀρθοφροσύνη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Αὐτὸ τὸ ἔδειξε καὶ τὸ 1920 καὶ τὸ 1932.

Τότε ἄρχισε γι' αὐτὸν τὸν ἀκάματο ἀγωνιστὴ, μιὰ δραματικὴ περίοδος ποὺ δὲν τέλειωσε παρὰ μὲ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του. Πῶς νὰ μὴν ἐκφράσω τὴν ὑποψία ὅτι τὰ δραματικὰ γεγονότα ποὺ ἐτακολούθησαν ἐπισπεύσανε τὸ τέλος του;

Ἀσφαλῶς οὐδεὶς ἀναμάρτητος. Οὔτε ὁ Βενιζέλος. Στὰ 40 χρόνια τῆς φωτεινῆς του τροχιάς ὁ ἱστορικός, αὐριο, θὰ ἐντοπίσει τὰ λάθη του. Ἴσως νὰ ὑπερτίμησε σὲ μιὰ κρίσιμη ὥρα τὴ σωματικὴ καὶ ψυχικὴ ἀντοχὴ τῶν Ἑλλήνων. Λάθος. Ἴσως νὰ ἐμπιστεύθηκε ἀνθρώπους καὶ κυβερνήσεις ποὺ ἀργότερα τὸν ἀπογοήτευσαν. Λάθος. Λάθη ἀπὸ πίστη ὑπέρομη. Λάθη ἀπὸ φιλία γιὰ τοὺς συναγωνιστὰς του. Ἴσως καὶ ἄλλα λάθη. Λάθη ναί, ἀλλὰ ποτέ μικρότητες, ποτέ λιποψυχίες, ποτέ ἀσχήμιες.

Μίλησα γιὰ λάθη. Δὲ θὰ μὲ παρεξηγήσετε. Αὐτὸς ἀσφαλῶς δὲ θὰ μὲ παρεξηγήσει.

Ὁ Βενιζέλος ἤξερε τί ὁ ἴδιος ἀξίζει, ἤξερε τίς διαστάσεις του ἀλλὰ καὶ ἀντιπαθεῖ τοὺς ἄμετρος καὶ ἀλόγιστους ἐπαίνους. Τὸ δείχνει ἄλλωστε ὁ ἴδιος μὲ τὸ δωρικὸ ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμά του. Ὑπάρχουν οὖν οὐκ ἀποδοκίματες, καθὼς ἦταν σαφὲς στὶς ἐντολές του, ἀσφαλῶς ἤθελε. Κόλακες ὁμως ποτέ.

Γνωρίζοντας καλὰ αὐτὴν τὴ διάθεσιν, δὲ θὰ ἀποτολμούσα ποτέ, τούτῃ τὴν ἱερὴ στιγμή, νὰ τὴ δεδηλώσω μὲ μιὰ ἀκαιρὴ καὶ ἀταίριαστη κολακεία, ἀποσιωπώντας καὶ τίς σκιές του. Σὰν νὰ μὴν περίσσειαν τὰ καλὰ καὶ λαμπρὰ ποὺ ἔχουμε νὰ ἐξάρουμε καὶ νὰ χρειαζόμεστε τὰ ἀνέπαρτα.

Γι' αὐτὸ τὸ ἀγαλμὰ του, ἂν καὶ εἶναι ἀγαλμα ἀνθρώπου θνητοῦ, φαντάζει τόσο ὁμορφο, ἀκόμη καὶ μὲ τίς σκιές του, ὕστερα ἀπὸ 45 χρόνια καὶ θὰ φαντάζει καὶ γιὰ χρόνια πολλαπλάσια ἀκόμα, στοὺς ἐπερχόμενους καιροὺς.

Σ' ἓνα ποίημα ἀφιερωμένο στὸν Βενιζέλο ὁ Κωστής Παλαμὰς δάζει ὡς τίτλο δύο λέξεις ἀπὸ τὰ Νέκυνια τῆς Ὀδύσσειας «Οἷος πέπνυται», γιὰ τὸ μόνον ἀπὸ τοὺς νεκροὺς ποὺ εἶχε τὴ δύναμιν νὰ μιλήσει. Ἔτσι αὐτός, ὁ «προκείμενος νεκρός», ἰσχυρὸς πιά, μιλάει μὲ τοὺς ζωντανούς, ὅπως ὁ Κάλχας μὲ τὸν Ὀδυσσεῆα. Καὶ ἀπὸ τὴ φωνὴ τῆς δικῆς μας, ἡ φωνὴ τοῦ ἰσχυροῦ του εἶναι πολὺ δυνατότερη. Ἀκόμη σήμερον ἢ μπότα του θρονιάει στὸ κρητικὸ καλντερίμι.

Ἔτσι ἀκλόνητα ἐδραιωμένο στὴ συνείδησιν τοῦ ἀδιαίρετου καὶ δημοσίου ἔθνους ὁλόκληρου σὲ ἀντικρίζουμε, ὅσοι συναχθήκαμε ἐδῶ, καί, παραμερίζοντας ὅσα πρόσκαιρα τυχόν σήμερον μᾶς χωρίζουν στὸν πολιτικὸν οἶκον, κλίνουμε εὐλαδικὰ τὰ ἔσφη μας, ὅλοι, πρὸς ἓνα κοινὸ σημεῖον, πρὸς τὸ σκῆνωμά σου, Μεγάλε Νεκρέ, γιὰτὶ πολὺ μόχθησες, πολὺ πάλαιψες, πολὺ πόνεσες, πολὺ πικράθηκες, γιὰ νὰ μεγαλώσεις καὶ νὰ τρανέψεις τὴν Ἑλλάδα.

σαράντα χρόνια πριν

‘Η Κρήτη από φλόγες ζωσμένη ...γι’ άλλη μιά φορά

ANT. MIX. ΜΑΡΗ
‘Επίτιμον Δικηγόρου
Τέως Δημάρχου Χανίων

Στις 12-11-1940 ο Χίτλερ με διαταγή του όρισε ότι «μετά την κατάληψη της ηπειρωτικής Ελλάδας από τα γερμανικά στρατεύματα, αυτά θα καταστήσουν δυνατή τη χρησιμοποίηση των γερμανικών ναερίων δυνάμεων εναντίον στόχων στην Ανατολική Μεσόγειο». Στις 13 του Δεκέμβρη εκδόθηκε η άκρως απόρρητη με αριθμό 20 διαταγή «γενικών κατευθύνσεων», που καθόριζε σαφέστερα στην παράγραφο 3, εδάφιο 4, ότι «άποστολή της αεροπορίας θα είναι να ενισχύσει την επίθεση του στρατού σ’ όλες τις φάσεις της και, εφόσον αυτό θα είναι δυνατό, να καταλάβει βρετανικά στηρίγματα στα ελληνικά νησιά με αποβάσεις από τον αέρα...».

Στις 15 του Απριλίου 1941, ο πτέραρχος Λώρ, διοικητής του 4ου Αεροπορικού Στόλου, υπέβαλε σχέδιο για την κατάληψη της Κρήτης στο στρατόρχη Γκαίριγκ, ανώτατο αρχηγό της Αεροπορίας, το οποίο είχε εκπονηθεί από τον αντιπτέραρχο Στούντεντ, διοικητή του XI Αεροπορικού Σώματος. Και στις 20 του Απριλίου, σέ σύσκεψη στην οποία έλαβε μέρος και ο αντιπτέραρχος Στούντεντ, ο Χίτλερ αποφάσισε την εκτέλεση της επιχειρήσεως κατάληψης της Κρήτης.

Στή συνέχεια, δάσει του σχεδίου Στούντεντ, εκδόθηκε στις 25 του Απριλίου η διαταγή 28 «γενικών κατευθύνσεων» για την επιχείρηση με τη συνθηματική ονομασία «Ερμής» για την κατάληψη της Κρήτης, με σκοπό τη χρησιμοποίησή της ως αεροπορικής βάσεως εναντίον της Αγγλίας στην Ανατολική Μεσόγειο.

Η ανώτατη διοίκηση της επιχειρήσεως ανατέθηκε στο στρατόρχη της Αεροπορίας Γκαίριγκ, η τακτική προπαρασκευή της στο διοικητή του 4ου Αεροπορικού Στόλου πτέραρχο Λώρ, και η διοίκηση ισχυρών αεροπορικών δυνάμεων του XI Αεροπορικού Σώματος, που θα χρησιμοποιούνταν για την επιχείρηση, στον αντιπτέραρχο Στούντεντ.

Ο Μουσολίνι ζήτησε να συμμετάσχει στην επιχείρηση και ιταλικός στρατός από τα Δωδεκάνησα στις ανατολικές ακτές της Κρήτης. Αυτό έγινε, αλλά στις 28 του Μάη, όταν δηλαδή είχε κριθεί η τύχη της Κρήτης.

Για την εκτέλεση της επιχειρήσεως Ερμής διατέθηκαν 22.750 άνδρες, 1.370 αεροσκάφη, 70 σκάφη για μεταφορά αποβατικών δυνάμεων και εφοδίων, υποστηριζόμενα από ιταλικά αντιτορπιλικά και τορπιλλοκατόντες. Από τους άνδρες θα εφορμούσαν κατά της Κρήτης 750 με ανεμοπλάνα και 10.000 με αλεξιπτωτα, 5.000 θα μεταφέρονταν σε καταληφθέντα αεροδρόμια και αίγιαλους με μεταφορικά αεροπλάνα και 7.000 με πλωτά μέσα. Η αεροπορία που διατέθηκε για την επιχείρηση αποτελούνταν από 60 αεροπλάνα αναγνωρίσεως, 200 βομβαρδισμού, 150 βομβαρδισμού καθέτου εφορμήσεως, 180 διώξεως, 100 περίπου ανεμοπλάνα και 600 αεροπλάνα.

Οι δυνάμεις των αερομεταφερόμενων στρατευμάτων διαιρέθηκαν σε τρεις ομάδες επιθέσεως: Τη δυτική ομάδα επιθέσεως με συνθηματική ονομασία «Κομήτης», που είχε άποστολή την κατάληψη του αεροδρομίου Μάλεμε και αποτελούνταν από τον όγκο του Συντάγματος Εφόδου Αλεξιπτωτιστών, μειωμένου κατά ένα τάγμα. Την κεντρική ομάδα επιθέσεως με συνθηματική ονομασία «Άρης», που είχε άποστολή την κατάληψη των Χανίων και της Σούδας με ένα κλιμάκιο και του Ρεθύμνου και του αεροδρομίου του με άλλο κλιμάκιο και αποτελούνταν από τα 2ο και 3ο Συντάγματα της 7ης Μεραρχίας Αλεξιπτωτιστών, ενισχυμένα με μονάδες όπλων υποστηρίξεως. Και την ανατολική ομάδα επιθέσεως με τη συνθηματική ονομασία «Ωρίων» και με άποστολή την κατάληψη του Ηρακλείου, που αποτελούνταν από το 1ο Σύνταγμα της 7ης Μεραρχίας Αλεξιπτωτιστών ενισχυμένο με μονάδες όπλων υποστηρίξεως.

Όλη η Ελλάδα είχε τότε υποκύψει ύστερ' από έναν άμυντικό άγώνα πού θαύμασε και τίμησε όλη η οίκουμένη, έναντίον των σιδερόφρακτων ναζιστών και φασιστών εισβολέων. Μονάχα η Κρήτη έμεινε ακόμη ελεύθερη, ενώ ο πόλεμος στη στεριά, στη θάλασσα και στον άέρα είχε πάρει παντού μιά έκταση και καταστροφική μορφή χωρίς ιστορικό προηγούμενο. Ο φοβερός κίνδυνος της υποδουλώσεως και του εξανδραποδισμού άπειλούσε και είχε τρομάξει όλόκληρο τον ελεύθερο ακόμη κόσμο. Και τώρα άρχισε νά χτυπά και τίς πόρτες της Κρήτης.

Κάποια μοίρα είχε σφραγίσει τό πολύπαθο, αλλά και περήφανο και άνυπότακτο νησί μέ τον ύψηλό προορισμό και την ύψιστη τιμή νά δώσει την τελευταία μάχη της ελληνικής ελευθερίας έναντίον των νεοδάρδρων επιδρομέων.

13 του Μάη 1941: Άρχίζει σοβαρή και έκτεταμένη δραστηριότητα της ναζιστικής αεροπορίας κατά των κρητικών αεροδρομίων και κατά της Σούδας.

14 του Μάη: Τό βαρύ πυροβολικό των αεροπιδατικών δυνάμεων του έχθρου άρχίζει νά σφυροκοπά συνεχώς την Κρήτη. Τά Στούκας και τά μαχητικά αεροπλάνα των ναζί μετέφεραν πάνω από τό νησί και εξαπόλυαν έναντίον του αδιάκοπα τό όλέθριο φορτίο τους.

20 του Μάη: Άρχίζει από τον άέρα η απόδραση και επιδρομή των εκλεκτότερων έχθρικών στρατευμάτων γιά την κατάκτηση της Κρήτης.

Τό άκουσμα της καθόδου των πρώτων ναζιστών άλεξιπτωτιστών στην κρητική γή αποτέλεσε και τό σύνθημα του γενικού λαϊκού συναγερμού γιά την υπεράσπιση του πάτριου εδάφους.

- «Άνδρες, γυναίκες και παιδιά, της Κρήτης άντρείωμένοι, της Λευτεριάς τή Ρήγισσα ήρθανε νά σκλαδώσουν.
- Τά δση άναταράσσονται και τά δουνά δρυχούνται
- κι ό Διγενής σέρνει φωνή από τον Ψηλορείτη:
- Άπούχει άρματα άς βαστά κι από δέν έχει άς δρίσκει».

Άσπλοι σχεδόν ήταν τότε η Κρήτη και ο κρητικός λαός. Η Κρητική Μεραρχία ήταν μακριά από την Κρήτη. Εξάλλον οι ελληνικές, αλλά και οι συμμαχικές στρατιωτικές δυνάμεις πού είχαν καταφύγει στην Κρήτη από την ήπειρωτική Ελλάδα, ήταν και αριθμητικά ανεπαρκείς η και αγύμναστες, μέ έλλιπή δέ πάντως όπλισμό. Επιπλέον, η Μεγαλόνησος είχε μείνει άνοχύρωτη. Και ο σύρρανος της ήταν άπροστάτευτος σχεδόν, χωρίς αεροπορική κάλυψη και χωρίς επαρκή άντιαεροπορική άμυνα. Παρόλα αυτά οι Κρητικοί ήταν άποφασισμένοι ν' άγωνιστούν, και άγωνίστηκαν, άμυνόμενοι υπέρ δωμών και έστιών. Και πολέμησαν έναντίον των πάνοπλων επιδρομέων μέ δσα - πάρα πολύ λίγα - όπλα είχαν διασώσει από την άρπαγή της αντιλαϊκής και λαομίσητης βασιλομεταξικής δικτατορίας, και μέ πρωτόγονα ακόμη επιθετικά μέσα, αλλά και μέ άρκετά όπλα - λάφυρα των ίδιων των επιδρομέων. Και:

- «Είναι μεγάλη η σύναξη κι είναι στενός ο τόπος.
- Κι άντρες, γυναίκες και παιδιά, παπάδες και δάσκαλοι
- στ' άλώνι της παλληκαριάς έστησαν πεντοζάλη
- λές κι ήτανε ξεφαντωτές, λές κι ήταν χαροκόποι.
- Κι όπως ριζίτικο σκοπό άρχισαν τά τουφέκια
- θαρρούσες κι έδλεπες γιορτή η γάμου πανηγύρι».

Ύπηρξε αληθινά αξιοθαύμαστη η ενεργός συμμετοχή των Κρητικών, στρατιωτικών και μή, και ιδιαίτερα θαυμαστή η συμμετοχή των ασύντακτων πολιτών, στην άμυνα κατά της κατακτητικής επιδρομής των χιτλερικών ναζιστών, η περιφρόνηση αυτών των όσπλων η σχεδόν όσπλων ανθρώπων πρós την τεράστια ύλική υπεροχή του πάνοπλου έχθρου και τους θανάσιμους κινδύνους πού διέτρεχαν άντιμετωπίζοντας μέ τόσο πενιχρά μέσα πανίσχυρο έχθρο. Και έπίσης αξιοθαύμαστα είναι τ' αποτελέσματα της πολεμικής δράσεώς τους παρόλες τίς δυσμενείς και δύσκολες γι' αυτούς συνθήκες. Εξόντωσαν πάρα πολλούς μεμονωμένους έχθρούς, αλλά και πρόσβαλαν όλόκληρα άποσπάσματα έχθρικά πού είχαν πέσει σέ συγκοινωνιακά κέντρα η στά νώτα των μαχόμενων ελληνικών και συμμαχικών στρατευμάτων η σ' άλλα κρίσιμα στρατηγικά σημεία και η τά άποδεχάτισαν η τά κράτησαν σέ άδράνεια.

Στά Χανιά - στά γύρω τους χωριά, στο Άκρωτήρι, στο Γαλατά, στην Άγιά,

στον Άλιγιανό, σ' όλα τὰ χωριά πρὸς τὸ Μάλεμε καὶ στὸν Ταυρωνίτη, στὰ Φλώρια, στὴν Κάνδανο, στὸ Καστέλλι, γενικά ὅπου ἐπιτέθηκαν ἔχθροί, ὑπῆρξε ἀνεκτίμητη ἡ συμβολὴ τῶν πολιτοφυλάκων καὶ τῶν ἐλευθέρων σκοπευτῶν στὴν ἀμυνα. Στὸ Ρέθυμνο χωρικοὶ ἦταν ἐκεῖνοι ποὺ κύκλωσαν ἀμέσως τοὺς ἀλεξιπρωτιστὲς ποὺ εἶχαν πέσει στὸ Λατζίμα, κράτησαν ἀνοιχτὴ τὴ συγκοινωνία μὲ τὸ Ἡράκλειο καὶ ἐμπόδισαν τοὺς ἐπιδρομεῖς ν' ἀποκλείσουν τὰ πλευρὰ τῶν συμμαχικῶν ταγμάτων ποὺ προστάτευαν τὸ ἀεροδρόμιο. Καὶ σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Μάχης οὐδὲς ἐνοπλίων Ρεθυμνιωτῶν ἐδρασαν μὲ πολεμικὸ μένος, μὲ ἀποφασιστικὴ καὶ ἀποτελεσματικὴ ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν. Στὸ Ἡράκλειο, ἄστοι καὶ ἐργάτες, ὅλων τῶν ἡλικιῶν καὶ κατηγοριῶν, ἐπιτέθηκαν στοὺς ναζιστὲς ποὺ εἶχαν εἰσδύσει πρῶτοι στὴν πόλη τους καὶ τοὺς ἐξόντωσαν, ἐνῶ ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη οἱ χωρικοὶ ξεκαθάριζαν ἐχθρικές φωλιές καὶ σὲ συνεργασία μὲ τὸν τακτικὸ στρατό.

Ὁ ἴδιος ὁ Χίτλερ ἐνῶ διαρκοῦσε ἡ Μάχη τῆς Κρήτης δήλωσε: «Ἡ λύσσα καὶ ἡ ἀγριότητα μὲ τὴν ὁποία ὁ πληθυσμὸς τῆς Κρήτης πολέμησε τοὺς στρατιώτες τοῦ Ράιχ μόνο στὸν πολωνικὸ πόλεμο παρατηρήθηκε». Ὁ στρατηγὸς Στούντεντ γράφει: «Εἶναι ἀπίστευτα ὅσα διεδραματίζοντο σὲ πολλὰ σημεῖα (κατὰ τὴν Μάχην). Τμήματα ἀναλαμβάνουν τὰ ἔργα διμοιριῶν καὶ οἱ διμοιρίες τὰ ἔργα τῶν λόγων, ἐνῶ τὰ ἐναπομένοντα τμήματα ἀποδεκατίζονται οἱ ἅπασιν». Ὁ ταγματάρχης Φλέκερ τῆς 5ης Ὀρεινῆς Γερμανικῆς Μεραρχίας γράφει: «Ὁ ἐντόπιος πληθυσμὸς ἦταν ὅλος ὀπλισμένος. Καὶ γέροντες καὶ γυναῖκες. Καὶ μικρὰ ἀκόμη παιδιὰ μᾶς πυροβολοῦσαν. Ἀπὸ παντοῦ ἀόρατος ἐχθρὸς μᾶς πυροβολεῖ». Ἐξώλου, ὁ διοικητὴς τῶν βρετανικῶν δυνάμεων Ρεθύμνου συνταγματάρχης Κάμπελ τηλεγραφεῖ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Μάχης πρὸς τὸ στρατηγὸ Φρένμπεργκ: «Κρήτες καὶ Ἕλληνες μάχονται ὑπέροχα. Εἴμαστε περήφανοι μαχόμενοι στὸ πλευρὸ τους». Ὁ δὲ ταξίαρχος Σώλτσμουρρη Τζόουν, τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ στρατηγοῦ Φρένμπεργκ, γράφει: «Ἦταν ὑπέροχο τὸ θέαμα νὰ βλέπει κανεὶς χωρικοὺς ὅλων τῶν ἡλικιῶν νὰ ζητοῦν ὅπλα καὶ μόνο ὅπλα. Τὸ ἠθικὸ τῶν Κρητῶν εἶναι ἀδύνατο νὰ περιγραφεῖ. Ὅταν ὁλόκληρη ἡ ἱστορία ἐρθεῖ στὸ φῶς θὰ συγκатаλεχθεῖ στὰ εὐγενέστερα παραδείγματα τῆς ἱστορίας».

Οἱ νεώτεροι λοιπὸν Κρήτες δικαιούνται νὰ καυχῶνται – ὅπως ἀνέφερα καὶ ἄλλου – ὅτι μὲ τὴ συμμετοχὴ καὶ δράση τους στὴν ἱστορικὴ Μάχη τῆς Κρήτης διαλάλησαν κι αὐτοὶ γι' ἄλλη μιὰ φορὰ ἐμπρακτὰ τὸ πιστεῖν τῶν πολεμικῶν Δωριέων τῆς Κρήτης: «Ἔστι μοι πλοῦτος μέγας δόρυ καὶ ξίφος...» Ἀπόδειξαν τότε μὲ πράξεις θαυμαστὲς ἡρωισμοῦ καὶ αὐτοθυσίας ὅτι ἡ ἀγάπη τῆς ἐλευθερίας γι' αὐτοὺς δὲν εἶναι ἀπλῶς καταστάλαγμα ἰδεολογικῆς πίστεως, ἀλλὰ ἐνστικτο – ἕνα ἀπὸ τὰ ζωηρότερα ὁρμέφυτα τῆς ψυχῆς τους. Καὶ ἔτσι, δικαίωσαν τὸν ὕμνο τοῦ ποιητῆ:

«Ὀλόρθη μεσ' στὸ πέλαγο πετιέσαι Κρήτη ἐσύ,
κι ἄς σὲ χτυποῦν τὰ κύματα καὶ ἄς δέρνη σε ὁ Βορρᾶς.
Χώρα ἱερὴ τῆς Λευτεριάς καὶ τῆς παλληκαριάς, Ἀθάνατο Νησί».

η μαχη της Κρήτης 20 μεχρι 30 Μαιου 1941

Προϊστορία της μάχης

Κάθε χρόνο τις μέρες αυτές ό νοūs όλων μας, όσοι ζήσαμε την «παραδοξότεραν μάχην του κόσμου», τή Μάχη τής Κρήτης καί επιζήσαμε, στρέφεται πρὸς τά πίσω καί θυμόμαστε ἐκείνους πού πρότειναν γυμνό τό στήθος τους στά ἀεραγίματα τοῦ Γ' Ράιχ. Ἄλλοι, μεγάλοι καί τρανοί, εἴτε εἶχαν ὑποκύψει, εἴτε πρόσφεραν «γῆν καί ὕδωρ» στόν ἀρχηγό τοῦ «Πραξικοπήματος τής Μπυραρίας τοῦ Μονάχου» (8-11-1923). Ἡ Δανία εἶχε ὑποκύψει σέ μιά μέρα (9-4-40). Ἡ Ὀλλανδία συνθηκολόγησε σέ πέντε (10 μέχρι 14-4-40). Ἡ Γιουγκοσλαβία παραδόθηκε σέ δώδεκα (6 μέχρι 17-4-41). Τό Βέλγιο σέ 19 (10 μέχρι 28-5-40). Ἡ Πολωνία σέ 27 (1 μέχρι 28-9-40).

Ἡ μικρή ὁμως Ἑλλάδα ἀγωνίζεται. Πέφτει ἀλλά δέν παραδίνεται. Εἶχαμε ὑποστεί τήν ἀπρόκλητη ἐπίθεση τής 28-10-40. Ἡ ἀπάντηση, συνηθισμένη γιά τοὺς Ἕλληνες, ΟΧΙ. Εἶχαμε ὑποχωρήσει στήν ἀρχή. Συνήλθαμε σέ τρεῖς μέρες καί τά ἡπειρωτικά δουνά ἀντήχησαν καί πάλι ἀπό τό θρυλικό «ἀέρα». Βγάλαμε ἀπό τίς «τρύπες» τους τοὺς θρασεῖς ἐπιδρομεῖς. Τοὺς πήραμε «φαλάγγι». Θά τοὺς ρίχναμε στή θάλασσα, ἀν μᾶς ἀφηναν. Ρεζίλι ὁ ἀξονας Βερολίνου – Τόκιο – Ρώμης. Ὁ συνεταιῖρος τῶν 85 ἑκατομμυρίων δοηθᾶ τό σύμμαχο τῶν 45. Καί πάλι ἀγωνιστήκαμε καί πέσαμε, ἐνδοξα ὁμως.

Ὁ Πρωθυπουργός Ἐμμ. Τσουδερός, Κρητικός, ἱπποτικότατα μέ δηλώσεις του (22-4-41) ἀποδεσμεύει τοὺς Ἀγγλους ἀπό τήν ὑποχρέωσή τους νά μᾶς δοηθοῦν. Στίς 16-3-41 μεταφέρεται στό Ἡρώκλειο ὁ χρυσός τής Τραπέζης τής Ἑλλάδος. Στίς 23-4-41 Βασιλιάς, Κυβέρνηση καί διάδοχος κατεβαίνουν στήν Κρήτη. Ἀκολουθοῦν δραματικά καί ραγδαία τά γεγονότα. Ὁ στρατός μας τής Ἡπείρου, γιατί λιποψύχησε ὁ Τσολάκογλου, συνθηκολογεῖ (20 μέ 23-4-41). Ἀρχίζει ἡ ἐκκένωση τής ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας ἀπό τά κουρασμένα βρετανικά στρατεύματα. Ὁ ἐχθρός περνᾶ τίς ἱστορικές Θερμοπύλες (25-4-41).

Στίς 11.00 τής 27-4-41 ἡ Ἀθήνα μολύνεται ἀπό τήν μπότα τοῦ κατακτητῆ καί τή σημαία μέ τή σβάστικα. Ὁ ραδιοφωνικός μας σταθμός στήν τελευταία ἐλεύθερη ἐκπομπή του ἀναμεταδίδει τόν Ἐθνικό μας Ὑμνο καί τέλος ἀκούεται ἡ φωνή τοῦ ἐκφωνητῆ συγκινημένη ἀλλά σταθερή. «Ἕλληνες! Κλείστε μέσα στήν ψυχή σας τήν Ἑλλάδα». Ἀκούσθηκαν οἱ λυγμοί του, λυγμοί τοῦ ἔθνους. Δούλη λοιπόν ἡ Ἑλλάδα; Ἀκόμα ὄχι. Ἡ Κρήτη εἶναι, πρὸς τό παρόν, ἐλεύθερη.

Φιλικές δυνάμεις

Στήν Κρήτη, τό τελευταῖο ἐλεύθερο τμήμα τής ἐλληνικῆς γῆς, εἶχαν συρρεῦσει ὅσοι δέ λιποψύχησαν, δέν ὑποτάχτηκαν, ἀλλά ἐπιθυμοῦσαν νά συνεχίσουν τόν ἀγώνα. Βασιλιάς, Κυβέρνηση, νεοσύλλεκτοι, ἡ Σχολή Χωροφυλακῆς Ἀθηνῶν, οἱ Εὐέλπιδες μας, ἀδειοῦχοι, στρατιῶτες πού ἀπόφυγαν τήν ἐχθρική προέλαση, ἀλλά καί Ἀγγλοι, Νεοζηλανδοί, Αὐστραλοί κλπ. Μέ δραματικές συνθήκες ἀπό 24 μέχρι 30-4-41 ἀποδιδάστηκαν στήν Κρήτη 50.162 Ἀγγλοι ἀξιωματικοί καί στρατιῶτες. Ἀπό αὐτοὺς πέρασαν στήν Αἴγυπτο 22.000 καί ἔμειναν στήν Κρήτη περίπου 30.000 κυριολεκτικά «καταδοτακισμένοι» ἄντρες.

Ἀπό τό Νοέμβριο τοῦ 40 βρισκόνταν στήν Κρήτη ἀγγλικές δυνάμεις πού εἶχαν ἀναλάβει τήν ἀμυνα τοῦ νησιοῦ. Ἡ τιμημένη V Μεραρχία μας ἐπιτελοῦσε στά ἡπειρωτικά δουνά τό καθήκον τής. Ὁ πληθυσμός τής Κρήτης ἀοπλος. Εἶχε παραδόσει τά ὅπλα του ἀνταποκρινόμενος στήν ἐκκλήση τής Κυβέρνησης

ΣΤΥΛ. ΠΑΝΗΓΥΡΑΚΗ
Ἐπίτ. Γενικοῦ Ἐπιθεωρη-
τῆ Μ.Ε.

Μεταξύ. Καί αγωνιούσαμε. Θά θελήσουν νά κρατήσουν οί "Αγγλοι τήν Κρήτη; Τή μιά μέρα ακούγαμε ναί. Τήν ἄλλη ὄχι. Φτώχῃ ἢ ὀχύρωση καί ἄς ἔλεγε ὁ Τσώρτσιλ πὼς θά ἔκανε τό νησί νέο «Σκάπα-Φλόου». Παρηγοριά ὁ διορισμός τοῦ Φρένμπεργκ ὡς Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ τῶν Συμμαχικῶν Δυνάμεων Κρήτης (30-4-41), 6ου διοικητῆ μέσα σέ 6 μῆνες. Ὁ κόσμος καίγεται γύρω μας. Ἀπό ποῦ θά ἀποσπαστοῦν δυνάμεις γιά νά μεταφερθοῦν στήν Κρήτη; Ἐμεῖς ὅμως ἐλπίζαμε. Κυκλοφοροῦσαν φήμες γιά ἐπικείμενη γερμανική εἰσβολή. (Ὁ Φρένμπεργκ εἶχε εἰδοποιηθεῖ). Ἀπό ποῦ ὅμως; Ἀπό τή θάλασσα; Μά «ἡ Ἀγγλία κυβερνά τά κύματα». Ἀπό ξηρά; Μά εἴμαστε νησί. Ἀπό ἀέρα; Ἦταν κάτι ποῦ δέν μπορούσαμε νά τό πιστέψουμε.

Φιλικές δυνάμεις: α) Ἀγγλοι βοήθητικοί περίπου 11.600. Μάχιμοι Αὐστραλοί, Νεοζηλανδοί καί Ἀγγλοι περίπου 18.900. Σύνολο 30.500. Λίγα πεδινά πυροβόλα, λίγα ἐλαφρά ὄπλα μάχης, ἀνεπαρκές ἀντιαεροπορικό πυροβολικό καί λιγότερα ἀπὸ 10 ἀεροπλάνα. β) Ἕλληνες: 10.000 νεοσύλλεκτοι μέ τουφέκια 5 διαφόρων τύπων καί ἐλάχιστα φυσίγγια, ἡ ἐμπειροπρόλεψη Σχολῆ Χωροφυλακῆς Ἀθηνῶν μέ 2.800 ἄντρες, 250 Εὐέλπιδες καί 500 προσωπικό ἀεροδρομίων. Σύνολο 13.550. Ἀσύρματος κανένας. Μηχανικό ἀνύπαρκτο. Καί βάρος 15.000 Ἱταλοί αἰχμάλωτοι. γ) Ἑλληνική ἡγεσία: Βασιλιάς, Γεώργιος ὁ Β'. Πρωθυπουργός, Ἐμμ. Τσουδερός. Ὑπουργός Στρατιωτικῶν, Ἐμμ. Τζανακάκης. Στρατιωτικός Διοικητής Κρήτης, Ἀχιλ. Σκουλάς. Χανίων, Γαγάρας Ν. Ρεθύμνου, Ποθουλᾶκης Στ. Ἡρακλείου, Λιναρδάκης Μιχ. Λασηθίου, Μηλιαρᾶς Γ. Ἀρχηγός Ἐπιτελείου, Καραδίτης. Ὑπουργός Δημοσίας Τάξεως, Στυλ. Δημητρακάκης.

Διάταξη φιλικῶν δυνάμεων

Γενικός ἀρχηγός ὁ στρατηγός Φρένμπεργκ, ποῦ φοβόταν εἰσβολή ἀπὸ τή θάλασσα καί ἦταν ἀμετακίνητος στό ἀρχικό σχέδιο ἀμυνας. Στρατηγεῖο του ὁ Ἅγιος Ματθαῖος.

Χανιά: Τομέας Ἀλμυροῦ μέχρι Κλαδισσοῦ, στρατηγός Οὐέστον μέ 7.170 ἄνδρες. Τομέας Μάλεμε μέχρι Καστελλίου (Κισάμου), ταξίαρχος Πούττικ μέ 7.500 ἄντρες. Γιά τό Μάλεμε καί τό λόφο 107 ὁ γενναῖος ἀλλά ἀμήχανος Ἀντρίους. *Ρέθυμνο*: Ταξίαρχος Βάζεῦ μέ 3.100 ἄνδρες. Δύο ἑλληνικά τάγματα νεοσύλλεκτων, διλογία Ἐμπέδου, τάγμα Χωροφυλακῆς. Οἱ ἑλληνικές δυνάμεις ὑπὸ τὸν συντ/χη Κάμπελ. *Ἡράκλειο*: Ταξίαρχος Τσάπελ μέ 6.000 ἄνδρες, 4 ἑλληνικά τάγματα (τά δύο νεοσύλλεκτων) καί διλογία ἑλλ. Ἐμπέδου ὑπὸ βρετανική διοίκηση. Στά Χανιά ὁ Π. Γύπαρης ὀργάνωνε πολιτοφυλακή. Ὁ πληθυσμός εἶχε ὅλη τή διάθεση νά πολεμήσῃ ἀλλά δέν εἶχε ὄπλα. Οἱ δυνάμεις μας ὑπάγονταν οὐσιαστικά ὑπὸ τοὺς Ἀγγλους. Γιατί παραμερίστηκαν οἱ ἄξιοι στρατιωτικοί μας ἡγέτες;

Ἐχθρικές δυνάμεις

1) 7η Μεραρχία Ἀλεξιποτιστῶν ὑπὸ τὸν στρατηγὸ Ἀντρέ μέ 14.000 ἄνδρες. 2) 3η καί 5η Μεραρχία Ἀλπινιστῶν ὑπὸ τὸν ὑποστράτηγο Ρίγκελ μέ 11.000 ἄνδρες. 3) Ἀποβατικά τμήματα 5.000 ἀνδρῶν. Σύνολο 30.000. 4) Τό ἀεροπορικό σῶμα ὑπὸ τὸν φόν Ριχτχόφεν μέ 1.450 ἀεροπλάνα διαφόρων τύπων (τά 70 ἀνεμοπλάνα). Στὶς ἀεροπορικές δυνάμεις τό γενικό πρόσταγμα εἶχε ὁ πτέραρχος Λόφ. Γερμανικές ναυτικές δυνάμεις ὑπὸ τὸν ὑποναύαρχο Σχοῦστερ καί ἱταλικές. Γενικός ἀρχηγός ὁ ἀντιπτέραρχος Στουέντεντ. Ἐχθρικό σχέδιο ἀεροποδᾶσεως στήν Κρήτη. Συνθηματική ὀνομασία: Ἐρμῆς. Ἡμερομηνία: 20-5-41. Ὅμιλες τρεῖς: 1) Δυτική: Συνθηματική ὀνομασία Κομήτης. Διοικητής ὑποστράτηγος Μάιντλ. Σκοπός: Κατάληψη Μάλεμε. 2) Κεντρική: Ὀνομασία Ἀρης, διοικητής στρατηγός Ζύσιαν. Κλιμάκιο δύο: α) Χάντριχ, κατάληψη Ἀγιάς, Χανίων, Σούδας. 2) Στούριμ, κατάληψη ἀεροδρομίου καί πόλης Ρεθύμνου. 3) Ἀνατολική: Ὀνομασία Ὠρίων, διοικητής Μπρόγιερ, κατάληψη ἀεροδρομίου καί πόλης Ἡρακλείου.

Φρόνημα στρατοῦ καί λαοῦ

Ἀπὸ καιρὸ (30-4-41), στό μαρτυρικό νησί διεξαγόταν ἕνας σκληρὸς καί ἀνισος ἀγώνας. Ὅλη τή μέρα βομβαρδισμοί καί πυροβολισμοί. Τὶς νύχτες πυροβολι-

σμοί με τροχιοδεικτικά δλήματα. Οί φίλοι προβολείς αλλάκωναν συνεχώς τόν ουρανόν. Πυρκαϊές. Έρείπια. Θάνατοι ή δαρείς τραυματισμοί. Οί άνθρωποι κλεισμένοι, ούσιαστικά, στά καταφύγια. Οί σειρήνες σήμαιναν συνέχεια τήν άρχή και τό τέλος τών πολέμων συναγεμίων. Βιαστικά και μέ έλάχιστη συν-οδεία γίνονταν οί ένταφιασμοί. Τά σώματα τσακισμένα. Τά μάτια θαυλομένα από τήν άυπνία και τήν κόπωση. Από τίς 14-5 οί βομβαρδισμοί έντάθηκαν. Στόχοι οί πόλεις, τά λιμάνια, τά αεροδρόμια, ή κάμψη τού ήθικου. Όμως ή ψυχή άτσάλι. Φιλικό αεροπλάνο δέν πετούσε στόν ουρανόν μας. Τά έχθρικά πετούσαν σχεδόν έλεύθερα και κατά σμήνη. Όλοι περιμέναμε έχθρική επίθεση. Όλοι πιστεύαμε πώς θά ρίχναμε τούς επιδρομείς στή θάλασσα. Η παθολογική λατρεία γιά τήν έλευθερία χαλύδωνε τήν ψυχή όλων. Λαού, έλληνικών δυνάμεων, συμμαχικών. Όλοι ζητούσαν όπλα και φυσίγγια, ένώ άλλοι σέ άλλες εποχές και σέ άλλους τόπους ζητούσαν «άρτον και θεάματα». Ήταν κοινό μυ-στικό πώς από στιγμή σέ στιγμή περιμέναμε επίθεση. Χαρούμενοι όσοι είχαν όπλα. Θλιμμένοι οί άοπλοι. Οί πολλοί δυστυχώς.

Η ΜΑΧΗ

Τρίτη, 20-5-41, πρώτη μέρα

Μέρα αλησμόνητη. Είχε προηγηθεί επιληπτική νύχτα. Συναγεμιοί, βομβαρδισμοί, πυρκαϊές, πυροβολισμοί. Τροχιοδεικτικά δλήματα. Οί σειρήνες είχαν ξε-σπίσει τά άκουστικά τύμπανα. Είχαν κουράσει τό σώμα, αλλά δέν είχαν λυγίσει τήν ψυχή. Σημέρωνε, επιτέλους, ύστερα από μιά ακόμα άγρυπνη νύχτα. Από τίς 06.15 νέος συναγεμιάς. Ό έχθρός θέλει νά μάς σπάσει τά νεύρα. Κύματα έχθρικών αεροπλάνων αλλοκλώνουν τό γαλανό ουρανόν μας. Σφοδρός ό βομ-βαρδισμός. Καταιγιστικός ό πυροβολισμός. Τά αεροπλάνα πετούν λίγο πάνω από τίς στέγες. Ό ουρανός έχει γεμίσει από τά συννεφάκια τών εκρήξεων τών άντιαεροπορικών δλημάτων. Αλόγιστη ή τόλμη τού έχθρου. Τά άντιαεροπο-ρικά δυσκολεύονται στή δολή. Φιλικό αεροπλάνο δέν πετά πάνω μας. Όρα 08.15. Ό δόμος τών κινητήρων γίνεται θαρύτερος. Κύματα μεταγωγικών, Γιούγκερς 52, εμφανίζονται, χαμηλώνουν και αφήνουν στίγματα πού μεγαλώ-νουν, ανοίγουν. Είναι άλεξιπτώτα πολλά, πάμπολλα. Άλεξιπτωτιστές στό Μά-λεμε - στόν Ταυρωνίτη, δόρεια και νότια τής γέφυρας προσεδαφίζονται άνεμο-πλάνα και μεταξύ τού χωριού Μάλεμε και τού λόφου 107, τής «άχίλλειας πτέρ-νας μας» - στήν Άγιά, Γαλατά, όπου φτάνει τό ανθρώπινο μάτι. Οί ένοπλες δυνάμεις επεμβαίνουν. Άνδρες, γυναίκες και παιδιά κινητοποιούνται αυτό-ματα. Η μάχη μαίνεται. Τά πυροβόλα κροτούν. Τά πολυβόλα κροταλίζουν. Οί κινητήρες τών αεροσκαφών βρυχώνται. Οί δόμβες σφυρίζουν. Τά άτομικά όπλα χτυπούν. Ό θάνατος κατεβαίνει από τόν ουρανόν, αλλά ανταποδίδεται θάνατος στό θάνατο. Στίς 09.00 σύσκεψη στήν Άγγλική Στρατιωτική Διοίκηση (Μέγαρο Όδείου). Μετέχουν ό ύπουργός Στρατιωτικών Έμμ. Τζανακάκης, ό προσωπάρχης Σόλων Καφάτος, ό Στρατιωτικός Διοικητής Άχιλ. Σκουλάς. Ό λαός συρρέει και ζητά όπλα και φυσίγγια από τούς Άγγλους, πού διστάζουν και δυσπιστούν. Τό αποφασίζουν στίς 14.00 και δίνουν λίγα μόλις τό άπόγευμα σέ οργανικά τμήματα. Δυστυχώς πολύ άργά.

Στόν Άγιο Λουκά ένα τετράδυμο άντιαεροπορικό άμύνεται μέ πείσμα, όχι γιά τή σωτηρία τής πόλης, αλλά γιά τή τιμή τών όπλων. Κοντά στό μεσημέρι τά «Στούκας» τό ανατινάζουν. Καταλαμβάνεται από άλεξιπτωτιστές. Δηλαδή τά συντρίμια και οί νεκροί πυροβολητές του. Δέ θά μείνει όμως στά χέρια τους. Μετά από σκληρό άγώνα θά ανακαταληφθεί.

Στίς 18.00 άρχίζει σκληρός και συστηματικός βομβαρδισμός τής πόλης κατά τετράγωνα, ανεξάρτητα άν ύπήρχαν στρατιωτικοί στόχοι. Τό Καστέλλι, ή V Μεραρχία, ή Σπλάντζια και ή Έλαιουργία πυρπολούνται. Οί φλόγες ως τόν ουρανόν. Βομβαρδίζεται ή Στρατιωτική Διοίκηση, όπου σήμερα ή Λ.Α.Φ. Χα-νίων και στά παρακείμενα όρμήματα τραυματίζονται ιδιώτες. Ός τή νύχτα προσεδαφίστηκαν στό Ν. Χανίων 3.500 άλεξιπτωτιστές. Πιέζουν τό αεροδρό-μιο και άπειλούν τό λόφο 107, αλλά άποδεκατίζονται οί περισσότεροι, στό Κα-στέλλι, στό Κολυμπάρι, στό Μάλεμε, στήν Άγιά, Άγ. Άποστόλους, Χανιά,

«Τό Μάλεμε κατελήφθη, αλλά οί Γερμανοί έπαθαν τόση φθορά, ώστε ό στρατη-γός Στούντεντ ιδιόχειρ τήν μάχην άπολοισθίσαν. Συν-ίστησι στό γερμανικό στρα-τηγείο τήν άποστολή μιάς μεραρχίας άλπειστών. Η μεραρχία άπιστόλη μέ μετα-γωγικά και άνεμόπτερα και άπειβάσθη. Κτεπήσανε άμέσως πρós Πλατανιά και Γαλατά και μέ τήν καταβλι-πτική ύπεροχή πρός, ιδιαι-τέρως μέ τήν άπόλυτη κυ-ριαρχία τους στόν αέρα, έπίτευξαν στήν δευτέρα φάση ό,τι δέν είχαν έπιτεύχει μέ τό σώμα τών άλεξιπτωτιστών. Οί δυνάμεις τών άλεξιπτε-ριστών έμεναν καθήλωμέ-νες».

Στρατηγός Σ. ΚΑΦΑΤΟΣ
Δ/ντής Υπ. Στρατιωτικών

Σούδα και Ἀκρωτήρι. Τό ἴδιο γίνεται καί στό Ρέθυμνο (οἱ ἐπιχειρήσεις ἀρχίσαν στίς 15.15) καί στό Ἡράκλειο (ἀρχή τῶν ἐπιχειρήσεων 16.00). Παντοῦ ὁμοῦ διατηρήθηκαν μικρές ἐχθρικές ἐστίες. Τούς ἄλλους ξεκαθάρισε ἡ ἀνδρεία τῶν συμμάχων μας, τοῦ στρατοῦ μας, τοῦ λαοῦ μας.

Τετάρτη, 21-5-41, δεύτερη μέρα

Τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης. Στήν Κρήτη ὁμοῦ δέ γιορτάζουμε, πολεμάμε. Ἀπό τίς 08.15 προσγειώνονται νέοι ἀλεξιπτωτιστές, κυρίως στό Μάλεμε, πού μέ τό λόφο 107, τήν «Κερκόπορτα» τῆς Κρήτης, εἶχαν περάσει στήν ἐχθρική χερί τή νύχτα 20 πρὸς 21. Στήν περιοχή Χανίων-Σούδας, βομβαρδισμοί, ἀψιμαχίες, ἀλλά τίποτα τό ἀποφασιστικό. Διατηροῦνται ἐστίες ἀλεξιπτωτιστῶν. Ὁ Φρένυμπεργκ δέν υἱοθετεῖ πρόταση τῶν ἐλληνικῶν δυνάμεων γιά νυχτερινή δράση. Κατά τή νύχτα λοιπόν τῆς 20ῆς πρὸς 21ῆς συγκροτήθηκαν «νησίδες» ἐχθρικές. Τό πρωί τά κύματα τῶν ἐχθρικών ἀεροπλάνων εἶχαν στήν Κρήτη ὁδηγούς. Ὅπου ἀλεξιπτωτιστές, ἐστρώναν στό ἔδαφος τεράστια γερμανική σημαία, ἀπόφενγαν τό βομβαρδισμό καί ἐπαιρναν ἐνισχύσεις.

Χανιά. Ἡ πόλη ἀνασκάπτεται. Ἀπό τίς φυλακές τῆς Ἀγίας πού εἶχαν καταληφθεῖ ἐξαπολύεται ἐπίθεση κατά τοῦ Γαλατά. Ἀπό τό ἀεροδρόμιο Μάλεμε ἄλλη ἐπίθεση κατά τῶν Νεοζηλανδῶν. Περίπου στίς 16.00 προσγειώνονται τά πρῶτα ἀεροπλάνα μεταφοράς. Ὁ ἐχθρός ἔχει μεταπηδήσει ἀπό τήν ἄμυνα στήν ἐπίθεση.

Ρέθυμνο. Ζωηρή δράση. Πιέζονται φοβερά οἱ Γερμανοί στόν Ἅγ. Γεώργιο, στό Σταυρωμένο καί στό Λατζίμα. Ξεκαθαρίζονται τά Περιβόλια καί ἄλλες περιοχές. Ὁ Γερμανός διοικητής Στούρμ αἰχμαλωτίζεται. Τό τάγμα τῆς Χωροφυλακῆς ἀριστεύει.

Ἡράκλειο. Βομβαρδίζονται ἀνέλθιτα οἱ ἐλληνοδρετανικές θέσεις. Ὁ ἐχθρός κρατεῖ τά προγεφυρώματά του παρά τή φονική φωτιά τῶν τακτικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων καί τῶν ἐθελοντῶν πολιτῶν. Σφυροκοπεῖται τό λιμάνι καί τό ἀεροδρόμιο τῶν Ρουσῶν. Οἱ Γερμανοί εἰσχωροῦν στήν πόλη, ἀλλά ἔστω ἀπό σφοδρή ἀντεπίθεση ἀπωθοῦνται. «Ὁ ἐλληνικός στρατός καί ὁ πληθυσμός τῆς Κρήτης προσπάθησε νά ὑπερασπίσει τό τελευταῖο φρούριο τοῦ ἔθνους του...» γράφει χαρακτηριστικά ὁ Φρένυμπεργκ.

Στίς 23.00 ἔντονος λάμψεις φάνηκαν στόν ὁρίζοντα Β. καί Β.Δ. τῶν Χανίων. Κουφοβροντῆς πυροβόλων ἀκούγονταν. Ὁ οὐρανός κατακόκκινος ἐπὶ δίωρο. Ἀπόδραση ἀπό τή θάλασσα; Ὁ ἐχθρός εἶχε συγκεντρώσει, ἔστω ἀπό ἐπίταξη, δενζινόπλοια, ἱστιοφόρα καί μικρά πλοία στή Χαλκίδα καί στόν Πειραιά. Τά φόρτωσε μέ ἄνδρες καί πολεμοφόδια καί μέ συνοδεία τά ἐξαπόστειλε κατά τοῦ πολύπαθου νησιοῦ. Ἀλλά ὁ ἀγγλικός στόλος μέ τόν ἀντιναύαρχο Γκλέννι ἀγρυπνοῦσε. Ὅταν ὁ βραδευκίνητος ὄγκος τῶν 60 καϊκιῶν πλησίασε 18 μίλια τά Χανιά, ἐπισημάνθηκε. Μονομαχία πυροβολικοῦ. Τροπή τοῦ ἐχθροῦ. Κυνήγι καί καταδύθιση μέ τά πυροβόλα καί τόν ἡμιβολισμό. Ἀπό τή «μεγάλη ἀρμάδα» λοιπόν λίγοι ἐπιζήσανε. Οἱ πολλοί πλήρωσαν μέ τή ζωή τους προτοῦ μᾶς πληρώσουν. Ἐνα ὁμοῦ πλοίαριο μέ 100 περίπου ἄνδρες διασώθηκε καί προσορμίστηκε στό «αὐλάκι τοῦ ἁγίου», στό Ἀκρωτήρι. Εἶναι ἐκεῖνοι πού, μέ τούς ἀλεξιπτωτιστές πού κρύφτηκαν στό Ἀκρωτήρι, θά δημιουργήσουν γιά λίγες ὥρες κάποιο ἀντιπερισπασμό.

Πέμπτη, 22-5-41, τρίτη μέρα

Παρά τή λυσσώδη ἀντίσταση τῶν φιλικῶν δυνάμεων, πού ἐνισχύονται καί ἀπό ἐθελοντές πολῖτες, ὁ ἐχθρός ἐνισχύεται συνέχεια. Ὁ αἰφνιδιασμός του πέτυχε. Νυχτερινές ἐπιχειρήσεις ἐναντίον του δέν ἔγιναν.

Χανιά. Οἱ Γερμανοί ἐνισχύουν μέ ἄνδρες καί ὑλικό τό προγεφυρώμα Μάλεμε. Οἱ Βρετανοί δέν μποροῦν νά τό ἀνακαταλάβουν μέ ἀντεπίθεσή τους. Δύο τάγματα ὀρεινῶν κυνηγῶν ὑπὸ τόν Ρίγκελ ἀποδιβάζονται. Ἡ πόλη ἀδειάζει ἀπό τόν ἀμαχο πληθυσμό, γιατί βομβαρδίζεται συνέχεια. Στό Γαλατά 100 ἐν-

οπλοι υπό τόν Γερογιάννη καί τό Βρετανό σύνδεσμο λοχαγό Φόρεστερ ανακαταλαμβάνουν τήν «Ντάμπια». Έρήμωση καί απόγνωση. Τή νύχτα τής 22 πρός 23 τά αντιτορπιλικά «Κέλλυ», «Κασμίρ» καί «Κίπλιγκ» βομβαρδίζουν μέ μικρή επιτυχία τό Μάλεμε, αλλά στίς 08.00 βομβαρδίζονται καί δυθίζονται τά δύο πρώτα.

Ρέθυμνο. Ἡ πόλη βομβαρδίζεται συνέχεια, αλλά παρά τήν πίεση τών φιλικών μας δυνάμεων εξακολουθοῦν νά υπάρχουν ἐχθρικές νησίδες. Ἀντεπιθέσεις τών ἐλληνικῶν τμημάτων.

Ἡράκλειο. Τό ἀεροδρόμιο καί ἡ πόλη, παρά τά σφυροκοπήματα, στά χέρια τών συμμάχων. Μόνο στίς θέσεις Γάζι καί Σταυρωμένος διατηροῦνται σοβαρές ἐχθρικές νησίδες. Ὁ στρατός μας στερεΐται πυρομαχικῶν καί τροφῆς. Ἀνησυχτική ἡ κατάσταση.

Γαλατᾶς. Εἰδυλλιακό προάστιο τῶν Χανίων, ἀγνωστο στοὺς πολλούς. Τώρα πασίγνωστο. Τό ἔκαμε ἀθάνατο ἡ θυσία. Τό στεφάνωσε ἡ δόξα. Σάν νευραλ-

Τά «Γιούγκερς 52» ἐτοιμάζονται νά ρίξουν τοὺς ἀλεξιπτωτιστές.

γικό κόμβο για την πρόσβαση προς Χανιά, τό υπεράσπιζε ο συνταγματάρχης Γρηγορίου μέ τούς άνδρες του καί Νεοζηλανδοί υπό τόν ταγματάρχη Σμιθ, πού είχε καί τήν άρχηγία. 'Ο τρομακτικός καί πολύωρος βομβαρδισμός τής 20ής κάρφωσε τούς δικούς μας στίς θέσεις τους καί τούς αποδεκατίζει. 'Ακολουθεί ή κρίση άλεξιπτωτιστών. Νεκροί οί Ψιμούλης, Ξηρογιαννάκης. Θαυματοουργούν οί Γαλατιανοί μέ τό χωριανό τους άξιωματικό έ.ά. Γερογιάννη. 'Αριστεύουν οί Νεοζηλανδοί. 'Ο έχθρός άναζητείται στή φωλιά του καί έξοντώνεται.

'Από τή στιγμή αὐτή ξεσπά ένα παλιρροϊκό κύμα. Τή μιά στιγμή ως έχθρική πλημμυρίδα σαρώνει τά πάντα, τήν άλλη ως άμπωτη υποχωρεί μπρός στήν ελληνική ξιφολόγχη, μπρός στή γενναιότητα τών συμμάχων μας, μπρός στήν άπαράμιλλη άνδρεία τών ντόπιων. Πού κρυβόταν ό τόσοσ ήρωισμός;

Παρασκευή, 23-5-41, τέταρτη μέρα

Τό ύψωμα 114 ή «Ντάμπια» έχει περάσει στόν πίνακα τών δοξασμένων μας τοποθεσιών.

Χανιά. 'Αεροπορικές επιθέσεις κατά τών μονάδων πού συμπτύσσονται. 'Ο 'Αλικιανός κατέχεται από ένόπλους χωρικούς μας. Τή νύχτα γερμανικές δυνάμεις φθάνουν στά Φλώρια, αποκρούονται, άλλα καίουν τόν Κακόπετρο. Τό 8ο ελληνικό σύνταγμα καί ένοπλοι χωρικοί κατέχουν τή γραμμή ('Ο) Χυρόσπηλιο, Γέφυρα Κερίτη, 'Αλικιανό, Βατόλακο. Φονικές συγκρούσεις παρά τόν ποταμό Πλατανιά (Κερίτη). 'Ο Σταλός καταλαμβάνεται. Σφυροκοπείται ό δρόμος προς Χανιά καί μέχρι Σούδας. Πυρπολείται καί πάλι ή πόλη. 'Ο έχθρός κατά τής τρίτης ταξιαρχίας. Νέες δυνάμεις άερομεταφέρονται στό Μάλεμε.

Γαλατάς. 'Ο διοικητής τού συντάγματος Γρηγορίου σκοτώνει 4 έχθρούς, τραυματίζεται θανάσιμα, προτρέπει γιά τόν άγώνα καί άναφωνεί: «Ζήτω ή 'Ελλάς». Οί τελευταίες του λέξεις. 'Ο άγύμναστος Κωνσταντινουπολίτης Στανίδης άριστεύει, έξοντώνει δύο, τραυματίζεται βαριά στήν κνήμη, άλλα όσπου νά φθάσει στό χωριό πεθαίνει από άκατάσχετη αίμορραγία. 'Ο εύελπς Πιπέρης τραυματίζεται βαριά μπρός στίς Φυλακές τής 'Αγιάς, σέρνεται προς τό Γαλατά, άλλα πεθαίνει άφού σέ κάρτα αποτύπωσε πρόχειρα τραγικό μήνυμα γιά τούς δικούς του.

Ρίθυμνο. 'Η πολεμική κατάσταση κρίσιμη. Σφοδρός βομβαρδισμός τής πόλης. Οί υπερασπιστές - τακτικές δυνάμεις μας, έθελοντές, σύμμαχοι - δρουν ήρωικά. 'Ο Κάμπελ άπορρίπτει τήν παράδοση πού πρότεινε ό έχθρός.

Ηράκλειο. 'Η κατάσταση τραγική, όπως καί στίς άλλες πόλεις. Οί ελληνικές δυνάμεις έχουν άπελπιστεί. 'Η πόλη βομβαρδίζεται σχεδόν συνέχεια. 'Αξιόλογη ελληνική δύναμη τά σώματα τών ιδιωτών 'Εμμ. Μπαντουβά, 'Αντ. Γρηγοράκη ή Σατανά καί εφέδρων άξιωματικών. Οί άρχές μετασταθμεύουν καί εγκαταλείπουν τήν πόλη. 'Ο άμαχος πληθυσμός τήν άδειάζει. Δέν έχουν μάθει ακόμα τήν κατάληψη τού άεροδρομίου Μάλεμε.

Σάββατο, 24-5-41, πέμπτη μέρα

Καί γιά νά μή γεννηθούν ψεύτικες έντυπώσεις. 'Υπήρξαν τά θύματα αὐτά, γιατί ήταν ό πόλεμος άνελέητος. Στό Γαλατά όμως από τήν πρώτη στιγμή υπήρξε «κράτος» μέ όλες τίς υπηρεσίες του. Γιά τόν πόλεμο ήταν όλοι, άνδρες καί γυναίκες. Νέοι, ώριμοι άλλα καί γέροι. Γιά τήν ύγειονομική περιθαλψη ό γι�τρός 'Εμμ. Χατζητζανής μέ ειδικό - έθελοντικό - συνεργείο. 'Ο παπός τού χωριού Βασίλ. Ρουμελιωτάκης καί ή πρεσβυτέρα του, πανταχού παρόντες. 'Ο Γερογιάννης ήγείται τών ένόπλων συγχωριανών του. Τά κορίτσια έτρεχαν όπου μπορούσαν. Ξέσχιζαν τίς προίκες τους. Μεταφέρανε τραυματίες. Μοίραζαν πυρομαχικά καί νερό, τό τελευταίο τόσο απαραίτητο στή φωτιά τής μάχης καί στή λάβρα τού καλοκαιριού.

Χανιά. 'Η άρχή τού τέλους. Στό Καστέλλι οί δυνάμεις μας βομβαρδίζονται, πολυβολούνται καί άπωθούνται. Τραγική ή θέση τών κατοίκων τής πόλης από τό συνεχή καί άνελέητο βομβαρδισμό. 'Ελλειψη τροφίμων καί νερού σέ μερικά σημεία. Τή νύχτα (τής 24ης) ό Φρέμπουργκ μεταφέρει τό 'Αρχηγείο του στή νότια άκτὴ τού κόλπου τής Σούδας. Τό άπόγευμα μοτοσικλετιστές τού έχθρου

συγκρούονται στην Κάντανο, αλλά την περνούν και φθάνουν στην Παλιόχωρα. Τά Φλώρια και η Κάντανος θά τους «περιποιηθούν», αλλά αυτοί θά τό θυμούνται και θά στήσουν την περιώνυμη στήλη, γιά νά θυμίζει την καταστροφή (3-6-41). 'Ο έχθρός κρατεί μέτωπο από τή θάλασσα (Μάλεμε), Γαλατά, Φυλακές 'Αγιάς, Βαρύπετρο μέχρι πύργο 'Ανίμπαλι. Στο μεταξύ νέες δυνάμεις έχθρικές αεροποδιιάζονται στο Μάλεμε.

Ρέθυμνο. 'Η κατάσταση άμετάβλητη. 'Ηρωική αντίσταση όλων μέ έπικεφαλής τή Χωροφυλακή. 'Αψιμαχίες. Καταστροφή οίκημάτων και του νοσοκομείου. 'Απόπειρα βοήθειας από Χανιά δέν πετυχαίνει. 'Αποκρούεται γερμανική επίθεση.

Ήράκλειο. 'Η κατάσταση χειρισμότερη από κάθε άλλη μέρα. Οί έλληνικές δυνάμεις, επειδή δέν έχουν έπιμελητεία, αποσύρονται κατά μικρά τμήματα.

Οί έθελοντές μας βρίσκονται σ' όλα τά πεδία των συγκρούσεων και προσέρχονται πάμπολλοι και αγωνίζονται και θυσιάζονται αλλά και άριστεύουν, προπάντων όταν τους οδηγούσαν είτε 'Ελληνες αξιωματικοί «έν ενεργεία», είτε αξιωματικοί έφεδροι. Τότε ο πόλεμος έπαιρνε έπική μορφή. Οί ομάδες είχαν άρχηγό χωριανό, γνωστό γιά τή δύναμη τής ψυχής και τήν αξία του. Γύρω του συγγενείς, χωριανοί, γνωστοί και φίλοι. 'Επίκαιρος ο άρχαίος δρκος. «Ού καταισχυνώ όπλα τά ιερά, ούδ' εγκαταλείψω τόν παραστάτην διω άν στοιχίσω». Καί έτυχε, γιά νά μήν εγκαταλείψουν τόν «παραστάτην», νά θυσιαστεί ομάδα ολόκληρη. 'Ομάδες ελεύθερων σκοπευτών σχηματίστηκαν αυθόρμητα. Στά Χανιά: Κασθέλι, Πλατανιά, Κάντανο, Φλώρια, 'Αγιά, Κυρτωμάδο, Γαλατά, Μουρνιές. Στο Ρέθυμνο: Περιβόλια, 'Αδελε, Λατζιμά, 'Ιδη. Στο 'Ηράκλειο: Κρουσώνα, 'Ασίτες, Σκαλάνι και σέ πολλά άλλα σημεία. 'Ανδρες, γυναίκες, παιδιά. Γιαντό οί Ναζί περιέλαβαν στίς εκτελέσεις τους και γυναίκες και παιδιά.

Κυριακή, 25-5-41, έκτη μέρα

'Ακαμπτη ή αντίσταση του λαού και των συμμάχων μας. 'Η μικρή Κρήτη άγωνίζεται. Οί Κρητικοί, σκληροτράχηλος λαός, σκέπτονται οί έχθροί. 'Ερήμωση λοιπόν. 'Ισοπέδωση. Καταστροφή ολοκληρωτική. Τό σύστημα αυτό θά τό

Οί άλεξιπτωτιστές συγκεντρώνονται γιά τή μάχη.

εφαρμόσουν στις πόλεις. Αύριο, μετά τη νίκη τους, θα τό εφαρμόσουν και στον πληθυσμό. Τό μαρτυρούν τά μαύρα του λαού μας και ή πονεμένη μας καρδιά.

Χανιά. Ή πόλη βομβαρδίζεται, καίγεται, καταστρέφεται. Ή έχθρός ανακαταλαμβάνει τό Γαλατά και σταθεροποιείται στην περιοχή και στο αεροδρόμιο Μάλεμε. Μέ την κατάληψη του Γαλατά άνοιξε ό δρόμος προς τά Χανιά, όπως μέ την κατάληψη του Μάλεμε άνοιξε ό δρόμος για την Κρήτη.

Ή Στούντεντ πετά πάνω από τό Μάλεμε και τον Πλατανιά. Άπόπειρα Ήλλήνων πολιτοφυλάκων προς κατάληψη του λόφου Άνίμπαλι άποτυγχάνει. Τά πορτοκαλοχώρια Άλικιανός, Σκηνές, Βατόλακος καταλαμβάνονται από τον έχθρο ύστερα από σοβαρή αντίσταση. Θά πληρώσουν αργότερα, γιατί ό έχθρός «θυμάται». Ή κατάρρευση έχει αρχίσει. Βρετανικές δυνάμεις αποσύρονται προς τη Σούδα που βομβαρδίζεται μέρα και νύχτα. Τά ύψώματα του (Ή) Χυρόσπηλιου, ανατολικά του Άλικιανού, κατέχονται από ομάδες ενόπλων του σώματος Γαλάνη.

Ρέθυμνο. Ή κατάσταση άμετάβλητη. Οί Γερμανοί που πολιορκούνται στον Άγ. Γεώργιο, Λατζιμά, Σκαλέτα και στον περίβολο του νεκροταφείου άντιστέκονται άν και στερούνται από δυό μέρες τρόφιμα. Τό αεροδρόμιο σε συμμαχικά χέρια.

Ηράκλειο. Μετά σκληρό άγώνα και πάλη σώμα με σώμα ξεκαθαρίζεται ή περιοχή του Άγ. Ίωάννη, κυρίως από τό σώμα Μπαντουδά που έπαθε βαριές απώλειες. Οί Γερμανοί άν και ούσιαστικά κύριοι της κατάστασης, δέν επιτίθενται. Κρατούν, όπως και στο Ρέθυμνο, άμυντική στάση και ρίχνουν στά Χανιά όλο τό βάρος του άγώνα.

Άλλά δέν είναι μόνο ό Γαλατάς τόπος ήρώων. Όλη ή κρητική γή είναι ένα. Στο Σκαλάκι ό ήρωικός αρχιμανδρίτης Θεοδοσάκης Φώτιος με τους άνδρες του πολιορκεί άλεξιπτωτιστές που καταφύγανε σε σπήλαιο. Ή κατά μέτωπο επίθεση είναι επικίνδυνη. Διατάζει παλικάρι του νά ανεβεί από τά πλάγια πάνω από την είσοδο του σπηλαίου και νά ρίξει χειροβομβίδες. Μόνο τότε δέησε νά παραδοθεί ό έχθρος. Στο Καστέλλι Κισάμου σε μά ώρα ξεκαθαρίζουν τους 92 άλεξιπτωτιστές που έπεσαν. Οί Γερμανοί, «τήν ανάγκην φιλοτιμίαν ποιούμενοι», δέν έριξαν άλλους. Ή Φρούραρχος του Ήρακλείου άπαντά στον έχθρο που ζητούσε την παράδοση της πόλης. «Αί πόλεις δέν παραδίδονται, άλλώνονται». Άπάντηση που μάς θυμίζει Κωνσταντίνο Παλαιολόγο.

Ή διοικητής Μεραρχίας Νεοζηλανδών Πούτικ με τό διοικητή της 4ης Ταξιαρχίας Ήγγλκ.

Χανιά. Τό μέτωπο διασπάται δυτικά τών Χανιών. Τά στρατεύματα τελούν σέ άταξία. Τό άπόγευμα ό έχθρός εισχωρεί στήν πόλη από τή δεξιά πτέρυγα. Άργότερα και από τήν άλλη.

Έγκαθίσταται στό λόφο Άνίμπαλι και καταλαμβάνει τίς Μουρνιές. Ό Φρέμπουργκ εισηγείται στό στρατηγείο τήν εκκένωση του νησιού. Τίς νυχτερινές ώρες οι συμμαχικές δυνάμεις ενισχύονται μέ δύο τάγματα καταδρομών, που θά αγωνιστούν ως όπισθοφυλακή. Δυστυχώς πολύ άργά. Οι βρετανικές δυνάμεις υποχωρούν άτακτα μέσω Σούδας προς Στύλο Άποκορώνου. Θλιβερές, στήν εμφάνιση, οι φάλαγγες.

Ρέθυμνο. Ό έχθρός κρατεί τίς θέσεις του στον Άγ. Γεώργιο. Ό Κάμπελ και οι Έλληνες καταλαμβάνουν τό συνοικισμό Σταυρωμένου. Τό Έλληνικό Φρουραρχείο μετακινείται στό Χρωμοναστήρι, αλλά στήν πόλη μένει ό Διοικητής Χωροφυλακής Χαλκιαδάκης μέ 100 χωροφύλακες. Οι φιλικές δυνάμεις στίς θέσεις τους. Ή κατάσταση, λοιπόν, σχεδόν άμετάβλητη.

Ηράκλειο. Οι ελληνικές δυνάμεις διαλύονται και συγκεντρώνονται στα Σπήλαια και τό Μετόχι Καπνιστού σέ κακή κατάσταση.

Ό Σταθμός Διοίκησης μετακινείται στίς Άρχάνες. Κάποια επίθεση τών δικών μας κατά Άη Λιά δέν πετυχαίνει. Άυστραλός ύπολοχαγός καταστρέφει, μέ επίγεια βοή, γερμανικά Γιούγκερς, άφού πρώτα τά άφησε και προσγειώθηκαν.

Γαλατάς. Στίς όδομαχίες ένας νεαρός Νεοζηλανδός ήταν πολυβολητής σέ έλαφρό τάνκ. Άλεξιπτωτιστές του καταστρέφουν μέ χειροβομβίδες τίς έρπυστριες. Άκίνητο τό τάνκ. Νεκρός ό οδηγός. Θανάσιμα τραυματισμένος ό πυροβολητής. Μέ άλαλαγμούς χαράς οι 5 νικητές τρέχουν προς τό νικημένο σιδερένιο γίγαντα. Άλλά ό νεαρός ήρωας σνοπά τό δάχτυλό του στή σκανδάλη. Τό πυροβόλο του τόν ύπακούει γιά τελευταία φορά. Κροταλίζει γιά λίγο και σωριάζει και τούς πέντε νεκρούς. Άσπρομάλλης ένεννητάρης καθαρίζει κάποιο παλιοτούφεκο. Οι νεώτεροι τόν πειράζουν. Εκείνος άπαντά. «Θά πάω και θά τήν άνάψω νιούς (= ένός). Πήγε, χτύπησε, όπλιστηκε. Οι νεώτεροι σόπασαν και ντροπιασμένοι τόν καμάρωναν. Άπό τά τιμημένα ράσα μας αναφέραμε τό Θεοδοσάκη. Δέν ήταν ό μοναδικός. Ό ήγούμενος της Ί. Μονής Άρκαδίου Διον. Ψαρουδάκης και πολεμά και διαπρέπει άργότερα στήν αντίσταση. Ό ήγούμενος Γωνιάς διακρίνεται. Ό Λαγουβάρδος του Πρέβελη θά διωχθεί σκληρά από τούς Γερμανούς γιά τή δράση του κατά τήν κατάληψη. Ό έπίσκοπος Κυδωνίας και Άποκορώνου Άγαθάγγελος (Ξηρουχάκης) αϊχμαλωτίζει όμάδα Γερμανών που κατέλαβε γιά λίγες ώρες κατά τή σύγκρουση τών πρώτων ήμερών τήν Ί. Μονή της Άγ. Τριάδας.

Όλοι λοιπόν στήν Κρήτη έκαμαν τό καθήκον τους. Στρατευμένοι και άστράτευτοι. Σύμμαχοι και δικοί μας. Άνδρες, γέροι, παιδιά και γυναίκες. Γιαυτό οι έχθρικές δυνάμεις θά στείλουν μερικές γυναίκες στα γερμανικά στρατόπεδα συγκεντρώσεως μετά τήν κατάληψη. Τιμή σ' αυτές. Άγια κρητική γή.

Τρίτη, 27-5-41, όγδοη μέρα

Χανιά. Ό Φρέμπουργκ παίρνει τή διαταγή (άδεια) εκκένωσης του νησιού. Οι Βρετανοί χωρίς τάξη βαδίζουν διά του Άποκόρωνα προς Σφακιά. Οι επιθέσεις κατά τών όπισθοφυλακών συνεχίζονται. Στίς 16.00 περίπου οι έχθρικές δυνάμεις καταλαμβάνουν τά Χανιά. Ή πόλη «έάλω». Δέν παραδόθηκε. Έλληνικό κλιμάκιο στ' Άσκούφον τών Σφακιών.

Ρέθυμνο. Λόχος πολυβόλων μέ τόν έφεδρο ύπολοχαγό Ά. Βιστάκη διώχνει - επιτέλους - από τό Σταυρωμένο τούς Γερμανούς. Δυστυχώς άργά. Ό έχθρός δέν πετυχαίνει νά καταλάβει τά Καστελλάκια, που ύποστήριζε λόχος Χωροφυλακής. Ό Κάμπελ κινείται κατά τών Γερμανών στα Περιβόλια.

Ηράκλειο. Παρουσιάζεται κάποια άνασύνταξη τών τμημάτων μας που διαλύονται. Δέν μπορούν νά διώξουν τόν έχθρό από τό χωριό Σκαλάνι. Σύμπτυση Β. τών Άρχανών. Μαθαίνουν γιά τήν πτώση Μάλεμε και Χανιών.

«Νά σάς πώ ένα χαρακτηριστικό του πνεύματος αντίστασης έστω και χωρίς καμιά έλπίδα. Τά Χανιά είχαν καταληφθεί, οι Άγγλοι είχαν φέγει. Μιά ισχυρότατη γερμανική φάλαγγ προήλανε προς τό Ηράκλειο. Στο χωριό Πέραμα, 15 χωρικοί μέ λίγους χωροφύλακες τούς πιάσανε στο ντουφεκίδι. Φυσικά, μετά τό πρώτο ξάφνιασμα, οι Γερμανοί τούς άνέτρεφαν. Σέ αντίποινα ντουφεκίσαν κάμποσους χωρικούς. Πώς σκέφθηκαν αυτοί οι άνθρωποι; Όχι βέβαια ότι θά σταματούσαν μία σιδερόφρακτη φάλαγγα. Άπλως, τό θέωρησαν χρέος τμής νά πολεμήσουν όσο είχαν νύχη μέσα τους.

«Ό πόλεμος που έκαναν αυτοί οι «άμαχοι» ήταν κάτι μυθικό. Ένας γίγας 70 χρόνων τότε, ό Στρατής Μαρινάκης, από τό χωριό Άσπορδαλλού βρέθηκε στήν Έπισκοπή, όταν έπεφταν οι άλεξιπτωτιστές. Άντί νά κοιτάζει νά φέγει άοπλος καθώς ήταν, αυτός είχε τό νοῦ του πως νά βρει όπλο. Ένας Γερμανός που τόν είδε ξαφνικά μπροστά του, τραβάει τό πιστόλι νά τόν σκοτώσει, αλλά τό όπλο έπαθε άφλογιστία. Ό γίγας δέ χάνει καιρό, πέφτει άπάνω του και τόν άφασκίζει. Και μέ τήν κατούνα (μαγκούρα) που κρατούσε του δίνει μία κατακέφαλα και τόν ξαπλώνει κάτω...».

Στρατηγός Σ. ΚΑΦΑΤΟΣ
Δ/τής Ύπ. Στρατιωτικών

Βασιλιάς και Κυβέρνηση. Τους είδαμε να κατεβαίνουν στην Κρήτη στις 23 'Απριλίου. 'Ο Πρωθυπουργός Τσουνδερός ευχήθηκε στο Βασιλιά «χρόνια καλά και ελεύθερη πατρίδα» στην αποβάθρα της Σούδας κάτω από σφοδρό βομβαρδισμό. Θά πάει στο 'Ηράκλειο (23-4-41), θά μείνει στην Κνωσσό, στην Ξαυλή 'Εδανς και θά γυρίσει, για εγκατάσταση, στα Χανιά (29-4), σέ ένανδροφο του μεγάρου της 'Εθνικής Τραπεζής.

'Ο Φρέντεπεργκ τόν θέλει στον 'Αγιο Ματθαίο, τό στρατηγείο του, για λόγους ασφαλείας, αλλά ο βασιλιάς, από 11 Μαΐου, θά μείνει στην Πελεκαιάνα, Ξαυλή της οικογένειας Μάνου. Τό απόγευμα της 19ης Μαΐου ύστερα από παράκληση του Πρωθυπουργού μετακινείται και διανυκτερεύει στο σπίτι του καπετάν Γ. Βολάνη, λίγο πιο πέρα από τό χωριό Περιβόλια.

Τό πρωί της Τρίτης, 20 Μαΐου, καταλήφθηκε ή Πελεκαιάνα από τους άλεξιπρωτιστές. 'Αν ο Βασιλιάς δέν έφευγε την προηγούμενη, θά ήταν νεκρός ή αιχμάλωτος. Καί στά Περιβόλια πέφτουν άλεξιπρωτιστές, 500 μέτρα από τό βασιλικό κατάλυμα. 'Ο Βασιλιάς μέ τό περιστροφικό παρακολοιιθει και στις 10.00 δίδει τό σύνθημα να μετακινηθούν. Μερικοί χωροφύλακες, λίγοι πολίτες οδηγοί και μερικοί Νεοζηλανδοί σχηματίζουν τή συνοδεία-φρουρά του Βασιλιά και του Πρωθυπουργού. Θά δαδίσουν για τήν Παναγία Κυδωνιάς, θά προγευματίσουν πρόχειρα στο ιστορικό Θέρισσο - «μαύρο ψωμί» - , όπου και θά διανυκτερεύσουν (20 προς 21), θά κατευθυνθούν προς 'Αλιάκες, θά διανυκτερεύσουν στού Βίγλη τό Μιτάτο (21 προς 22) και θά περάσουν τό φαράγγι της Σαμαριάς, όπου θά διανυκτερεύσουν στο σπίτι ενός Ντουρουντού (22 προς 23) και θά συντάξουν, Βασιλιάς και Πρωθυπουργός, τά διαγγέλματά τους προς τόν ελληνικό λαό.

Τήν ίδια μέρα φθάνουν στην 'Αγία-Ρούμελι, όπου συναντούν τό προσωπικό της 'Αγγλικής Πρεσβείας τών 'Αθηνών, τόν 'Αγγλο πρεσβευτή Πάλερετ, 'Αγγλο στρατηγό και ναύαρχο και μερικούς 'Ελληνες αξιωματικούς. Στις 13.00 της ίδιας μέρας Βασιλιάς και Κυβέρνηση επιβιβάζονται σέ δυό άγγλικά άντιτορπιλικά (ο Βασιλιάς στο «Ντεκόν») και εγκαταλείπουν τό τελευταίο τμήμα της ελληνικής γής, για να συνεχίσουν τόν άγώνα από τά ξένα.

Στό μεταξύ στην Κρήτη ο άνισος άγώνας έχει κριθεί, δηλαδή έχει χαθεί, αλλά συνεχίζεται.

Τετάρτη, 28-5-41, ένατη μέρα

Χανιά. 'Ο έχθρός είναι ήδη απόλυτα κύριος της πόλης, πού μοιάζει μέ σωρό έρειπίων πού καπνίζουν. 'Από τήν περιοχή τών Μουρνιών τά ελληνικά τμήματα κινούνται προς Ν. Φάλαγγες Βρετανών δαδίζουν προς Σφακιά, προς τό Λιδικό πέλαγος, τήν πιθανή σωτηρία.

Ρέθυμνο. 'Ο Φρέντεπεργκ δέν μπορεί να είδοποιήσει αυτούς πού άγωνίζονταν στο Ρέθυμνο για τήν υποχώρηση. Τό άεροπλάνο πού στάλθηκε φαίνεται πώς έπεσε. 'Ο Κάμπελ ξαναχτυπά στα Περιβόλια. Οί υπερασπιστές μαθαίνουν τήν κατάρρευση τών Χανιών και τή μετακίνηση Βασιλιά και Κυβέρνησης. 'Από τό πρωί έχθρικά τμήματα κινούνται από Χανιά προς Ρέθυμνο, όπου εμφανίζονται άργά τό απόγευμα. 'Υστερα από σκληρό άγώνα μπαίνει στην πόλη τό μηχανοκίνητο απόσπασμα του ταγματάρχη Βίτμαν. Ταυτόχρονα περιέρχεται και τό άεροδρόμιο στα χέρια του έχθρου μετά από επίσης σκληρό άγώνα.

'Ηράκλειο. Βομβαρδισμοί της πόλης, σκληρότεροι από τους προηγούμενους. Σφυροκοπείται τό άεροδρόμιο, πού δρίσκεται στα χέρια τών Βρετανών. 'Αποκόπτεται ή επικοινωνία 'Ηρακλείου-'Αρχανών. Κατά τό απόγευμα οί 'Ιταλοί αποδιβάζουν στη Σητεία όλόκληρη μεραρχία μέ πυροβολικό και άρματα μάχης μέ κάλυψη της γερμανικής άεροπορίας. Πώς μάς θυμίζει τό άρχαίο και άθάνατο, «δρυός πεσούσης πās άνήρ ξυλεύεται»!

Ούσιαστικά ο σκληρός άγώνας λήγει. 'Η ύλη επιβλήθηκε στο πνεύμα. Τό άδικο στη δικαιοσύνη. 'Αλλά τό τίμημα ήταν βαρύ για τό νικητή. 'Ας άκούσουμε όμως τους αντιπάλους μας: 1) 'Από τίς δηλώσεις του 'Αδόλφου Χίτλερ κατά τή διάρκεια της μάχης: «'Η λύσσα και ή άγριότητα μέ τήν όποία ο πληθυσμός της Κρήτης πολεμά τους στρατιώτες μας μόνο στον πολωνικό πόλεμο παρατηρήθηκε». 2) 'Από τήν έκθεση του Γερμανού ταγματάρχη Φέγγερ, του

γερμανικού επιτελείου των στρατευμάτων εισβολής: «Η νήσος Κρήτη κατοικείται από έναν υπερήφανο και αγαπώντα την ελευθερίαν του λαόν. Γυναίκες και παιδιά λαμβάνουν με τούς άνδρες τὰ όπλα, όταν ή νήσος άπειληθή από όποιονδήποτε έχθρόν». 3) 'Από τό διδλίο του στρατηγού Στούντεντ, του νικητή: «... Όσοι πολέμησαν στην Κρήτη τό 1941, πρέπει νά είναι υπερήφανοι... όμολογώ ότι επλανήθην εις τούς ύπολογισμούς μου, όταν συνεβούλευσα αυτήν την επίθεσιν. Καί τό άποτέλεσμα ήτο... νά εκλείψουν πλέον οι γερμανικοί σχηματισμοί άλεξιπτωτιστών, τούς όποιους ειχα δημιουργήσει εγώ ό ίδιος...» 4) 'Από την έκθεση των Γερμανών άλεξιπτωτιστών: «...Στήν Κρήτη, μονάχα οι πέτρες δέ σηκώνονταν από δικού τους νά μάς χτυπήσουν. Κάθε άλλο έμφυχο πολέμησε ως την ύστατη πνοή της ζωής του». Αυτά όμολογούν οι νικητές «περι ήμών». Τότε τί «χρείαν έχομεν μαρτύρων».

Πέμπτη, 29-5-41, δέκατη μέρα

Ό Φρέντεπεργκ αναθέτει στον Ούέστον τή διοίκηση των συμμαχικών στρατευμάτων.

Χανιά. Τά βρετανικά στρατεύματα άποσύρονται στα Σφακιά. Οι Γερμανοί τά πιέζουν. Μεγάλες φάλαγγες κινούνται στους δρόμους προς Ν. Σωματικά ράκη, διατηρούν όμως τό θάρρος τους. Οι Κρήτες τούς προσφέρουν νερό, λίγο ψωμί, τσιγάρα όταν υπάρχουν. Δέν ξεχνούν ότι πολέμησαν και θυσιάστηκαν για μάς. Αρχίζει ή εκκένωση από τά Σφακιά. Τό πρώτο δρώδν μεταφέρθηκαν περίπου 6.000 άνδρες. Τά ελληνικά τμήματα κατευθύνονται στα Χανιά, όπου παράδωσαν τον όπλισμό τους και διατάχθηκαν νά συγκεντρωθούν στους 'Αγ. 'Αποστόλους (παιδικές έξοχές) και όπου συγκροτήθηκε στρατόπεδο αϊχμαλώτων. Συρματοπλέγματα, φρουροί, στερήσεις. 'Υστερα από διαταγή του κατακτητή ή Χωροφυλακή αναλαμβάνει καθήκοντα στα Χανιά.

Ρέθυμνο. 'Από τό πρωί καταφθάνουν από τά Χανιά τμήματα γερμανικού στρατού και καταυλίζονται σε κτίρια και τοποθεσίες στρατιωτικής σημασίας. Παντού τοποθετούν φρουρές. Οι ντόπιες δυνάμεις μας διαλύονται. Οι στρατιώτες από την ήπειρωτική 'Ελλάδα παραδίνονται. Ό συνταγματάρχης Τσιφάκης και πολλοί άξιωματικοί δέν παραδίνονται. Οι Αυστριακοί πολεμούν, ύποκύπτουν, παραδίνονται. Καί τό Ρέθυμνο λοιπόν σκλαβωμένο.

Ηράκλειο. 3.486 άνδρες του βρετανικού στρατού επιδιβάδζονται σε πολεμικά πλοία και άποπλέουν τις πρώτες ώρες της 29ης για την 'Αλεξάνδρεια. Οι άλεξιπτωτιστές του Μπρόγιερ εισέρχονται στην πόλη. Τά δικά μας τμήματα κουνισμένα. Ό στρατηγός Λιναρδάκης αποφασίζει νά συνθηκολογήσει. Καί έδώ τό τέλος. 'Η 29η Μαΐου και πάλι μαύρη μέρα για μάς. Μας μένει ή Ικανοποίηση ότι πείσαμε αγωνιζόμενοι. 'Ότι δέ γίναμε «ριψάσπιδες». 'Ότι σώσαμε - και πάλι - την τιμή των όπλων μας. 'Ότι κάναμε, με τούς γενναίους μας συμμάχους, θραύση στον ύπεροπτικό έχθρό. 'Ότι διαλύσαμε τά καλύτερα τμήματά του.

'Απώλειες

Γερμανικές. Κατά τις συμμαχικές εκτιμήσεις οι έχθρικές απώλειες σε άνδρες πρέπει νά κυμαίνονται από 12.000 μέχρι 15.000. Κατά τά γερμανικά στοιχεία ήταν 2.000 νεκροί, 2.600 τραυματίες και 1.900 άγνοούμενοι. Σύνολο 6.500. Φαίνεται όμως ότι ήταν πολλοί περισσότεροι. Τουλάχιστον υπερδιπλάσιοι. Σε επιτύμβια πλάκα στο λιμάνι του 'Ηρακλείου είχαν γράψει: «Γερμανοί μη λησμονήτε ότι έδώ σκοτώθηκαν 18.000 άλεξιπτωτιστές». Μόνο στο κοιμητήριο του Μάλεμε είναι θαμμένοι 4.645. Καί 1.000 τουλάχιστον οι πνιγμένοι της 22ης Μαΐου. 'Από τό άψυχο ύλικό, πάλι κατά τά γερμανικά στοιχεία, καταστράφηκαν 370 περίπου άεροπλάνα, βομβαρδιστικά, αναγνωριστικά, καταδιωκτικά, όπλιταγωγά και άνεμοπλάνα. Καί αυτά πρέπει νά ήταν πολύ περισσότερα.

Βρετανικές. 13.500 νεκροί, τραυματίες, αϊχμαλῶτοι και άγνοούμενοι. Δυό καταδρομικά και έξι άντιτορπιλλικά δυθίστηκαν. Δυό θωρηκτά, ένα άεροπλανοφόρο και μερικά καταδρομικά και άντιτορπιλλικά τέθηκαν εκτός μάχης. Χάθηκαν ακόμα 2.000 άξιωματικοί και ναύτες.

'Ελληνικές. Νεκροί 57 άξιωματικοί και 800 περίπου όπλίτες. Αϊχμαλῶτοι

Τά Χανιά μετά τή μάχη. Ένας σωρός λείψαντα.

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΗΡΩΙΣΜΟΥ

Η εφημερίδα «Χρόνος» του Τόκιο, έγραψε τον Ιανουάριο του 1941 για τους Μαχητές της Κρήτης:

«...Προτείνουμε να ιδρευθῇ στήν Αυτοκρατορία ένα έκτακτον τάγμα τῶν "Ἱπποτῶν τῆς Κρήτης", γιά νά τιμηθῇ ἡ μνήμη τοῦ κάθε στρατιωτικοῦ καί τοῦ κάθε πολίτη πού ἔλαβε μέρος στήν ἐνδοξότερη καί παραδοξότερη μάχη τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας: τῆς Μάχης τῆς Κρήτης. Ἑγγλέζοι καί Ἕλληνες στρατιῶτες, ἄνδρες καί γυναῖκες τοῦ νησιοῦ πού ἔλαβαν μέρος σ' αὐτή τή θρυλική μάχη, πρέπει νά καταταγοῦν στό τάγμα τῶν ὑπερανθρώπων...».

(Ἡ Ἱαπωνία ζητοῦσε τότε παραδείγματα ἥρωισμοῦ καί τόλμης).

πολλοί – πάμπολλοι. Ἀπό τοὺς ἐθελοντές ὁ ἀριθμός τῶν νέκρων εἶναι ἀνεξακριβώτος. Πολλοὶ μεγάλοι.

Ποτίστηκε λοιπόν καί πάλι ἡ κρητικὴ γῆ μέ ἀφθονο αἷμα, γιά νά γιγαντωθεῖ τό δέντρο τῆς Ἐλευθερίας.

Παρασκευή, 30-5-41, ἐνδέκατη μέρα

Ὁ στρατηγός Λιναρδάκης ὑπογράφει τήν ἀνακωχή στό ἀεροδρόμιο Ρουσών. Ὁ σκληρός ἀγώνας ἔχει ἤδη λήξει. Ἀρχὴ μαύρης σκλαβιάς. Μόνο στά Χανιά συνεχίζεται ἡ καταδίωξη τῶν Βρετανῶν πού ὑποχωροῦν πρὸς τὰ Σφακιά. Οἱ ἀεροπορικές ἐπιθέσεις ἔχουν σχεδόν σταματήσει. Σκόπιμα; Ἴσως. Ἐπιταχύνεται ἡ ἀποχώρηση ἀπὸ τὰ Σφακιά, πού θά συντελεστεῖ τήν ἐπομένη. Καί σήμερα θά ἀποπλεύσουν 1.400. Αὔριο μέ τόν Κίγκ 4.000. Ἄλλος βρετανικός ἄθλος. Ὁ στρατός στά Χανιά συνθηκολογεῖ. Τό τέλος τοῦ ἀγώνα. Ὁ Φρένμπεργκ μέ μεγάλο ὕδροπλάνο φεύγει γιά τήν Αἴγυπτο. Τήν ἐπομένη καί ὁ Οὐέστον. Τῇ μεθεπομένη (1-6-41) ὁ ἀρχαιότερος Βρετανός ἀξιωματικός τῆς Κρήτης, ἐξουσιοδοτημένος ἀπὸ τόν Οὐέστον, θά ὑπογράψει τήν ἀνακωχή μέ τοὺς Γερμανούς. Οἱ Κρήτες δοθοῦν, ὅσο μποροῦν, τοὺς συμμάχους μας πού φεύγουν. Μᾶς ἔνωσαν τὰ κοινὰ ἰδανικά καί οἱ δεσμοὶ τοῦ αἵματος πού χύσαμε μαζί. Ὁ κατακτητὴς διατάσσει, ἐπὶ ποινὴ θανάτου, τήν παράδοση τῶν Βρετανῶν. Καί ὅμως στό πείσμα του καί πρὸς δόξαν τῆς ἀνθρωπιάς οἱ Κρητικοὶ θά κρύψουν, θά περιποιηθοῦν, θά δοθηθοῦν, θά πληρώσουν μέ νέο αἷμα, ἀλλὰ δὲ θά φανοῦν ἀγνώμονες. Ὁ λαός μας λέγει χαρακτηριστικά: «Ἡ τιμὴ (= ἀξιοπρέπεια, ἀνθρωπιά) τιμὴ (= τίμημα) δὲν ἔχει, μὰ χαρά στον πού τήν ἔχει». Δέ λησμονεῖ λοιπόν ὁ λαός μας ὅτι αὐτός ἔχει θεσμοθετήσει. Ὁ (ξένιος) Δίας πατρίδα του εἶχε τήν Κρήτη. Ἐληξε λοιπόν ἡ ἐνδεκαήμερη Μάχη τῆς Κρήτης. Ἐκεῖνοι νίκησαν. Ἐμεῖς νικηθήκαμε. Ὅμως ὁ Χίτλερ θά μπορούσε νά φωνάξει ὅτι κάποτε καί ὁ Πύρρος: «Ἄλλη μιὰ τέτοια νίκη καί χαθήκαμε».

Ἡ Μάχη τῆς Κρήτης, μέ τό συνθηματικό ὄνομα «Ἑρμῆς», κατὰ τοὺς Ἀγγλους «πυρκαϊά», ἀνέτρεψε τὰ σχέδια τοῦ Γ' Ράιχ. Καθυστέρησε τήν ἐπίθεση κατὰ τῆς Ρωσίας, ὥστε, ἀργότερα, νά δοθεῖ καιρὸς στό «στρατηγὸ χειμῶνα» νά δράσει. Εἶναι ὁ ἴδιος «στρατηγός» πού «ἔφαγε» τό Ναπολέοντα. Ἐδωσε καιρὸ στοὺς συμμάχους νά ἐδραιωθοῦν στό Ἰράκ καί στή Συρία, νά ἐνισχυθοῦν ὥστε νά ἀποτύχει ἡ ἀντεπίθεση τοῦ Ρόμελ στή Λιβύη, νά μὴν ὑποστῇ εἰσβολὴ ἡ Κύπρος. «... Ἐματῶσε ἀναμφισβητῶς μελλοντικά σχέδια ἐχθρῶν ἐπιχειρήσεων...» κατὰ τόν Οὐέιδελ. «... Στὴ Μάχη τῆς Κρήτης ἀπεκεφαλίσαμεν τό φοδερό τέρας...», δηλαδή τοὺς ἀλεξιπτωτιστές, λέγει ὁ Τσώρτσιλ, ὁ «πατέρας τῆς νίκης». Τέλος ἡ πρόταση τοῦ «Χρόνου» τοῦ Τόκιο γιά νά «δημιουργηθεῖ ἓνα ἑκτακτὸ τάγμα Ἱπποτῶν τῆς Κρήτης». Ὅσοι ἀγωνίστηκαν γιά τήν ἐλευθερία καί τήν τιμὴ τῆς Κρήτης δὲ γνωρίζω ἂν ὅλοι παρασημοφορήθηκαν. Γνωρίζω ὅμως ὅτι ὁ Χίτλερ ἀπένευε εἰδικὸ μετάλλιο σὲ/δους ἔλαβαν μέρος στὴ Μάχη τῆς Κρήτης.

Εἶναι ἀνῶφελο νά ἀναζητήσουμε τοὺς λόγους γιά τοὺς ὁποίους ἔπεσε ἡ Κρήτη. Ἡ ἱστορία τοὺς ἀναζητεῖ καί θά τοὺς δοεῖ.

Σήμερα, μόνο τήν εὐγνωμοσύνη μας μπορούμε νά ἐκφράσουμε πρὸς ὅλους ἐκείνους πού, ὡς ὑπερασπιστές, ἔγραψαν τίς λαμπρὲς σελίδες τῆς Μάχης τῆς Κρήτης καί νά ἀναγνωρίσουμε τὴ γενναιότητα ἀλλὰ καί τὴ σκληρότητα τῶν ἀντιπάλων μας. Ἀδελφωμένοι οἱ ἀντίπαλοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀποδίδονται στήν ἴδια μητέρα γῆ, τὴ φιλόξενη κρητικὴ, θύματα ἐνός ἢ δύο παρανοϊκῶν ἀνθρώπων, πού θέλησαν νά δημιουργήσουν «νέα τάξη πραγμάτων», ἀλλὰ ὁδήγησαν στήν καταστροφὴ τοὺς λαοὺς τους, τοὺς ἑαυτοὺς τους καί ἑκατομμύρια ἀθώων.

δυο ιστορικά κείμενα

του ΜΙΧ.Α.ΜΠΟΤΩΝΑΚΗ

Ἡ Μάχη τῆς Κρήτης ἦταν, κατά κοινή ὁμολογία, ἡ γνησιότατη ἔκφραση τῆς ἐπικῆς σύγκρουσης τῆς ὕλης μέ τό πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας. Γιά τόν ἑλληνικό λαό ἦταν ἡ τελευταία φάση τῆς φοβερῆς πάλης πού ἀρχισε τήν αὐγή τῆς 28 Ὀκτωβρίου 1940. Καί γιά τοὺς Κρητικούς ἦταν ἕνας σταθμός στή μακρά ἀγωνιστική τους πορεία. Ἐνα ἐπεισόδιο τῆς δραματικῆς καί πολυτάραχης ζωῆς τους. Τῆς ζωῆς πού σημαδεύει ἡ ἱστορία τους καί ἐπιβάλλει ἡ σκληρή καί ἀδυσώπητη μοίρα τους.

Δέκα μέρες κράτησε ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στή φοβερή πολεμική μηχανή τοῦ Ναζισμοῦ καί σ' ἕναν ἀοπλο καί ἀνυπεράσπιστο λαό. Καί στο τέλος τό κάστρο τῆς λευτεριάς, ἡ Κρήτη, ἔπεσε. Ὁ κρητικός λαός ὅμως δέν ὑποδουλώθηκε. Ἀνυπότακτοι καί ἀπροσκύνητοι, ὅπως πάντα, οἱ Κρητικοί συνέχισαν τόν ἀγώνα. Ἐναν ἀγώνα πολύτροπο, πολύμορφο, ἀσταμάτητο. Στίς πόλεις καί στά χωριά. Στά βουνά καί στοὺς κάμπους. Ἦταν ἡ νέα φάση τῆς πάλης ὅπως τήν καθόριζαν οἱ συνθήκες πού εἶχαν δημιουργηθεῖ. Ἡ Ἐθνική Ἀντίσταση.

Ἀνόργανωτος στήν ἀρχή ὁ λαός μας, ἐκδήλωνε μέ ὅποιο τρόπο νόμιζε καλύτερο καί μέ ὅποια μέσα θεωροῦσε ἀποτελεσματικότερα τήν ἀντίθεσή του πρὸς τίς δυνάμεις τῆς κατοχῆς. Κι ἔπαιρναν μέρος στήν ἀντίσταση αὐτὴ καί ἄνδρες καί γυναῖκες καί παιδιά.

Ὅσο περνοῦσαν ὅμως οἱ μῆνες ἡ ἀντίσταση γινότανε πῶς ὀργανωμένη, πῶς δυναμική. Οἱ πρῶτες ἀπελευθερωτικές ὁμάδες ἀρχισαν νά ἐξοπλίζονται καί νά ἀπλώνονται σ' ὅλο τό Νησί. Ἡ ἔνταξη τοῦ λαοῦ σ' αὐτές γινόταν μέ γοργό ρυθμό. Ἡ Α.Ε.Α.Κ., τό Ε.Α.Μ., ἡ Ε.Ο.Κ., ἡ Π.Ο.Ε.Ν., οἱ Νέοι τῆς Ε.Ο.Κ., ἦταν οἱ ἀπελευθερωτικές ὁργανώσεις πού ἀπὸ τοὺς πρῶτους κιόλας μῆνες τῆς κατοχῆς ἀρχισαν τὴ δράση τους. Μὲ τά ἔνοπλα τμήματα, μέ τόν παράνομο Τύπο, μέ ὁμάδες καθοδήγησης καί διαφώτισης, μέ κάθε πρόσφορο μέσο πολεμοῦσαν τοὺς κατακτητές. Μὲ τὴν πάλη αὐτὴ ὁ λαός συνειδητοποιοῦσε κάθε μέρα καί περισσότερο τὴν τεράστια δυνάμη του. Κι οἱ Γερμανοὶ ἐνιωθαν σὲ κάθε κίνηση νά τοὺς ἀκολουθοῦν φοβερά τά δῆματα τῶν ἐρινύων. Καί γιά νά ἀντιδράσουν κατάφευγαν σὰ πῶς βάρβαροι, τὰ πῶς ἀπάνθρωπα μέσα. Σὲ συλλήψεις, σὲ φυλακίσεις, σὲ ἐξορίες καί ἐκτελέσεις. Τὰ μέτρα ὅμως αὐτὰ δέν πτοοῦσαν τόν ἀγωνιζόμενο λαό μας. Καί ἦταν συγκινητικό ὅτι στὸν ἀγώνα αὐτό ὁ λαός μας ἦταν ἐνωμένος. Στίς τραγικὲς ἐκείνες ὥρες ἐκδηλωνόταν ὁ συγκρητισμός στήν ἀληθινὴ του μορφή. Καί αὐτό θέλω νά δείξω μέ δυὸ χαρακτηριστικὰ ἱστορικά κείμενα πού θὰ παραθέσω στή συνέχεια. Εἶναι τὰ πρακτικὰ δυὸ συμφωνιῶν πού ὑπογράφηκαν σὲ διαφορετικούς χρόνους καί μέ διαφορετικούς στόχους ἀνάμεσα στίς δυὸ μεγαλύτερες ἀπελευθερωτικές ὁργανώσεις, τό Ε.Α.Μ. καί τὴν Ε.Ο.Κ. Ἐδῶ πρέπει νά ὑπομνήσω ὅτι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς συγκρότησής τους οἱ δυὸ παραπάνω ὁργανώσεις εἶχαν διαφορετικὸ ἰδεολογικοπολιτικὸ προσανατολισμό. Κι οὔτε ἀπαρνήθηκαν ποτέ ἄλλους πιθανοὺς ἀπώτερους στόχους τους. Κύριος ὅμως καί πρῶτος στόχος τους ἦταν ἡ συντριβὴ τῶν δυνάμεων τῆς κατοχῆς. Ἡ ἐλευθερία τοῦ Νησιοῦ μας. Ἡ νίκη. Καί γιά τὴν κατάκτηση τῆς νίκης συνεργάστηκαν σὲ πολλὲς δύσκολες φάσεις τὰ ἔνοπλα τμήματα τῶν δυὸ ὁργανώσεων.

Τό πρῶτο ἀπὸ τὰ δυὸ ἱστορικὰ κείμενα εἶναι τὸ Συμφωνητικὸ ἀνάμεσα στίς δυὸ ἀπελευθερωτικές ὁργανώσεις πού ὑπογράφηκε τὰ ἡμερῶματα τῆς 7 Νοεμβρίου 1943 σ' ἕνα βουκόσπιτο στήν πλαγιά τοῦ βουνοῦ ἀνάμεσα στὰ Μεσολὰ καί τὸ Θέρισσο, πού εἶναι γνωστὸ σάν συμφωνία τοῦ Θερίσου. Τό δεύτερο ὑπογράφηκε στίς 15 Σεπτεμβρίου 1944 σὲ μιὰ σπηλιά ἐπάνω ἀπὸ τὴ Ζούρβα, στήν τοποθεσία Τρομάρισσα. Πρωταρχικός σκοπὸς τῆς πρώτης συμφωνίας ἦταν τὸ δυνάμωμα καί ἡ συνεργασία τῶν ἑνόπλων τμημάτων τῶν δυὸ ἀντιστασιακῶν ὁργανώσεων γιά τὴν ἀποτελεσματικότερη διεξαγωγὴ τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγώνα. Κύριος στόχος τῆς δεύτερης ἦταν ἡ συνεργασία τῶν ὁργανώσεων γιά τὴ λήψη τῶν μέτρων ἐκείνων πού θὰ ἦταν ἀναγκαῖα στή δύσκολη φάση πού θὰ ἀκολουθοῦσε τὴ συντριβὴ καί τὸ διώξιμο τῶν δυνάμεων τῆς κατοχῆς καί τὸ ὁμαλὸ πέρασμα στὸν ἐλεύθερο πολιτικὸ δίο.

Ὅσοι ἀσχολήθηκαν τελευταῖα μέ τίς δυὸ αὐτὲς συμφωνίες προσπάθησαν νά τίς προβάλλουν ἀνάλογα μέ τὴ δική τους ἰδεολογικὴ ἢ πολιτικὴ τοποθέτηση. Καί γιά νά στηρίξουν μέ κάποια ἐπιχειρήματα τίς θέσεις τους ἀναφέρθηκαν σὲ ὅσα προηγήθηκαν ἢ ὅσα ἀκολούθησαν τὴν ὑπογραφὴ τῶν συμφωνιῶν, ἐρμηνεύοντας μέ ὑποκειμενικὰ κριτήρια τὰ γεγονότα. Ἐπειδὴ εἶχα τὴν τιμὴ καί τὴν εὐθύνη νά πάρω ἐνεργὸ μέρος στή σύναψη καί τὴν ὑπογραφὴ τῶν συμφωνιῶν θὰ μπορούσα νά παραθέσω τεκμηριωμένα στοιχεῖα πού θεμελιώνουν τοὺς λόγους πού ὁδήγησαν στίς συμφωνίες. Ἐν τούτοις νομίζω πὼς τὴν ὥρα αὐτὴ καί ἀπὸ τὴ θέση

αυτή δέ θα εξυπηρετούσε καμιά σκοπιμότητα ή αναφορά στα στοιχεία αυτά. Γιαυτό θα περιοριστώ στο να αναφέρω χωρίς σχόλια τα συμφωνητικά γιατί πιστεύω πως δίνουν τό μέτρο της σοβαρότητας και της ευθύνης με τις όποιες αντιμετώπιζαν, στις δραματικές εκείνες γιά τόν τόπο μας και τό λαό μας ώρες, τά κρίσιμα εθνικά θέματα, οι εκπρόσωποι τών δυό οργανώσεων. Μπορώ ακόμη νά δεβαιώσω γιά τό πόση χαρά και πόση ανακούφιση ένιωθαν όταν, ύστερα από πολύωρες και σκληρές πολλές φορές συζητήσεις, κατάληγαν σέ συμφωνία και έδαζαν τήν ύπογραφή τους κάτω απ' αυτή. Χαρά πού διοχέτευαν και στό λαό μέ τις κοινές προκηρύξεις πού ακολουθούσαν.

Η ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΤΟΥ ΘΕΡΙΣΟΥ

Όπως έγραψα και παραπάνω ή συμφωνία του Θερίσου ύπογράφηκε στό βοσκοτόπι του Μανώλη Μπατάκη τά ξημερώματα της 7 Νοεμβρίου 1943. Στη σύσκεψη και τις δλονύκτιες συζητήσεις πήραν μέρος εκτός απ' αυτούς πού ύπογράφουν τό πρακτικό και ό Μιλτιάδης Πορφυρογένης, ήγυτικό στέλεχος του Ε.Α.Μ. και ό εκπρόσωπος του Συμμαχικού Στρατηγείου Άγγλος ταγματάρχης Άλέκος (Άλεξάντερ Φίλντιγκ):

ΣΥΜΦΩΝΗΤΙΚΟΝ

Μεταξύ τών οργανώσεων Ε.Α.Μ. και Ε.Ο.Κ.

Έν Κρήτη τήν 7 Νοεμβρίου 1943 οι αντιπρόσωποι τών δυό άνωτέρω οργανώσεων ανταποκρινόμενοι εις τήν επιθυμίαν τών οργανώσεων των νά πραγματοποιηθή συνεννόησις και συνεργασία διά τήν ομαλήν διεξαγωγήν του άγώνος συνελθόντες και συσκεφθέντες συνεφωνήσαμε επί τών εξής:

1) Κοινός σκοπός και τών δυό οργανώσεων είναι ή οργανώσις και διεξαγωγή του εθνικοαπελευθερωτικού άγώνος και ή εξασφάλις τών λαϊκών δικαιωμάτων και ελευθεριών. Εις τόν σκοπόν αυτόν περιλαμβάνονται ειδικώτερον:

α) 'Η πάλη κατά του κατακτητού μέχρι της πλήρους άπελευθερώσεως της χώρας μας.

β) 'Η περιφρούρησις και ή υπεράσπις του λαού μας από τών μέτρων του κατακτητού διά τήν απομύζησίν του και τήν ληστείαν του, και

γ) 'Η εξασφάλις της ελευθερίας και άνεπηρεάστου εκδηλώσεως του φρονήματος του λαού μετά τήν άπελευθέρωσιν επί τών πολιτειακών και πολιτικών ζητημάτων και ή αντίδρασις κατά πάσης δικτατορικής τάσεως είτε εκ τών ένδον είτε εκ τών έξω προερχομένης. Πρός τούτο δέον νά συγκροτηθή Κυβέρνησις κοινής έμπιστοσύνης ή όποία θά ζητήση ευθύς μετά τήν άπελευθέρωσιν τήν γνώμην του λαού επί όλων τών άνωτέρω ζητημάτων.

2) Πρός πραγματοποίησιν της συνεργασίας τών δυό οργανώσεων εν τη επιδιώξει τών άνωτέρω σκοπών συνιστάται έπταμελής Άνωτέρα Διοικούσα Έπιτροπή ή όποία θά συγκροτείται εκ τριών αντιπροσώπων έκάτερας τών οργανώσεων και του στρατηγού Μάντακα, ως στρατιωτικού μέλους.

3) Ός προς τό στρατιωτικόν μέρος συνεφωνήθη όπως επί του παρόντος διατηρηθούν αι έκάτερωθεν στρατιωτικά οργανώσεις κατευθυνόμεναι από τήν Άνωτέραν Διοικούσαν Έπιτροπήν.

4) Έπαναλαμβάνεται άμοιβαίως ή ύποχρέωσις όπως εν πνεύματι ειλικρινούς συνεργασίας καταπαύση πάσα κριτική τών δυό οργανώσεων μεταξύ τους.

5) 'Η παρούσα συμφωνία ίσχύει άμέσως διά μέν τό Ε.Α.Μ. καθ' άλασαν τήν Νήσον, διά δέ τήν Ε.Ο.Κ. διά τόν Νομόν Χανίων, ένώ διά τήν λοιπήν Κρήτην υπό τήν αίρεσιν της εγκρίσεως τών κατά Νομούς Έπιτροπών.

6) 'Η συμφωνία αυτή πρέπει νά δημοσιευθή διά τών επίσημων όργάνων έκάτερας τών οργανώσεων εκδιδόμενου κοινού ανακοινωθέντος.

Γιά τήν Κεντρική Έπιτροπή
του Ε.Α.Μ. Κρήτης

Άντ. Μαρής

Έμμ. Ζεβελάκης

Έμμ. Μάντακας

Στυλ. Σφακιωτάκης

Γιά τή Νομαρχιακή Έπιτροπή
Χανίων της Ε.Ο.Κ.

Νικ. Σκουλάς

Μάρ. Σπανουδάκης

Κωνστ. Μητσοτάκης

Μιχ. Μποτωνάκης

Δύο περίπου μήνες μετά τή συμφωνία του Θερίσου εξαπολύθηκε προκήρυξη προς τόν κρητικό λαό, στήν όποία άνάμεσα στα άλλα αναφέρονται:

«Κρήτες. Οι κατακτητές τσακίζουνται παντού από τούς μεγάλους Συμμάχους μας. Ό Ρωσικός στρατός μπήκε στήν Πολωνία και πλησιάζει τήν Ρουμανία. Οι άγγλοαμερικανοί άπειλούν τή Ρώμη και μέ τούς άεροπορικούς βομβαρδισμούς παραλύουν τό έσωτερικό μέτωπο της Γερμανίας. Φανήτε γιά μιá φορά ακόμα άξιοι της ιστορίας της Κρήτης. Πειθαρχείτε στις εθνικές οργανώσεις και μήν άκούτε τούς κατακτητές και τά όργανά τους.

Χανιά Γενάρης 1944

‘Η Άνωτέρα Διοικούσα Έπιτροπή
Ε.Α.Μ. και Ε.Ο.Κ.».

Η ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΤΗΣ ΤΡΟΜΑΡΙΣΣΑΣ ἢ Ο ΛΙΒΑΝΟΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ἡ συμφωνία τῆς Τρομαρίσσης, πού σοστά χαρακτηρίστηκε σάν ὁ Λίβανος τῆς Κρήτης, ὑπογράφηκε, ὅπως ἔγραψα παραπάνω, στίς 15 Σεπτεμβρίου 1944. Στή σύσκεψη πήραν μέρος ἐκτός ἀπ' αὐτοὺς πού ὑπογράφουν τὸ συμφωνητικὸ καὶ ἄλλοι καὶ ἀπὸ τίς δύο ὁργανώσεις. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Ε.Α.Μ. τὸ κύριο βάρος τῶν συζητήσεων εἶχε ὁ Μήτσος Βλαντάς ἐπειδὴ ὁ τότε Γραμματέας τοῦ Κ.Κ.Ε. τῆς περιοχῆς Κρήτης Νικ. Γαλάνης (Μανουσάκης) ἂν καὶ παρευρισκόταν στή σύσκεψη δὲν μπορούσε νά πάρει μέρος σὲ ὁλονύκτιες καὶ σκληρὲς συζητήσεις γιατί ἦταν βαριά ἀρρωστος. Τὸ πρακτικὸ ὅμως δὲν ὑπογράψε ὁ Βλαντάς ἐπειδὴ ἐπέμενε νά παρουσιάζεται σάν ἐκπρόσωπος τῆς Π.Ε.Ε.Α., τῆς γνωστῆς τότε κυβερνήσεως τῶν δουνῶν, τὴν ὁποία δὲν ἀναγνώριζαν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Ε.Ο.Κ.:

ΣΥΜΦΩΝΗΤΙΚΟΝ

Οἱ ὁργανώσεις Ε.Α.Μ. καὶ Ε.Ο.Κ. Νομοῦ Χανίων συνήλθαν σήμερα στίς 15 Σεπτεμβρίου 1944 σὲ κοινὴ συνεδρίαση μὲ σκοπὸ νά πραγματοποιήσουν τὴν ἐθνικὴ ἐνότητα δράσης στό Νομό. Ἀφοῦ ἐξετάστηκαν ὅλα τὰ ζητήματα μὲ πνεῦμα καλῆς πίστης καὶ ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης, κατέληξαν στήν ἀκόλουθη συμφωνία:

Πρώτον. Ἡ συμφωνία αὐτὴ γίνεται ὕστερα ἀπὸ τὸ σχηματισμὸ τῆς Πανεθνικῆς Κυβερνήσεως καὶ γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς πολιτικῆς τῆς γραμμῆς.

Δεύτερον. Συγκροτεῖται κοινὴ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Νομοῦ Χανίων, ἡ ὁποία θά ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε μέλη, πού δύο εἶναι τοῦ Ε.Α.Μ., δύο τῆς Ε.Ο.Κ. καὶ τὸ πέμπτον θά καθορισθῇ ἀπὸ τὴν Πανεθνικὴ Κυβέρνηση. Ἡ λειτουργία καὶ δράσις τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς ἀρχίζει ἀμέσως καὶ πρὶν τὸν ἐρχομὸ τοῦ πέμπτου μέλους. Ἡ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ θά διευθύνῃ τὸν ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα στό Νομό, θά ἐξασφαλίσῃ τὴν τήρησιν τῆς τάξεως καὶ τὴν ὁμαλὴ μετάβασιν στὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ ζωὴ, θά ἐγκατασταθῇ ὡς πολιτικὴ ἐξουσία τοῦ Νομοῦ, μέχρι τὸν ἐρχομὸ τῆς Πανεθνικῆς Κυβερνήσεως.

Τρίτον. Οἱ συνεργαζόμενες ὁργανώσεις δηλώνουν πῶς ἀποκηρύσσουν τὸ τάγμα Χωροφυλακῆς Παπαγιαννάκη, ὅπως καὶ κάθε ἄλλη παρόμοια ὁργάνωσις ἢ ομάδα πού δημιουργεῖται κατὰ σύστασιν καὶ ἀνοχὴ τοῦ κατακτητῆ. Καλοῦν ὅλους πού πήραν μέρος σ' αὐτὲς τίς ἐθνοπροδοτικὰς ὁργανώσεις νά τίς ἐγκαταλείψουν ἀμέσως καὶ τονίζουν πῶς σὲ περίπτωσιν ἀνυπακοῆς θά πραγματοποιήσουν τὴ βίαιη διάλυσή τους.

Τέτατον. Οἱ συνεργαζόμενες ὁργανώσεις ἀναλαμβάνουν τὸ ἀμεσο καθήκον συγκροτήσεως ἐνιαίου ἐθνικοῦ στρατοῦ, σὸν ὁποῖο θά συγχωνευθοῦν καὶ οἱ ἀνταρτικὲς ομάδες πού ὑπάρχουν. Ὁ ἐνιαῖος ἐθνικὸς στρατὸς θά συνεχίσῃ τὸν ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα καὶ θά συμβάλῃ μαζὶ μὲ τὴν ἐθνικὴ πολιτοφυλακὴ πού θά δημιουργηθῇ, στὴν τήρησιν τῆς τάξεως καὶ στὴν περιφρούρησιν τῆς ἀσφάλειας τῶν πολιτῶν. Χωρὶς ἀπόφασιν τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς καμμιά στρατιωτικὴ ἐνέργεια δὲν θά γίνεται πλὴν τῆς περιπτώσεως ἀμύνης. Ὁ Ἐθνικὸς Στρατὸς στό Νομό Χανίων θά συγκροτηθῇ σὲ δύναμιν Συντάγματος ὑπὸ τὴ διοίκησιν ἀξιωματικοῦ κοινῆς ἐμπιστοσύνης καὶ ἀπὸ ἀξιωματικούς τῶν δύο ὁργανώσεων ἰσοτίμως.

Πέμπτον. Οἱ συνεργαζόμενες ὁργανώσεις θά ἐκδώσουν καὶ θά κυκλοφορήσουν ἀμέσως προκήρυξιν πρὸς τὸν λαὸ τοῦ Νομοῦ Χανίων, μὲ τὴν ὁποία θά τοῦ γνωστοποιοῦν τὴν συμφωνία καὶ τὰ καθήκοντα πού ἀπορρέουν ἀπ' αὐτὴ καὶ θά ἐξασφαλίσουν ἀπὸ κοινοῦ τὴν συντήρησιν τοῦ Ἐθνικοῦ μας Στρατοῦ.

Σημείωσις: Ἡ συμφωνία θά ἰσχύσῃ ἀμέσως ὅταν καθορισθῇ τὸ πρόσωπο τοῦ Διοικητοῦ τοῦ Συντάγματος.

Κάπον, 15 Σεπτεμβρίου 1944

Γιὰ τὴν Παγκρήτια Ἐπιτροπὴ
τοῦ Ε.Α.Μ.

Νικ. Γαλάνης
Ν. Σακλαμπάνης
Γ. Κοντεχάς
Κ. Κολοκυθᾶς

Γιὰ τὴν Διοικοῦσα Ἐπιτροπὴ
Ε.Ο.Κ. Χανίων

Νικ. Σκουλᾶς
Ἰωσήφ Βολουδάκης
Μιχ. Μποτωνάκης
Ἐμμ. Νικολοῦδης
Κωνστ. Μητσολάκης

Σὲ ἐκτέλεσιν τοῦ πέμπτου ἀρθροῦ τοῦ συμφωνητικοῦ οἱ δύο ὁργανώσεις ἐξαπόλυσαν κοινὴ προκήρυξιν πρὸς τὸ λαὸ τῶν Χανίων στὴν ὁποία ἀνάμεσα στ' ἄλλα ἀναφέρονται καὶ τὰ ἑξῆς:

«Συμπατριῶτες,

Μὲ χαρὰ καὶ ὑπερηφάνεια σὰς ἀναγγέλλουμε πῶς πραγματοποιήθηκε ἡ συμφωνία καὶ συνεργασία ἀνάμεσα στίς δύο μας ὁργανώσεις. Κάτω ἀπὸ τίς διαταγὰς τῆς Πανεθνικῆς μας Κυβερνήσεως θά διαδίσουμε ἐνωμένοι σὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν λευτεριά καὶ τὸ ὁμαλὸ πέρασμα στὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ ζωὴ. Ἐχετε ἀπεριόριστη ἐμπιστοσύνη στίς συνεργαζόμενες ὁργανώσεις καὶ τὴν Πανεθνικὴ Κυβέρνησιν πού αὐτὲς ἐκπροσωποῦν.

Οἱ συνεργαζόμενες ὁργανώσεις Ε.Α.Μ. καὶ Ε.Ο.Κ.

Γνωρίζω ὅτι μὲ τὴ δημοσίευσιν τῶν δύο παραπάνω ἱστορικῶν ἐγγράφων δὲν κομίζω γλαῦκα εἰς Ἀθήνας. Ἐχῶ ὅμως τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ἀναδημοσίευσιν τῶν συμφωνητικῶν πού ἀποτελοῦν ἀδιάψευστα τεκμήρια συγκρητισμοῦ καὶ ὑψηλοῦ αἰσθήματος εὐθύνης ἐκείνων πού ἐκπροσωποῦσαν τότε τὸν ἀγωνιζόμενον λαὸ, θά ἀποδῇ χρήσιμη ἰδιαίτερα γιὰ τοὺς νέους, οἱ ὁποῖοι σήμερα, ὅπως καὶ παλαιότερα, εἶναι οἱ πρωτοπόροι ὡραίων καὶ εὐγενῶν ἀγώνων.

‘Ο Γαλατᾶς στή «Μάχη τῆς Κρήτης»

ΕΥΤΥΧΙΟΥ ΜΑΛΕΦΑΚΗ

Λυκειάρχης

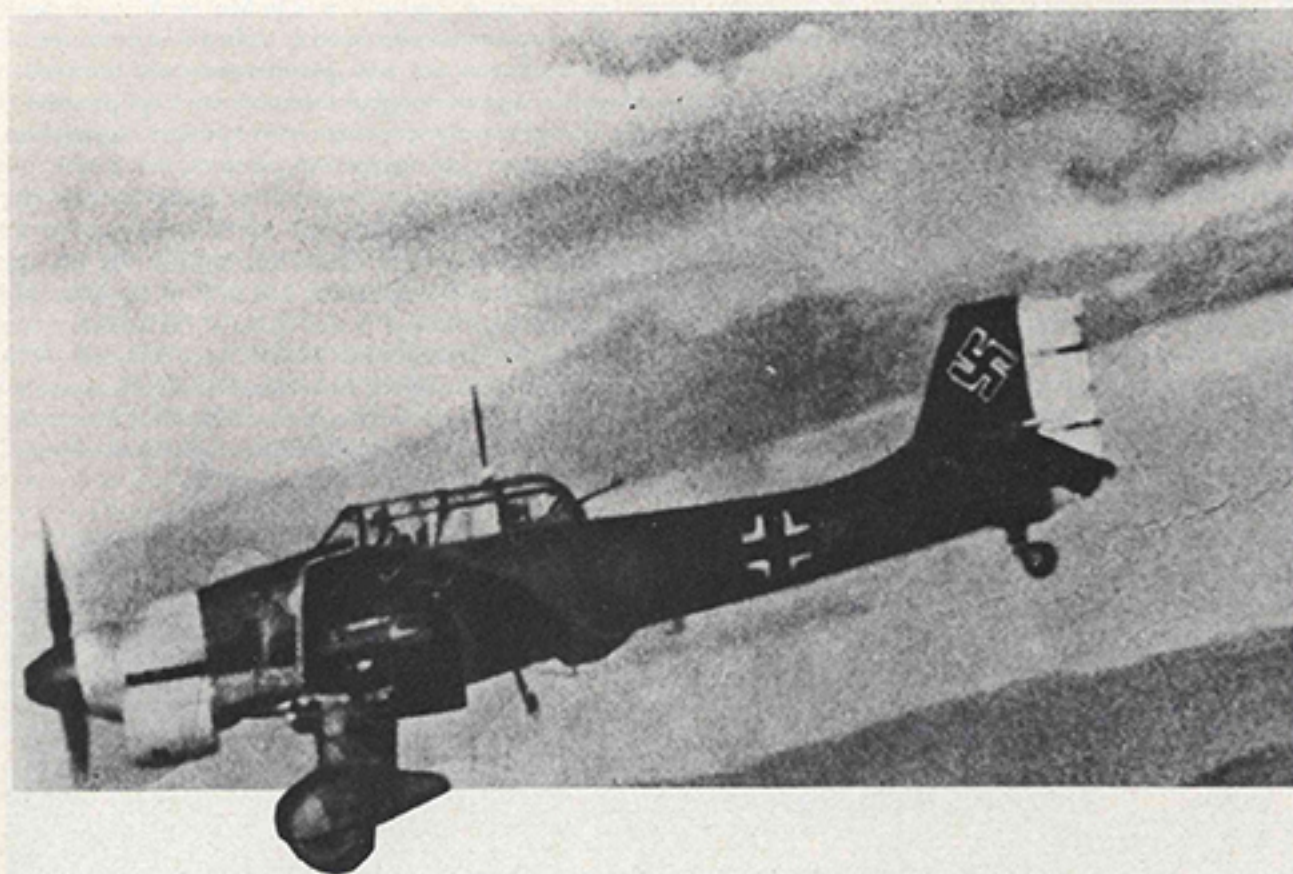
‘Ο Γαλατᾶς, τό ωραίο καί γραφικό προάστιο τῶν Χανίων, πού ἡ ἐθνική του δράση κατά τήν Τουρκοκρατία καταλαμβάνει ἐνδοξες σελίδες τῆς ἱστορίας τῶν νεώτερων χρόνων τῆς Κρήτης, ἐμελλε κατά τίς μάχες τοῦ Μαΐου 1941 νά συντρίψει τόν κλοιό τῆς λήθης καί αἰμόφυρτος νά παραδοθεῖ στή μνήμη τῆς ἱστορίας.

Βαθυστόχαστοι ἐρευνητές τῶν ἱστορικών γεγονότων τῆς περιόδου αὐτῆς ταυτίζουν τή «Μάχη τῆς Κρήτης» μέ τίς μάχες πού ἐγιναν ἀπό 20-26 Μαΐου στήν περιβάλλουσα περιοχή τοῦ Γαλατᾶ. Μάχες γιγάντων τίς ἀποκάλεσε ὁ Γερμανός στρατηγός καί συγγραφέας Βίτμαν στό διβλίο του «Ἡ Κρήτη, τό νησί τοῦ αἰνίγματος». Στή Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων τῆς Ἀγγλίας ὁ πατέρας τῆς νίκης Τσώρτσιλ ἀνέφερε παραφθαρμένο τό ὄνομα τοῦ Γαλατᾶ, ὅταν τήν πληροφοροῦσε γιά τή συνεχιζόμενη ἐποποιία τῆς «Μάχης τῆς Κρήτης». ‘Ο πτέρρχος Στούντεντ, πού ἐκλόνησε τό σχέδιο τῆς κατάληψης τῆς Κρήτης μέ τήν ὀνομασία «Ἑρμῆς» καί κατανόησε τή στρατηγική σημασία τοῦ χωριοῦ, διέταξε νά προσγειωθεῖ ὁ διοικητής τῆς 7ης μεραρχίας ἀλεξιπτωτιστῶν Σούσαν στήν περιοχή τοῦ Γαλατᾶ. ‘Ο Σούσαν δέν ἐπέζησε νά προσγειωθεῖ, διότι τό ἀνεμόπτερο στό ὁποῖο ἐπέβαινε συγκρούστηκε, πάνω ἀπό τήν Αἴγινα, μέ ἓνα Χάικελ καί κατέπεσε στή θάλασσα. Τή διοίκηση τῆς μεραρχίας ἀνέλαβε ὁ δευτεράρχος τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου καί ὀλιγόλογος συνταγματάρχης Χάιντριχ, πού ταυτόχρονα διοικοῦσε καί τό ἀξιόμαχο 3ο σύνταγμα ἀλεξιπτωτιστῶν, τό ὁποῖο προσγειώθηκε τήν 20ῃ Μαΐου στήν κοιλάδα τῶν ἀγροτικῶν φυλακῶν τῆς Ἀγιάς. Ἀντικειμενικός σκοπός τοῦ συντάγματος καί τῶν ἄλλων μονάδων πού προσγειώθηκαν ἦταν ἡ ἀμείωσις τῆς κατάληψης τῶν Χανίων καί τοῦ λιμανιοῦ τῆς Σούδας. Προϋπόθεση ὅμως ἦταν ἡ ἐκπόρθησις τοῦ λόφου, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἔχει κτιστεῖ ὁ Γαλατᾶς, πού ὡς ἀκοίμητος φρουρός προστάτευε τά Χανιά καί τή Σούδα. ‘Ο ἀρχηγός τῆς ἄμυνας Μέρναρντ Φρέντμπεργκ, πού εἶχε ἐπισημάνει τή σπουδαιότητα καί στρατηγικότητα τοῦ Γαλατᾶ, παρέταξε δορυανατολικά τό 6ο ἑλληνικό σύνταγμα μέ τό συνταγματάρχη Μιχ. Γρηγορίου ἐπικεφαλῆς, δόρεια τήν 4η νεοζηλανδική ταξιαρχία μέ τόν ταξίαρχο Ἰγγλιν καί νοτιοδυτικά τή 10η νεοζηλανδική ταξιαρχία μέ ἐπικεφαλῆς τό γίγαντα τῆς ἄμυνας Κιπεμπέργκερ. Στίς δυνάμεις αὐτές τῆς ἄμυνας προστέθηκε αὐτόκλητος ὁ ἀστράτευτος πληθυσμός σέ κύματα ἀλλεπάλληλα, πού ἡ συμβολή του ἀποδείχθηκε ἀποφασιστική καί καθοριστική τῆς μάχης τοῦ Γαλατᾶ. Τό λόφο, πού πάνω του ἔχει κτιστεῖ ὁ Γαλατᾶς, περιβάλλουν ἄλλοι λόφοι, πού τοῦς ἔδωσαν τίς ὀνομασίες λόφος νεκροταφείου, ρόδινος λόφος, λόφος Σίτου, λόφος ἐρειπίων καί ἐρυθρός λόφος. Οἱ κάτοικοι τοῦς ὀνομάζουν Κόκκινα Τρουλλιά, Ντάμπια, Κεφάλια, Ἀλώνια καί Μαντηλαρά. Στούς λόφους αὐτούς παίχτηκε καί χάθηκε ἡ «Μάχη τῆς Κρήτης» καί πολλοί ἀπό τοῦς Ἕλληνες στρατιῶτες, ἐλεύθερους σκοπευτές, Νεοζηλανδούς, Αὐστραλούς, Ἀγγλους, Κυπρίους, Γερμανούς ἔπασαν στήν αἰώνια σιωπὴ τοῦ θανάτου πλάι στό ἀσίγαστο θρόισμα τῆς ἀνοιξιᾶτικης ὀργιαστικῆς τότε βλάστησης. Οἱ μάχες γιά τήν ἐκπόρθησις τοῦ Γαλατᾶ ἀκολούθησαν δυό στάδια, πού δέ χωρίζονται ἀναμεταξύ τους, ἀλλά συνυπάρχουν καί λαμπρύνουν τό μεγάλο ἔπος τῆς «Μάχης τῆς Κρήτης». Κατά τό πρῶτο στάδιο οἱ Γερμανοί ἐπιτέθηκαν ἀπό ἀνατολικά σέ κύματα ἀλλεπάλληλα καί ἀνεξάντλητα καί γιά ἓνα πενθήμερο οἱ ὑπερασπιστές μεσουράνησαν στό στερέωμα τῆς δόξας καί τοῦ μεγαλείου, συντρίβοντας τίς ἀμέτρητες καί ἀδυσώπητες ἐπιθέσεις τοῦ ἐχθροῦ. Κατά τό δεύτερο οἱ Γερμανοί ἐπιτέθηκαν ἀπό ἀνατολικά, νότια καί δυτικά σέ κύματα ἀναρίθμητα καί πυκνά καί ἐπὶ δυό ἡμέρες οἱ ὑπερασπιστές τοῦ Γαλατᾶ μετεωρίστηκαν στίς σφαῖρες τῆς ἰδανικῆς ἰθελουσίας καί γενναιοφροσύνης, ὑποκύπτοντες τελικά πρὸ τῆς συντριπτικῆς ὑπεροχῆς τῶν ἀντιπάλων. Τό 3ο σύνταγμα ἀλεξιπτωτιστῶν ἐπιτέθηκε ἀμέσως κατά τοῦ 6ου ἑλληνικοῦ συντάγματος καί ἀγριεῖς ἐπικές μάχες διεξήγαγαν καί οἱ 6 λόχοι του. Τά ἀεροπλάνα καθέτου ἐφορμήσεως μέ τίς τρομοκρατικῆς κἀβητες ἐπιθέσεις τους ὑποσθίριζαν τίς θυελλώδεις ἐξορμήσεις τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν, βομβαρδίζοντας καί πολυβολώντας τοῦς ἀμυνόμενους. Οἱ δόρυδες ἔπεφταν βροχή. Τό πολυβόλα κροτάλιζαν ἀσίγαστα, τά μυδράλια γάζωναν ἀδιάκοπα, οἱ χειροβομβίδες θέρριζαν καί οἱ σειρήνες καί ροκάρες τῶν «Στούκας» ἐκνεύριζαν ἀφάνταστα. Τό σύνταγμα ὡς κυματοθραύστης ἔθραυσε τά κύματα τῆς ἐπίθεσης μέχρι τῶν ἀπογευματινῶν ὥρων. Οἱ λόχοι 1,4,5 διαλύθηκαν, ἐνῶ οἱ 2,3,6 μέ τοῦς διοικητές τους Συλαμανάκη, Γιαννουλάκη καί Εὐμορφόπουλο διέφυγαν τή διάλυση καί ὅλοι μαζί ἀποτελέσαν νέες μονάδες, οἱ ὁποῖες πολέμησαν κατά τίς ἐπόμενες μέρες τῆς ἀνένδοτης ἄμυνας. Ἀπό τοῦς πρῶτους νεκρούς ἦταν ὁ διοικητής τοῦ συντάγματος Μιχ. Γρηγορίου καί ὁ ὑποδιοικητής του Ψιμούλης. Ἀξία ἰδιαίτερης ἑξαρσης εἶναι ἡ πάλη τοῦ ἀξιωματικοῦ ἀλεξιπτωτιστῆ, πού ἔπεσε στήν αὐλή τοῦ Θεοδοράκη Μανώλη. Τό Γερμανό πυροβόλησε μέ τό δίκανό του ὁ Θεοδοράκης Μανώλης, ἀλλά ὁ Γερμανός τόν ἐξουδετέρωσε μέ χειροβομβίδα. Ἐκείνη τήν

ώρα έτρεξε από τό σπίτι του ό Φυντικάκης 'Αντώνιος καί σέ άγρια πάλη τόν σκότωσε μέ ένα λίθο. Οί Γερμανοί αναζητούσαν τό πτώμα του μετά τήν κατάληψη, τό όποιο απέκρυψαν οί γυναίκες Βεντουράκη 'Αναστασία καί Φυντικάκη 'Ελευθερία. 'Η αναζήτηση τών Γερμανών εξακολούθησε επί άρκετό χρόνο καί ό δυστυχής Φυντικάκης κλονίστηκε ψυχικά. Τή σκηνή άπαθανάτισε σέ εικόνα ό Γαλατιανός καλλιτέχνης Πέτρος Βλαχάκης.

Τό απόγευμα οί Νεοζηλανδοί του τάγματος του Σμίθ, πού μέχρι τότε μάχονταν μόνο κατά τών άλεξιπτωτιστών πού προσγειώνονταν στίς θέσεις τους, είσήλθαν στή σκηνή του δράματος. Φρικιαστική καί τραγική ήταν ή εικόνα πού παρουσίασε ό Νεοζηλανδός σκοπευτής στή θέση «Πυρολίκια». Από τόν κορμό τής έλιάς σκόπευε κατά τών κατερχόμενων άλεξιπτωτιστών. 14 πτώματα είχαν σωριαστεί σέ μικρή από αυτόν απόσταση. Τό Μέσερμιτ, πού τόν αντίληφθηκε, εκτόξευσε από τά ύψη τήν πυρίνη εκδίκηση του καί πρόσθεσε καί τό δικό του άτυχο πτώμα στά δεκατέσσερα άλλα. Τό λόφο του νεκροταφείου κατέλαβαν οί Γερμανοί άμέσως μέ τήν κάθοδό τους. Θυελλώδης επίθεση τών έλληνοβρετανικών δυνάμεων τούς εκτόπισε.

Τα περιλάλητα «Στούκας», τό θαρό πυροβολικό τών άλεξιπτωτιστών.

'Ασταμάτητα καί δραστικά πυρά ρίπονταν από τούς Γερμανούς στό λόφο, τά όποια πλήθαιναν τούς νεκρούς του μοιραίου αυτού κατοικητηρίου τών σκιών. 'Η γυνότητα του λόφου καί τά καταιγιστικά πυρά τών Γερμανών, από τίς φυλακές τής 'Αγιάς, άνάγκασαν τίς έλληνοβρετανικές δυνάμεις νά αποσυρθούν. Στό λόφο του αίματος, τή Ντάμπια, επί του όποιου οί Γερμανοί άνήγειραν κατά τήν κατοχή μεγαλοπρεπές μνημείο, πού τούς υπενθύμιζε τίς θυσίες τους γιά τήν κατάληψη του Γαλατά, οί μάχες ξεπέρασαν τά ανθρώπινα μέτρα καί ύψώθηκαν στίς σφαίρες τής φαντασίας καί του θρύλου. 'Ο διοικητής τής πυροβολαρχίας Δημήτριος Ξηρογιαννάκης έπεσε ύπερασπίζοντας τή μοιραία αυτή πύλη του Γαλατά. Οί Γερμανοί έγιναν κύριοι του λόφου καί έσθησαν τά αίματά τους τρώπαια. Οί Γερογιάννης Σπυρ. καί Γλαμπεδάκης Δημήτριος, επικεφαλής ελεύθερων σκοπευτών, εκτόπισαν τούς Γερμανούς. 'Αντιλάλησε στίς πλαγιές του όλέθρου καί του χαλασμού ως θριαμβευτικός παιάνας ή θρυλική πολεμική ιαχή «άέρα», πού μεταφέρθηκε από τά 'Αλβανικά δουνά στους χώρους τής κρητικής αίματοχυσίας. Τό ύψωμα καταλήφθηκε καί ίκανοποίησε τούς μαχητές. Σέ κόλαση μεταβλήθηκε καί ό λόφος αυτός από τά πυρά τών Γερμανών, πού κατείχαν σταθερά τήν πεδιάδα τών φυλακών καί ύποχρεώθηκαν νά τόν εγκαταλείψουν. Οί Νεοζηλανδοί, ό άστράτευτος πληθυσμός καί οί 'Ελληνες στρατιώτες αναχαίτισαν τέσσερις ακόμη μέρες τούς Γερμανούς, πού άκάθεκτοι καί όρμητικοί έκρουαν τίς πύλες του Γαλατά. Τό τραγικό χωριό έγινε ό άμφισβητούμενος χώρος καί αίμόφυρτος σήκωνε τό βάρος τής φρικτής άναμέτρησης.

Μέ τους τιτανικούς αυτούς αγώνες έκλεισε ή πρώτη και μοιραία ήμέρα της σύρραξης.

Οί Γερμανοί δέν πέτυχαν τόν αϊφνιδιασμό, στόν όποίο τό στρατηγικό τους σχέδιο απόδλεπε. Τήν 21η Μαΐου οί καινοφανείς αεροπορικές επιθέσεις έδειξαν σημεία ύφεσης, καθώς και οί μάχες στά πεδία τών συγκρούσεων. Ή Κερκόπορτα τής Κρήτης, τό Μάλεμε, προσείλκυσε τό ενδιαφέρον τών επιδρομέων. Τήν 22η Μαΐου ή τρομερή Λουφτβάφε τού βαρώνου φόν Ριχτχόφεν επέτεσε άσυγκράτητη και ανεμπόδιστη κατά τού χωριού. Οί τοίχοι τών σπιτιών κατέπεφταν και άφηναν στά άδιάκριτα μάτια τήν έσωτερική τους ύπόσταση. Αύλές, περίβολοι, περβόλια, δρόμοι ανασκάφτηκαν άνελέητα και μεταβλήθηκαν σέ θλιβερούς χωμάτινους όγκους. Περίτρομοι και άλλόφρονες έτρεχαν οί άμαχοι και προσπαθούσαν νά αποφύγουν τό σφαγιασμό και τήν έξολόθρευση. Ή Κιπεμπέργκερ σέ μιά περιοδεία του είδε σ' ένα κοίλωμα «Μιά ομάδα γυναίκες και παιδιά στριμωγμένα κοντά-κοντά σάν πουλάκια, πού τόν κοίταζαν σιωπηλά μέ μαύρα ταραγμένα μάτια». Ή μελαγχολική και σπαραξικάρδια αύτή εικόνα τόν ένδυνάμωσε στήν άπεγνωσμένη του άμυνα.

Άκολούθησε ισχυρή επίθεση τού έχθρου στά Τρουλλιά, Ντάμπια, Κεφάλα και Άλώνια μέ σκοπό τήν εκπόρθηση τού χωριού, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Τό μέτωπο έμεινε άρραγές. Τήν 23η Μαΐου συνεχίστηκαν οί επιθέσεις τής αεροπορίας και τών άλεξιπτωτιστών. Τίς άπογευματινές ώρες ή φοβερή λαιμητόμος, ή Ντάμπια, περιήλθε στούς Γερμανούς. Νέα άντεπίθεση τών Βρετανών και τών άστράτευντων τήν άπελευθέρωσε. Μεταξύ τών Γερμανών νεκρών ήταν και ό ταγματάρχης Ντέρμπα. Θέαμα άποκρουστικό και μακάβριο παρείχαν οί νεκροί τών μαχών στά ύψώματα τού Γαλατά. Οί κρότοι τών πυροβόλων άνάγκαζαν τά κοράκια νά εγκαταλείπουν τά πτώματα και ραμφίζοντας τήν άπεραντοσύνη τού ουρανού νά απομακρύνονται.

Τήν 24η έκαναν τήν τρομακτική τους εμφάνιση από δυτικά ό πτεράρχος Ράμκε μέ τους άλεξιπτωτιστές τους, πού προήλαντε παραλιακά, οί συνταγματάρχες Κρακάου και Ουτζ μέ τά 100 και 85 συντάγματα τής 5ης όρεινής μεραρχίας τής Βαυαρίας και ό συνταγματάρχης Γιάις μέ ένα σύνταγμα τής 6ης όρεινής μεραρχίας κυνηγών, πού τους μετέφεραν τά Γιούγκερς 52 τού πτεράρχου Κόνραντ και άρχισαν νά κρούουν τίς πύλες τού Γαλατά. Βαριά όπλα και άνδρες άχμαίοι, πού ή φήμη τής συντριβής τών όχυρών τής Μακεδονίας τους συντρόφευε, στάθηκαν άπέναντι τών δυνάμεων τής άμυνας ως φοβερές και άδυσώπητες άπειλές. Άπό άνατολικά οί καταβορυδημένοι άλεξιπτωτιστές τού συνταγματάρχη Χάντριχ επανεύραν τό ήθικό τους και μετατράπηκαν σέ άπειλητικές παρουσίες. Ή μάχη έμελλε νά λάβει τίς διαστάσεις πρωτοφανούς σεισμικής δόνησης. Οί συνταγματάρχες παρασκεύασαν τή μάχη τής ιστορίας και ή ιστορία άνοιγε διάπλατα τίς δέλτους της, γιά νά τήν παραδώσει στήν αϊωνιότητα.

Οί Γερμανοί εισβάλλουν στό Γαλατά.

Ἡ σύγκρουση πήρε δραματικότητα ἀπὸ τὴν αὐγὴ τῆς 25ης Μαΐου. Οἱ Γερμανοί, μὲ τὶς πρωτοφανεῖς δυνάμεις πού διέθεταν, ἀποφάσισαν ἀμετάκλητα νὰ ἐκπορθήσουν τὸ χωριὸ καὶ οἱ Νεοζηλανδοὶ καὶ ἐλεύθεροὶ σκοπευτὲς νὰ ἀμυνθοῦν ἀνυποχώρητα καὶ νὰ παραδοθεῖ αἰμόφυρτος ὁ Γαλατὰς στὴν ἱστορικὴ μνήμη. Οἱ Νεοζηλανδοὶ Ἰγγλὶς καὶ Κιπεμπέργκερ, ὁ Γερογιάννης καὶ οἱ ἄλλοι μαχητὲς ὑψώθηκαν στὶς σφαῖρες τοῦ πολεμικοῦ μεγαλείου καὶ ἡ ἀνθρωπότητα παρακολούθησε μὲ δέος καὶ ἀνατριχίλα τὴ «Μάχη τῶν Γιγάντων». Ἡ αὐλαία τῆς ματωμένης σκηνῆς ἀνοίξε διαπλάτα καὶ οἱ πρωταγωνιστὲς τῆς πάλης χόρευαν τὸ χορὸ τοῦ θανάτου καὶ τῆς δόξας. Ἀνεξάντλητα καὶ ἀλλεπάλληλα κύματα τῶν Γερμανῶν προχωροῦσαν καὶ ἔμπαιναν σὸ καμίνι τῆς μάχης. Ἀπὸ τοὺς λόφους τὰ πυροβόλα ξεροῦσαν τοὺς πύρινους ἔμετούς τους καὶ ἡ κατά-ξερη γαλιτιανή γῆ ἀσπλάχνα καὶ ἀνελήτα ἀνασκαβόταν. Τὰ ὀλοπράσινα δέντρα ἀνάγνητα καὶ ἀλύπητα κατακομματιάζονταν καὶ ἀπὸ τὶς ἐκρήξεις σειόταν τὸ ἔδαφος, πού νόμιζες ὅτι ὁ Ἑγκέλαδος ἐτοιμαζόταν νὰ βγεῖ ἀπὸ τὰ βάθη τῆς ἀκινήσιας καὶ σιωπῆς του. Τὴν κόλαση τῆς σύγκρουσης ἀποκορύφωσε ἡ ἐπέμβαση τῶν Στούκας, πού λόγγιζαν τὸν οὐρανὸ καὶ μὲ τοὺς θραμβεντικούς συριγμούς τους ἀποθέωναν τὸ σίδερο καὶ τὴ δία. Οἱ ἀεροπόροι τους χόρευαν μὲ βακχικὸ οἶστρο τὸ χορὸ τῆς ἐρήμωσης καὶ τοῦ ὀλέθρου πάνω σὸ φρικτὸ αὐτὸ λόφο. Ἀπέραντη θάλασσα εἶχαν σχηματίσει οἱ καπνοὶ καὶ οἱ σκόνης, πού στὴν ἐπιφάνειά τους ἔπλεε ὁ Γαλιτιανὸς λόφος. Τὸν ἀσύλληπτο ἐκείνο καταιγισμό διαδέχτηκε ἡ ἐπίθεση τοῦ πεζικοῦ. Οἱ Γερμανοὶ μετατρέπονταν σὲ πύρινες βλοῦς, πού ἡ προσπέλασή τους κατέκαιε καὶ σάρωνε. Οἱ Νεοζηλανδοὶ καὶ οἱ ἐλεύθεροὶ σκοπευτὲς, στοὺς ὁποίους προστέθηκαν καὶ οἱ ἡττημένοι τοῦ Μάλεμε, ὀρθώθηκαν καὶ ἀπὸ τὶς θέσεις τους πάλυναν πρὸς τὴ θύελλα τῶν σφαιρῶν καὶ τὴ χάλαζα τῶν βομβῶν. Ὁ διοικητὴς τοῦ 18ου νεοζηλανδικοῦ τάγματος Γκρέν ἔτρεχε ὀπλισμένος μὲ τουφέκι καὶ ξιφολόγχη στὴν πρώτη γραμμὴ τοῦ ἐρυθροῦ λόφου καὶ ἐμψύχωνε τοὺς μαχητὲς φωνάζοντας «ὄχι παράδοση, ὄχι παράδοση». Ἡ δὲ πατριωτικὴ θύελλα, ὁ Κιπεμπέργκερ, πού θεωρεῖται ὡς ὁ ἐξοχότερος Νεοζηλανδὸς πολεμιστὴς τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου, περιήρχετο τὶς μονάδες καὶ φώναζε «Πολεμήστε γιὰ τὴ Νέα Ζηλανδία». Μιὰ νάρκη ἀπέκοψε καὶ τὰ δυὸ του πόδια σὸ Κασίνο τῆς Ἰταλίας, ὅπου διοικοῦσε τὴ νεοζηλανδικὴ μεραρχία.

Δὲν ἄντεξαν περισσότερο οἱ ὑπεράνθρωποι, πού ἀπὸ τὶς 20 Μαΐου μάχονταν τὸ σκληρότερο ἀγῶνα τῆς ἱστορίας. Οἱ σωματικὲς τους δυνάμεις τοὺς ἐγκατέλειψαν, ἀλλὰ ὄχι καὶ οἱ ψυχικὲς. Τὶς βραδινὲς ὥρες οἱ Γερμανοὶ ἔγιναν κύριοι τῶν ἐρειπίων τοῦ Γαλατὰ. Ἐνῶ ἡ νύχτα ἐτοιμαζόταν νὰ ἀπλώσει τὰ μαύρα της πέπλα σὸ σκηνικὸ ἐκείνο τοῦ θανάτου καὶ νὰ ἀποκρύψει τὴ θεὰ τῆς φρικτῆς αὐτῆς τραγωδίας, δυὸ λόχοι Βρετανῶν μὲ ἐπικεφαλὴς δυὸ τάνκς, κατόπιν διαταγῆς τοῦ Κιπεμπέργκερ, ἐφόρμησαν κατὰ τοῦ Γαλατὰ. Ἡ ἐπίθεση εἶχε φουντώσει. Πολλοὶ Γερμανοὶ αἰφνιδιασμένοι βρῖσκονταν ἀκόμη μέσα στὰ σπίτια. Μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς σκοτώνονταν ἀπὸ χειροβομβίδες καὶ ρίχνονταν ἀπὸ τὰ παράθυρα. Ἄλλοι ἔδβαιναν ἔξω καὶ ἀρχίζαν τὴν ἀγρία πάλη μὲ τοὺς Ἀγγλοὺς, πού σάν σκιὲς εἶχαν πέσει πάνω τους. Ἄνδρας μὲ ἄνδρα μάχονταν ὡς τὸ θάνατο στοὺς δρόμους. Ἡ νύχτα τοῦ «Ἀγίου Βαρθολομαίου» ἐπαναλήφθηκε σὸ Γαλατὰ τὴ φρικαλέα ἐκείνη νύχτα τῆς 25ης Μαΐου.

Τὸ τάνκ τοῦ Φάραν ἐξιδοντισμένο σ' ἓνα δρόμο τοῦ Γαλατὰ.

Ἡ στροφή τοῦ Ἐθνικοῦ Ὑμνου τοῦ Σολωμοῦ:

Ἀχ! τί νύχτα ἦταν ἐκείνη
πού τὴν τρέμει ὁ λογισμός.
Ἄλλος ὕπνος δὲν ἐγίνει
πάρεξ θάνατος πικρός.

δρῆκε τὴν ὁλοκληρωτικὴ τῆς ἐπαλήθευσης.

Γυναίκοπαιδα παρέταξαν μπροστά τους οἱ Γερμανοὶ καὶ ἀδιαφορώντας γιὰ τὴ ζωὴ τους κατόρθωσαν νὰ ἀχρηστεύσουν τὰ δυὸ τάνκς τοῦ Νεοζηλανδοῦ Φάραν. Σὰν ξεδοντιασμένοι δράκοντες κείτονταν στοὺς δρόμους τοῦ Γαλατὰ πλὰι στὰ πτόματα πού σιωποῦσαν, καὶ τὰ κράνη, ὅπλα, αὐτοκίνητα κ.ἄ. πού ἦσαν πεταγμένα. Οἱ ὁδομαχίες, πού κράτησαν ὅλη τὴ νύχτα, χάρισαν πάλι τὰ ἐρείπια τοῦ Γαλατὰ στοὺς Ἀγγλους. Ἡ νίκη ὅμως ἦταν ἀνώφελη. Ὅλα τὰ ὑψώματα, γύρω ἀπὸ τὸ Γαλατὰ, κατέχονταν ἀπὸ τοὺς Γερμανούς. Ὁ ἥλιος πού ἀνέτειλε φώτισε ἓνα φρικαλὸ θέαμα. Γενναῖοι καὶ ἀτρόμητοι στρατιῶτες, φίλοι καὶ ἐχθροί, δρίσκονταν ξαπλωμένοι στὸ χωριὸ καὶ θλιδερὰ παραμορφωμένοι ἐκφράζαν τὴν ἀγωνία τῶν τελευταίων στιγμῶν τῆς ζωῆς τους. Οἱ Ἀγγλοὶ ἐγκατέλειψαν τὸ Γαλατὰ καὶ οἱ Γερμανοὶ ἔγιναν κύριοι του. Σημάδεψε τὴν ἱστορία τῆς Κρήτης ὁ αἰμοπότιστος αὐτὸς λόφος τῆς συγκλονιστικῆς σύγκρουσης. Στὸ χωρὸ τοῦ στροβιλιστηκαν τὰ ἀνθρώπινα πάθη μὲ ὅλη τους τὴν ἀγριότητα καὶ σκληρότητα. Ἐκδηλώθηκε τὸ ἄγριο πείσμα μὲ ὅλο τὸν ἀδυσώπητο πρωτογονισμό του καὶ δυνάστευε τὸ δέος καὶ ἡ ἀνατριχίλα ὅλο τὸ ἐπταήμερο τῶν μαχῶν τὴν περιοχὴ του. Στὸ λόφο αὐτὸ τοῦ θρύλου μετεωρίστηκε τὸ μεγαλεῖο τῆς κρητικῆς ψυχῆς στοὺς τόπους τῆς ἀφθορίας καὶ αἰωνιότητος. Οἱ Ἀγγλοὶ ἀναφέρουν κατὰ τίς ἀφηγήσεις τους τὴ συγκλονιστικὴ εἰδηση: Γαλατιανὴ κοπέλα περιέφερε τὴν τρομερὴ ἐκείνη νύχτα τοῦ θανάτου στὰ αἰμοπότιστα πεδία τῶν μαζῶν τῆ θλιμμένη τῆς ὑπαρξὸς κρατώντας μιὰ φιάλη γάλα. Ἀγγίζε τὰ κορμὰ πού συναντοῦσε καί, ἀν ἀντιλαμβανόταν ὅτι ἀνάπνεαν, τοὺς πρόσφερε γάλα καὶ δροσίζαν τὰ φρυγμένα τους λαρυγγία. Στὸν τομέα τῶν ὁπλῶν οἱ Γαλατιανοὶ ἦταν ἀσύγκριτοι, ὡλλὰ στὸν τομέα τῆς περίθαλψης τῶν τραυματιῶν ὑπῆρξαν ἀσυναγώνιστοι.

Οἱ ἑκατοντάδες τραυματίες τῶν καθημερινῶν μαχῶν ἔπρεπε νὰ τύχουν ἀμεσης περιποίησης. Ἡ ἐκκλησία τοῦ χωριοῦ καὶ τὰ σπίτια τῶν Δαμ. Κατσούλη καὶ Βασ. Ρουμελιωτάκη ἔγιναν σταθμοὶ πρώτων βοηθειῶν. Οἱ βαριά τραυματισμένοι μεταφέρονταν τὸ δρόμῳ στὸ 7ο Γενικὸ Νοσοκομεῖο καὶ τὸ 6ο Ὁρεινὸ Χειρουργεῖο, πού ἔδρευαν στὶς παιδικὲς ἐξοχές. Τὰ τραύματα ἀνάδιδαν δυσσομία ἀνυπόφορη. Οἱ γυναῖκες Κατσούλη Δαμ., Μυσιρλάκη Ἑλένη, Γερογιάννη Δάφνη, Κουτσουκλάκη Ἑρασμία καὶ Κωνσταντουλάκη Αἰχ. ἀνέδθηκαν ὅλες τίς δύσκολες θαμνίδες τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ αὐτοῦ ἔργου. Ἕλληνες, Βρετανοί, Γερμανοὶ δέχτηκαν ἀφειδώλευτα καὶ χωρὶς διακρίσεις τίς περιποιήσεις τῶν μαγδαληνῶν αὐτῶν τοῦ Γαλατὰ. Σεντόνια πανάκριβα καὶ προίκες ξομπλιασμένες σχίστηκαν καὶ ἔγιναν ἐπίδεσμοι. Σὲ παρατήρηση σκεπτικιστῶν γιὰ τὴν καταστροφὴ τους ἀπάντησαν: «Τί νὰ τίς κάνουμε τίς προίκες ὅταν σκλαβωθοῦμε».

Συγκινητικὴ ἦταν ἡ περίπτωσις τοῦ βαριά τραυματισμένου ἀλεξιπτωτιστῆ, πού μεταφέρθηκε στὸ σπίτι τῆς Κατσούλη. Ὅταν προαισθάνθηκε τὸ θάνατό του, ἔδωκε ἀπὸ τίς τσέπες του τίς φωτογραφίες τοῦ γιοῦ καὶ τῆς γυναίκας του καὶ ἀγκαλιάζοντάς τες ξεψύχησε. Σὲ Γερμανὸ ἀξιωματικὸ πού νοσηλεύτηκε στὰ πρόχειρα αὐτὰ γαλατιανὰ χειρουργεῖα οφείλεται ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ Γαλατὰ ἀπὸ τὰ τρομερὰ ἀντίποινα πού ἐπακολούθησαν. Τὸν ἀξιωματικὸ αὐτό, πού ὀνομαζόταν Φίς, ἐπιχείρησαν νὰ φονεύσουν στρατιῶτες. Ὁ Κορωναῖος τοὺς ἐμπόδισε μὲ τὸ ὅπλο του. Ὁ παπὰς Ρουμελιωτάκης Βασ. τὸν ἔκρυψε στὸ σπίτι του ὅλο τὸ διάστημα τῶν μαχῶν.

Ἀλεξιπτωτιστὲς πού πέφτουν στὸ Γαλατὰ.

στοχασμοί πάνω στο υψωμα 107

ΒΑΣΙΛΗ Γ. ΧΑΡΩΝΙΤΗ

Αεροδρόμιο Μάλεμ. Ύψωμα 107. 21 του Μάη 1981. Προσκύνημα στο χώρο της μεγάλης θυσίας.

Ἡ μάχη τέλειωσε ἀκριβῶς πρὶν ἀπὸ σαράντα χρόνια...

Οἱ νικητές... Ποιοὶ εἶναι οἱ νικητές;

Οἱ νικημένοι... Ποὺ βρίσκονται οἱ νικημένοι;

Κοιτάξεις γύρω σου. Ἐλιές κι ἀμπέλια ἀνάμεσα πελάγου κι οὐρανοῦ καί, καταμεσῆς στοῦ αἵματοποτισμένου 107, ἓνας μεγάλος σταυρός, βαρὺς, ἀσήκωτος, πού θυμίζει πολλά...

Παρά πίσω τάφοι. Τό «Γερμανικό Νεκροταφεῖο». Χιλιάδες τάφοι καὶ χιλιάδες οἱ νεκροὶ (4.465) πού ἀναπαύονται σ' αὐτὸ τὸ χώρο...

Νέα παιδιά, πού δὲν πρόλαβαν ὄχι νὰ χαροῦν, μὰ οὔτε καὶ νὰ γνωρίσουν τὴ ζωὴ, τοὺς φόρτωσαν καὶ τοὺς ἔριξαν ἐδῶ, λέγοντάς τους νὰ σφάζουν, νὰ ρημάξουν, νὰ σκλαβώσουν...

Κι ἐνῶ ἦρθαν ἀποφασισμένοι «νὰ πράξουν τὸ κακὸ», τοὺς «πῆρε μαῦρο σύννεφο» κι ὁ «θεριστὴς» τοὺς ἔκοψε τὴ νιότη στὸν ἀνθό της.

Ὑστερα ἀπὸ 40 χρόνια, βλέποντας τὸ μεγάλο νεκροταφεῖο μὲ τοὺς χιλιάδες τάφους, ἀναρωτιέσαι καὶ λές: *Γιατί;*

Κι αὐτὸ τὸ φοβερὸ ἐρώτημα, πού σέ συγκλονίζει καὶ σέ ἐξουθενώνει, σέ ἀναγκάζει νὰ πᾶς βαθύτερα, ν' ἀναζητήσεις ἐξηγήσεις καὶ δικαιολογίες, μὰ δὲν τίς βρίσκεις.

Τί χρωστοῦσαν αὐτὰ τὰ παιδιά τοῦ Ρήνου καὶ τοῦ Μέλανα Δρυμοῦ καὶ τὸ πλήρωσαν μὲ τὴ ζωὴ τους;

Γιατί δέχτηκαν νὰ πυρπολήσουν τὴ γῆ μας; Σέ τί τοὺς φταίξαμε; Πότε πειράξαμε τὰ σπῆτια ἢ τοὺς ἀνθρώπους τους;

Πῶς μπόρεσαν νὰ γίνουν «ἄγγελοι τοῦ σκοταδιοῦ»; Ἡ μόρφωση πού πήραν στὰ σχολεῖα δὲν τοὺς δίδαξε τὸ σεβασμὸ γι' αὐτὸ τὸ χώρο; Δὲν τοὺς θάμπωσε τὸ φῶς πού δγαίνει ἀπὸ τὴν Κρήτη;

Κι ἀναρωτιέσαι: Οἱ νεκροὶ πού κείτονται μπροστά μου εἶναι ἥρωες ἢ ἐγκληματίες; Εἶναι τὰ παλικάρια πού ἔπλεσαν στὴ μάχη ἢ εἶναι οἱ φονιάδες πού ἤρθαν νὰ σκοτώσουνε τὴ λευτεριά;

Γιατί ἐμένα μὲ μαστιγώνουν πάντα τὰ λόγια τῆς Ἐλιζάμπεθ, τῆς Γερμανίδας καθηγήτριας πού, χωρὶς περιστροφές, μοῦ δροντοφώναξε: «— Αὐτοὶ δὲν εἶναι ἥρωες!... Δὲν ὑπῆρξαν ποτέ ἥρωες! Αὐτοὶ καὶ οἱ ὁμοιοὶ τους ἤρθαν καὶ σὰς ἔβαλαν φωτιά. Μερικοὶ — κι ἀνάμεσά τους ὅσοι εἶναι θαμμένοι ἐδῶ — καῖχαν ἀπ' τὴν ἴδια τὴ φωτιά πού σκόρπιζαν. Τοὺς ἔκαψε ἡ πυρκαγιά πού ἀναψαν στὰ χρώματά σας! Καὶ θλίβομαι γιὰ σὰς — ἔτσι μοῦ εἶπε — πού τοὺς τιμάτε, ὅπως τιμοῦν τοὺς ἥρωες...»

Τί νὰ τῆς ἀπαντοῦσα; Φοβήθηκα πὼς δέ θ' ἀντιλαμβανόταν τὴ σκέψη μας καὶ τὴν καρδιά μας καὶ προτίμησα τὴ σιωπὴ.

Γιὰ νὰ μὲ καταλάβει ἔπρεπε νὰ σκεφτεῖ σάν τὴ χαροκαμένη Κρητικιά Μάνα, πού ἦρθε μιά μέρα σ' αὐτόν τὸν τόπο κρατώντας λουλούδια κι ἀφου σταυροκοπήθηκε, τ' ἀπόθεσε πάνω στοὺς τάφους. Ὅταν τὴ ρώτησαν γιατί τὸ 'καμε, ἐκείνη ἀντιρώτησε:

— Ποιὸς κείτεται ἐδῶ;

— Ὁ Γιόχαν..., τῆς εἶπαν.

— Ὁ Γιάννης μου... μουρμούρισε. Καὶ δίπλα;

— Ὁ Γιόζεφ..., τῆς εἶπαν.

— Ὁ Σήφης μου... ὁ Σήφης μου... εἶπε ξεπνοϊσμένα. Οἱ γιοί μου, πού σκοτώθηκαν στὰ ξένα... Μπορεῖ ἄλλη μιά χαροκαμένη μάνα νὰ τοὺς φροντίζει ὅπως τὸ κάνω τώρα κι ἐγώ...»

Γιὰ νὰ μὲ καταλάβει ἀκοιμή, ἔπρεπε νὰ σκεφτεῖ σάν τὴν ἄλλη πολυπικραμένη Κρητικιά, πού ἔτρεξε νὰ χαιρετήσῃ μιά Γερμανίδα πού ἀνοιξε σπιτικό στὴν

Κρήτη. Κι ή «Ξένη», πού ξμεινε κατάπληκτη απ' αυτό τό ύπέροχο, μά άνεξήγητο φέροισμο κι ένιωσε αληθινή συντριβή και φοδερή θλίψη (μιά και τό περιστατικό ήταν άμέσως μετά τόν πόλεμο), άκουσε από τήν ίδια Κρητικιά τούτα τά, άσυνήθιστα γιά τόν κοινό άνθρωπο, λόγια: «Δέν ήτανε γιορτή... Πόλεμος ήταν... Έτυχε και σκοτώθηκε ό άντρας μου... Μπορούσε νά σκοτωνόταν ό δικός σου... Πού ξέρεις, μπορεί ό άντρας μου, πρίν σκοτωθεί, νά μαυροφόρεσε δικές σας Γερμανίδες... Αυτά έχει ό πόλεμος... Λοιπόν, επειδή δρεθήκαμε αντίπαλοι, πρέπει νά μείνουμε γιά πάντοτε έχθροί; Όχι!... Χίλιες φορές όχι!... Πρέπει νά συχωρέσουμε και νά γενοϋμε φίλοι... Τά μαύρα πού φορώ είναι γιά κείνον πού μου χάθηκε κι όχι γιά νά κρατώ τό μίσος...»

Ήρωες, λοιπόν, ή εγκληματίες οί νεκροί πού κείτονται μπροστά μας; Ή ιστορία πώς θά τούς λογαριάσει; Στή συνείδησή μας πού δρίσκονται; Ή ίδια ή πατρίδα τους πού τούς τοποθετεί;

Ή απάντηση δέν πρέπει, δέν μπορεί νά είναι μονολεκτική. Έχω τή γνώμη πώς οί νεκροί πού είναι θαμμένοι στό ύψωμα 107, δέν είναι ήρωες, αλλά δέν είναι ούτε κι εγκληματίες.

Είναι τά ξεγελασμένα παιδιά· τά χαραμισμένα νιάτα· τά σκοτωμένα όνειρα· οί άδικοχαμένες έλπίδες· οί δολοφονημένοι δραματισμοί... Είναι θύματα.. Μονάχα θύματα...

Γιατί θύμα ήταν ό Βίλν. Σίγουρα ήταν θύμα. Μου φάνηκε πώς είχε αρχίσει νά τό αντίλαμβάνεται και νά τό φανερώνει. Μπροστά σ' ένα οχτάχρονο Κρητικόπουλο δέ δίστασε τότε νά όμολογήσει πώς τόν έφεραν χωρίς τή θέλησή του στην Κρήτη, πώς δέν είχε λόγο και δέν ήθελε κανένα νά πειράξει και πώς τίς απάνθρωπες διαταγές πού έπαιρνε, τίς εκτελούσε γιατί άλλιώς θά τόν σκότωναν...

Καημένε Βίλν... Καημένα παιδιά... Ποιός ξέρει πόσα όμορφα όνειρα κάνατε γιά τή ζωή σας και οί άρρωστημένες κεφαλές του τόπου σας, οί πραγματικά εγκληματικές, σās αφιόνισαν, σās μέθυσαν, σās άλλοτρίωσαν και σās έστειλαν νά πυρπολήσετε τόν κόσμο... Και τόν πυρπολήσατε, μόνο πού καήκατε κι έσείς μαζί...

Κάνοντας τέτοιες σκέψεις πάνω στό ύψωμα 107, δέν μπορείς νά παραβλέψεις τό χαροπάλεμα πού γίνηκε στις 20 και 21 του Μάη του 1941.

Σ' αυτό τό λόφο ένας τιάνιος γίνηκε άγώνας. Δέ διασταυρωθήκανε μονάχα οί φοδερές λόγχες των Μάουζερ και των Ένφελντ. Δέν πολέμησαν μόνο οί γενναίοι Νεοζηλανδοί του άντισυνταγματάρχη Άντριους με τούς άριστα εκπαιδευμένους άλεξιπτωτιστές του στρατηγού Μάιντλ.

Έδω σταθήκανε άντικριστά ή λευτεριά κι ό θάνατος· ή αξιοπρέπεια και ή όμή βία· τό φώς και τό σκοτάδι... Κι ακόμη σ' αυτό τό ύψωμα ήταν στραμμένα τά μάτια και τ' αυτιά της Κρήτης. Ή Κρήτη όλη με καρδιοχτύπι ξαγρύπνησε έδω, πάνω από τή νύχτα του Γ' Ράιχ, γιά τήν ιστορία του κόσμου και γιά τήν τιμή του ανθρώπου.

Ό Κρητικός, εκείνες τίς ώρες της μεγάλης άγωνίας και της μεγάλης άγρύπνιας, κοίταξε άτρομα τή μοίρα του και τή ζωή του και μονολόγησε: «Δέν τόν αλλάζω τό δρόμο πού άνοίγω πέντε χιλιάδες χρόνια, μακάρι κι άλλη τόση νά πέσει φωτιά απ' τά ουράνια...»

Κι είδε μπροστά του άλώνια μαρμαρένια κι ή άναφλογισμένη δψη του σκοταδιού και του θανάτου, προκλητικά του φώναζαν: «Θά πάρουμε τήν Κρήτη!»

Κι εκείνος, μαζί με τούς ανθρώπους πού στάθηκαν κοντά του βοηθοί, πάλεψε νά μείνει όρθός. Νά μείνει άνθρωπος. Μιά φλόγα στό σκοτάδι. Μιά σπίθα ζωής... Και γίνηκε ό δριζόντας της Λευτεριάς και της Άξιοπρέπειας του γνήσιου ανθρώπου. Τό μέτρο άνάμεσα στό αίμα και στό πνεϋμα...

Όσο περνούν τά χρόνια και όσο μεταβάλλονται οί συνθήκες του κόσμου κι όσο οί αντίθεσεις των λαών και των κοινωνιών τους αλλάζουν όψεις και συνθήματα, τόσο ύψώνεται στά μάτια μας τό πάθος της έλευθερίας «των δικών μας», πού ήταν ίδιο με τό πάθος τους γιά τή ζωή, και γίνεται πιό άδικος ό θάνατος αυτών πού αναπαύονται στό κοιμητήριο «των ξένων»...

Τό τόξο δείχνει τό Ύψωμα 107
στό Μάλεμε.

Ήεροδρόμιο Μάλεμε· ύψωμα 107· 21 τοῦ Μάη τοῦ 1981. Βραδιάζει. Χάνεται τό φῶς τῆς μέρας. Δέν μπορεῖς νά διακρίνεις καθαρά. Ἐρχεται ἡ νύχτα. Οἱ ἐπισκέπτες φεύγουν. Ἀπό τοὺς λάκκους ἀνεβαίνει ἡ καταχνιά. Γύρω σου τά κλήματα καί τ' ἄλλα κλαδιά σάν νά μεταμορφώνονται. Θαρρεῖς πῶς οἱ τρύπες τοῦ ἐδάφους εἶναι πλημμυρισμένες ἀπό μυσθηριώδη φαντάσματα. Ἀναπάν- τεχα, ξαναζεῖς τίς ἐφιαλτικές ὥρες πού ἔζησαν οἱ ἀντίπαλοι. Κι ἀνατριχιάζεις στή σκέψη μήπως πραγματικά ὑπάρχουν γύρω σου φαντάσματα. Μήπως εἶναι ἡ ἀδικοχαμένη γενιά, πού περιμένει δικαίωση.

Κι ἐσύ τί νά πεῖς καί τί νά κάμεις, ἔσπερα ἀπό σαράντα χρόνια;

Νά συγχωρέσεις; Δέ φτάνει. Νά συμπονέσεις; Δέν ἀρκεῖ. Ν' ἀγωνιστεῖς; Ναί! Ν' ἀγωνιστεῖς νά μήν ξαναγίνει τέτοιο μακελειό.

Ν' ἀγωνιστεῖς νά μήν ξανασυντρίψουν οἱ δυνάμεις τοῦ κακοῦ τά ὄνειρα καί τίς ἐλπίδες πού ἀνασταίνουνε τά νιάτα...

στην κρητικία του 41

ΠΗΝΕΛΟΠΗ
ΝΤΟΥΝΤΟΥΛΑΚΗ

Δέν ἦταν ὦρα
νά κανακίσει τό παιδί
νά φουρνίσει
ν' ἀρμέξει.
Δέν ἦταν
νά στεγνώσει τήν πλήση
στά κλαδιά
νά σαρώσει
νά βάλει τό φαῖ στήν πυροστιά
κι ἔσπερα
νά σταυρώσει τά χέρια τῆς
καί ν' ἀνασάνει.

Ἀκλούθησε τόν ἄντρα
μέ ψυχή
εἶδε τή σιδερένια βροχή
στόν κάμπο
μέσ' στή γροθιά τῆς ἔκλεισε
τόν κόσμο
κι ἀπόφασή τῆς:
θάνατος
γιά τήν Εἰρήνη.

ο Βενιζελος και οι ελληνες κλασικοι συγγραφεις

ΛΕΩΝ. ΜΑΝΟΛΙΚΑΚΗ

Σαράντα πέντε χρόνια μετά το θάνατό του, ο Έλευθέριος Βενιζέλος παραμένει επίκαιρος. Οι κρίσιμες ώρες που περνά η χώρα, μέσα σε μία ταραγμένη κι ανήσυχη ανθρωπότητα κι η γεωγραφική θέση της σ' ένα ευαίσθητο και ζωτικό χώρο, όπου συναντιούνται και συγκρούονται τα συμφέροντα των μεγάλων κρατών, διατηρούν πάντα επίκαιρη την προσωπικότητα του Έλευθερίου Βενιζέλου, που υπήρξε η σπουδαιότερη και μεγαλοφυέστερη πολιτική φαινογνωμία του νεώτερου Έλληνισμού, από την εποχή του Καποδίστρια ως σήμερα.

Ο Καποδίστριας έπρεπε να δημιουργήσει κράτος μέσα από τα ερείπια που 'χε αφήσει η μακραίωνη τουρκική κατοχή κι ο οκτάχρονος απελευθερωτικός αγώνας των σκλάβων. Έπρεπε να πειθαρχήσει άτιθασους ανθρώπους, θερμμένους στο αίμα, τη δυστυχία και την καταπίεση.

Όγδόντα χρόνια αργότερα, ο Βενιζέλος είχε ν' αντιμετωπίσει τα ίδια προβλήματα, να συγκροτήσει ένα κράτος με νόμους, που να εφαρμόζονται για όλους τους πολίτες, να στηρίξει την εθνική οικονομία, να δώσει ιδανικά σ' ένα λαό απογοητευμένο, καταπιεσμένο ακόμα, που τρεφόταν με το όνειρο της μεγάλης ιδέας, άπιαστο, απόμακρο κι άπραγματοποίητο. Οι ύποδοκλοι Έλληνες ήταν πολύ περισσότεροι από τους ελεύθερους και προσδοκούσαν κι αυτοί την ελευθερία τους. Αλλά οι Έλληνες του ελεύθερου κράτους ήταν πικραμένοι, απογοητευμένοι, απελπισμένοι κι ένιωθαν προδομένοι ύστερα από την πανωλεθρία του 1897. Είχαν πολλά κοινά χαρακτηριστικά οι δυό εποχές και δεν είναι περιεργό το γεγονός, ότι στίς δυό αυτές ταυτόσημες εποχές, πλάι σε δυό μεγάλες πολιτικές φαινογνωμίες, ζούν και δημιουργούν δυό μεγάλοι ποιητές. Πλάι στον Καποδίστρια ο Σολωμός, πλάι στο Βενιζέλο ο Παλαμάς.

Τό θέμα «Βενιζέλος» δεν εξαντλείται, δεν είναι εύκολο να εξαντληθεί, τουλάχιστο σύντομα. Είναι ένα θέμα πολύπλευρο. Είναι η οικογένεια, οι πρόγονοι, ο τόπος καταγωγής, ο τόπος όπου γεννήθηκε, η παιδική ζωή, η εφηβική, η επαγγελματική, η επαναστατική δράση, η πολιτική σταδιοδρομία, τό τοπίο, τό περιβάλλον, η εποχή, οι σύντροφοι των επαναστάσεων, οι συνεργάτες, οι οπαδοί, τό κόμμα, οι αντίπαλοι, η αγάπη, τό μίσος, τό έργο. Μιά ατέλειωτη σειρά από στοιχεία, από επιμέρους απόψεις, θρύλους, ιστορίες, αισθήματα, που συνθέτουν αυτό τό πολύπλευρο θέμα. Συγκρίσεις, αναλογίες, αναζητήσεις μέσα στο μακραίωνα δίο της ελληνικής φυλής, μπορούν να επιχειρηθούν, να εξεταστούν, να γίνουν. Θά βρεθούν πρότυπα, θά αμφισβητηθούν, θά ελεγχθούν, θά απορριφθούν, θά γίνουν δεκτά. Ο Βενιζέλος, όμως, θά μείνει αυτός που υπήρξε. Ένας μεγάλος δραματιστής, ένας μεγάλος δημιουργός, ένας άνθρωπος που κατόρθωνε να μετουσιώνει σε πράξη και σε έργο τό όνειρο. Ένας Έλληνας, ένας γνήσιος Κρητικός, ένας «Δωριεύς» σοφός και αγωνιστής, που ξεπήδησε από τη δωρική Κρήτη και που συνταίριαζε τη σοφία με την πράξη. Στά έβδομήντα δύο του χρόνια ένωθε νέος, σχεδίαζε, δραματιζόταν, προετοίμαζε.

Μιά από τίς πολύπλευρες όψεις του Βενιζέλου, που πρέπει κάποτε να εξεταστεί πλατιά από ειδικούς, είναι η οίκευσή του με τους Έλληνες κλασικούς συγγραφείς. Ο Βενιζέλος εύρισκε πάντα καιρό, ανάμεσα στίς πολυποίκιλες ασχολίες του, να μελετά τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς. Συστηματικότερα, όμως, ασχολούνταν μ' αυτούς, στίς περιόδους που, θεληματικά ή αναγκαστικά, απομακρυνόταν από την ενεργό πολιτική ζωή, γιατί, δίδαια, ποτέ δεν εγκατέλειψε πραγματικά την πολιτική. Όταν βρισκόταν έξω από την ενεργό πολιτική, μακριά από τη χώρα του, κανένας δεν μπορεί να αμφισβητήσει, ότι παρακολουθούσε τά γεγονότα, τίς εξελίξεις στην Ελλάδα, τη διεθνή πολιτική κατάσταση. Όμως τότε είχε περισσότερο χρόνο στη διάθεσή του, για ν' ασχοληθεί με τους αγαπημένους του κλασικούς. Μελετούσε τά κείμενα και τη διεθνή διδλιογραφία, δοηθούμενος σ' αυτό από τη γνώση των σπουδαιότερων ευρωπαϊκών γλωσσών. Η προσωπική του διδλιοθήκη, που δρίσκειται σήμερα στη Δημοτική

Βιβλιοθήκη Χανίων, έχει πολλές εκδόσεις κλασικών κειμένων και πολλές εκδόσεις πάνω στα κείμενα των αρχαίων Έλλήνων συγγραφέων. Είναι γνωστή ή μετάφρασή του του κειμένου του Θουκυδίδη. Τελευταία έκδοση είναι της Λέσχης των Φιλελευθέρων, με τίτλο: «Θουκυδίδου Ίστορίαι. Μετάφρασις Ε.Κ. Βενιζέλου, Αθήναι 1960». Αποκαλυπτικά είναι όσα γράφει ο Άνδρέας Μιχαλόπουλος, στο σημείωμά του: «Πότε και πώς εϊργάσθη ο Βενιζέλος επί του Θουκυδίδου». Ο Άνδρέας Μιχαλόπουλος υπήρξε ιδιαίτερος γραμματέας του Βενιζέλου στην περίοδο 1917-1924, στην εποχή ακριβώς που αρχίζει και προχωρεί ή μετάφραση του Θουκυδίδη από τον Έθναρχη. Τό σημείωμα έχει δημοσιευθεί στην παραπάνω έκδοση. Ο Μιχαλόπουλος αναφέρει ότι, ήδη τό 1917, όταν για πρώτη φορά έγινε ιδιαίτερος γραμματέας του Βενιζέλου, δρῆκε στο δωμάτιό του πλήρη συλλογή των κειμένων των αρχαίων συγγραφέων και πολυάριθμα έργα των μεγαλύτερων κλασικών φιλολόγων του κόσμου. Κάπου 600-700 τόμους.

Ο Θουκυδίδης, όπως είναι γνωστό, υπήρξε ο αγαπημένος Έλληνας συγγραφέας του Βενιζέλου. Ίσως ή κάποια αναλογία περιστάσεων και γεγονότων νά τον ώθησαν στή συστηματικότερη μελέτη του κειμένου του και στην απόφασή του νά επιχειρήσει τή μετάφρασή του στή νέα ελληνική γλώσσα. Δέν άρκέστηκε, όμως, μόνο στή μετάφραση. Σχολίασε τό ίδιο τό κείμενο κι είναι κρίμα ότι ενώ τυπώθηκε ή μετάφραση, δέν τυπώθηκαν, ύστερα από είκοσι χρόνια, ακόμα τά σχόλια. Πρίν από τήν έκδοση τής μεταφράσεως από τή Λέσχη των Φιλελευθέρων, έγιναν δυό εκδόσεις της στην Όξφόρδη τό 1940 και τό 1946. Στο προοίμιο τής πρώτης εκδόσεως (Όξφόρδη 1940), γραμμένο άγγλικά από τό Δημήτριο Κακλαμάνο, αναφέρεται ότι ανάμεσα στα χαρτιά του μεγάλου πολιτικού δρέθηκαν, εκτός από τή μετάφραση, και έντεκα τεύχη με χειρόγραφα σχόλια του Βενιζέλου πάνω στο κείμενο του Θουκυδίδη. Τά σχόλια αυτά αποτελούν γραμματικές, ιστορικές, γλωσσολογικές, γεωγραφικές και λοιπές παρατηρήσεις του. Δίνουν συχνά ποικίλες ερμηνείες του κειμένου από ξένους μεταφραστές, με τήν όριστική έκδοχή, που δέχτηκε τελικά ο Βενιζέλος. Τό προοίμιο αυτό του Κακλαμάνου τυπώθηκε πάλι και στή δεύτερη πανομοιότυπη έκδοση τής μεταφράσεως (Όξφόρδη 1946) και σ' ελληνική μετάφραση, στην έκδοση Αθηνών 1960. Τά χειρόγραφα αυτά βρίσκονται σήμερα στή Λέσχη των Φιλελευθέρων, στην Αθήνα. Είναι «τρυπητά κλασέρ» που περιέχουν, σέ κινητές σελίδες, τά σχόλια του Βενιζέλου. Είναι συνολικά 17 τεύχη κι όχι 11, όπως αναφέρει ο Κακλαμάνος. Τό καθένα περιλαμβάνει 80-100 φύλλα, σχήματος 21Χ27, πυκνογραμμένα με τό χέρι του Βενιζέλου. Ο Κακλαμάνος εξηγεί, γιατί δέν τυπώθηκαν, μαζί με τή μετάφραση και τά σχόλια. Κρίθηκε ως δύσκολο έγχείρημα, που δέ θά 'πρεπε νά συνδυαστεί με τήν έκδοση τής μεταφράσεως, αλλά νά γίνει ανεξάρτητα από αυτή, ως αυτότελής έκδοση κι από έπιστήμονα ή έπιστήμονες ειδικούς. Τό ίδιο αναφέρει κι ο Στέφανος Στεφάνου, στην εισαγωγή του τής εκδόσεως Αθηνών 1960. Η έκδοση αυτή περιέχει και τέσσερις φωτοτυπημένες σελίδες από τά χειρόγραφα σχόλια. Θά 'ταν εξαιρετικά ενδιαφέρον νά γίνονταν γνωστές όλες οι απόψεις του Βενιζέλου πάνω στο κείμενο του Θουκυδίδη. Ήδη, τό 1927, ο ίδιος δημοσίευσε, στο περιοδικό «ΑΘΗΝΑ» (τόμος 39) ένα σχόλιό του, με τόν τίτλο: «Διόρθωσις εις τό χωρίον του Θουκυδίδου Α,112,4 - Λιμού γενομένου». Στο σχόλιο αυτό, ο Βενιζέλος συντάσσεται με τή γνώμη του Beloch, που πρότεινε, αντί «λιμού», νά γραφεί «λοιμού». Στο σχόλιο, ο Βενιζέλος αναφέρει τίς αντιρρήσεις του Classen-Stenp, πάνω στην πρόταση του Beloch, ανασκευάζει αυτές τίς αντιρρήσεις και συντάσσεται με τή γνώμη του Beloch. Τή συνταύτισή του αυτή συνοδεύει με πραγματικές και ερμηνευτικές παρατηρήσεις, πάνω στην ιδιωματική έκφραση του Θουκυδίδη, παραθέτοντας διάφορες φράσεις από τό κείμενο, με τήν ίδια ιδιωματική σύνταξη, για νά καταλήξει στο συμπέρασμα ότι, τό χωρίο αυτό πρέπει νά γραφεί: «Κίμωνος δέ αποθανόντος και λοιμού γενομένου» και νά ερμηνευθεί: «έπειδή απέθανεν ο Κίμων, συνεπεία έκραγείσης επιδημίας». Με τή γνώμη ότι στο χωρίο αυτό ο Θουκυδίδης έννοούσε επιδημία κι όχι πείνα, συντάσσεται κι ο Πάλλης, στή μετάφραση και τά σχόλιά του του Α' βιβλίου του Θουκυδίδη, όπου γράφει «λοιμού», αντί «λιμού» και μεταφράζει «άρρώστια».

Αντίθετα με τή γνώμη αυτή του Βενιζέλου, ή έκδοση των Αθηνών (κι ίσως κι οι εκδόσεις τής Όξφόρδης) συνεχίζει τό λάθος και τό χωρίο μεταφράζεται:

«ἀλλ' ἐπειδὴ ἀπέθανεν ὁ Κίμων, ἐνέσκηψε δὲ κατόπιν λιμός». Ἀσφαλῶς, ὁ Βενιζέλος, προβληματιζόμενος συνεχῶς πάνω στὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων κλασικῶν συγγραφέων κι ἰδιαίτερα τοῦ Θουκυδίδη, μελετώντας τίς ἀπόψεις τῶν σημαντικότερων ἑλληνιστῶν, μεταφράζοντας καὶ σχολιάζοντας, εἶχε στό νοῦ του, πρὶν τυπωθεῖ ἡ μετάφραση, νά τὴν ξανακοιτάξει καὶ νά τὴ διορθώσει, δίνοντάς της μιὰ τελικὴ μορφή, σύμφωνα μὲ τὰ σχόλια του καὶ τίς ἀπόψεις πού δέχεται σ' αὐτά, πάνω στὰ κρίσιμα χωρία τοῦ κειμένου. Δὲν πρόλαβε ὅμως κι ἔτσι τὸ κείμενο τῆς μεταφράσεως ἔμεινε ὅπως δρέθηκε στὰ χειρόγραφα τοῦ καὶ τυπώθηκε ἔτσι στίς τρεῖς ἐκδόσεις (Ὁξφόρδης 1940, 1946 – Ἀθηνῶν 1960). Ἐμεινε ὅμως κι ἡ ὑποχρέωση νά τυπωθοῦν καὶ τὰ σχόλια τοῦ καὶ κάποτε νά γίνῃ μιὰ ὁλοκληρωτικὴ ἐκδοση (ἐπιστημονικὴ πιὰ) τοῦ κειμένου (ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ σχόλια καὶ τίς παρατηρήσεις), τῆς μεταφράσεως καὶ τῶν σχολίων. Ὑπάρχουν, δέβαια, μεγάλες δυσκολίες. Ἴσως ἡ μικρότερη εἶναι ἡ δαπάνη μιᾶς τέτοιας ἐκδόσεως. Ὡς πρῶτο δῆμα, θὰ πρέπει, νομίζω, νά ἐπιχειρηθεῖ ἡ ἐκδοση τῶν σχολίων σὲ φωτοτυπημένα φύλλα. Αὐτὸ εἶναι ἀπαραίτητο, γιατί ἔτσι θὰ φανεῖ ἡ προσπάθεια τοῦ Βενιζέλου νά μεταφράσῃ σωστά τὸ κείμενο τοῦ Θουκυδίδη, οἱ ἀμφιβολίες του, οἱ προβληματισμοὶ του, ἡ ἐμπειρία του. Κάτι ἀνάλογο ἔκαμε τὸ 1964 τὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, μὲ τὴν ἐκδοση τῶν χειρογράφων τοῦ Σολωμοῦ, σὲ δυὸ ὁγκώδεις τόμους μεγάλου σχήματος. Στόν πρῶτο τόμο τυπώθηκαν φωτοτυπίες τῶν χειρογράφων, ἐνῶ στό δεύτερο ἔγινε τυπογραφικὴ μεταγραφή τῶν κειμένων. Ἄν γίνῃ μιὰ ὁμοία ἐκδοση τῶν χειρογράφων σχολίων τοῦ Βενιζέλου στό Θουκυδίδη, δηλαδή μὲ φωτοτυπίες καὶ τυπογραφικὴ μεταγραφή τους, αὐτὸ θὰ ἀποτελέσῃ ἓνα ἀποφασιστικὸ δῆμα γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐκδοση, ἀργότερα, τῆς ἐργασίας τοῦ Βενιζέλου πάνω στόν κλασικὸ αὐτὸ Ἑλλήνα συγγραφέα. Πιστεύω, ὅμως, ὅτι τόσο ἡ φωτοτυπημένη ἐκδοση, ὅσο κι ἡ ἐπιστημονικὴ, δὲν μποροῦν νά γίνουν μὲ πρωτοβουλία τῆς Λέσχης τῶν Φιλελευθέρων. Τὴν ἐργασία αὐτὴ θὰ πρέπει νά ἀναλάβει ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ἀποτιόντας φόρο τιμῆς στόν ἰδρυτὴ της.

Ἀλλὰ ὁ Βενιζέλος δὲ μελετοῦσε μόνο τὸ Θουκυδίδη. Ὁ Θουκυδίδης ἦταν ἡ κύρια ἀπασχόλησή του μὲ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, ὅχι ὅμως κι ἡ μοναδική. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὑπάρχουν πολλές μαρτυρίες. Στὸ διδλίο μου: «Ἐλευθερίου Κ. Βενιζέλου Μνήμη» (Χανιά 1964), δημοσίευσα, σὲ φωτοτυπία, ἓνα χειρόγραφο σημειώμα του, πού δρέθηκε (καὶ δρίσκεται) στό διδλίο: Barthelemy-St. Hilaire: «Aristote et l'Histoire de la Constitution Athénienne — Extrait de la Revue Bleue», Paris 1891.

Στὸ σημείωμα αὐτὸ ὁ Βενιζέλος διαφωνεῖ μὲ τὸν τρόπο πού ἀποδόθηκε στὰ γαλλικά ἓνα χωρίο τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ δίνει ὁ ἴδιος τὴν ἀληθινὴ, κατὰ τὴ γνώμη του, ἔννοια τοῦ κειμένου. Τὸ σημείωμα λέγει: «Τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους (Ἀθηναίων Πολιτείας) VI,3 “ἐξόν αὐτῷ τοὺς ἑτέρους ὑποποιήσαντες τυραννεῖν τῆς πόλεως” οὐχὶ ὀρθῶς νομίζω μετεφράσθῃ “lui qui pouvait soumettre les autres à son autorité”. Τὸ τοῦ ἑτέρους ἔχει ἐνταῦθα τὴν σημασίαν “l'un des deux partis adverses”. Ἀκριβῶς ὅπως καὶ κατωτέρω XII,4 τὸ οὐτεροι μεταφράζεται “leurs adversaires”. Ἡ ἔννοια τῆς ἐν λόγῳ φράσεως εἶναι ἡ αὐτὴ μὲ τὴν διατυπωμένην κατωτέρω (XI,2) “ἐξόν αὐτῷ μεθ' ὁποτέρων ἐδοῦλετο συστάνα τυραννεῖν”. Ὅρα καὶ XXVIII,3, “τὸν μὲν ἑτέρων” ὅπερ μεταφράζει ὁ μεταφραστὴς “l'opposition”».

Ἐνισχύεται, πιστεύω, ἡ γνώμη ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ φωτοτυπικὴ ἐκδοση τῶν σχολίων τοῦ Βενιζέλου στό κείμενο τοῦ Θουκυδίδη. Ἴσως αὐτὴ ἡ ἐκδοση ὀδηγήσῃ σὲ μιὰ συστηματικότερη ἐρευνᾶ τοῦ προσωπικοῦ του ἀρχείου κι ἄλλων πηγῶν κι ἡ μελέτη πού θ' ἀκολουθήσῃ νά ἀποκαλύψῃ μιὰ ἄλλη ὄψη τοῦ Βενιζέλου. Πλὴν στόν ἐπαναστάτη, τὸν πολιτικὸ, τὸ στρατιωτικὸ ἡγέτη, τὸ διπλωμάτη, τὸν ἀναμορφωτὴ νά σταθεῖ κι ἓνας ἄλλος πνευματικότερος Βενιζέλος, μελετητὴς καὶ σχολιαστὴς τῶν κλασικῶν κειμένων.

δεκα φυσικά τοπία στο νομό χανίων

ΑΙΜΙΛΙΑ ΚΛΑΔΟΥ-
ΜΠΑΕΤΣΑ
Άρχιτέκτων-Μηχανικός

Στά πλαίσια των υποχρεώσεων από τη συμμετοχή της χώρας μας στο Συμβούλιο της Εύρωπης (επιτροπή χωροταξίας και διαχείρισης του φυσικού χώρου) και αναγνωρίζοντας τη σημασία που κάθε μέρα και περισσότερο αποκτά η γνώση του φυσικού περιβάλλοντος από επιστημονική και αισθητική σκοπιά για τον προσδιορισμό της σωστής του χρήσης, υιοθετήθηκε η απόφαση για την απογραφή των φυσικών τοπίων και στον τόπο μας.

Την απογραφή αυτή ανέλαβε στο Υπουργείο Συντονισμού η υπηρεσία Χωροταξίας και Περιβάλλοντος (Δ/ση ύδατικού δυναμικού και φυσικών πόρων) σε συνεργασία και με άλλους αρμόδιους φορείς, με βασική επιδίωξη την αξιολόγηση, την προστασία και την αξιοποίηση των φυσικών τοπίων, μέσα στα πλαίσια των προγραμμάτων ανάπτυξης κάθε ευρύτερης περιοχής.

Στήν προσπάθεια της απογραφής αυτής συμμετέχοντας και ο Νομός Χανίων κατέγραψε με τη βοήθεια των Υπηρεσιών του και της Δ/σεως ύδατικού δυναμικού και φυσικών πόρων του Υπουργείου Συντονισμού σε πρώτη φάση δέκα φυσικά τοπία, που παρουσιάζονται στη συνέχεια.

1. Γραμπούσα-Μπάλος

Περιγραφή

Τοπίο παραθαλάσσιο, με τμήματα ανοιχτής θάλασσας (φωτ. 1), κόλπου, δρυμνίου. Η ακτή εμφανίζεται πολύμορφη. Υπάρχουν γεωμορφολογικοί και γεωλογικοί σχηματισμοί, σπήλαια και άλλα μνημεία της φύσεως, ιστορικά μνημεία, αρχαιολογικά και προϊστορικά ευρήματα και απολιθώματα. Στή θέση έχουν συμβεί ιστορικά και προϊστορικά γεγονότα. Τό φρούριο της Γραμπούσας είναι σπουδαιότατο από ιστορική άποψη. Έδώ τοποθετείται η αρχαία πόλη Άγνεια. Η περιοχή συμμετείχε συνέχεια στην ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία, μέχρι την απελευθέρωση της Κρήτης. Χρησιμοποιείται σαν ψαρότοπος της περιοχής και συγκεντρώνει φυσιοδίστες και κυνηγούς. Χρησιμοποιείται επίσης σαν ασφαλής τόπος ανάπαυσης των σφουγγαράδων και ψαράδων (φωτ. 2).

Κίνδυνοι-προστασία

Τή θέση απειλούν ν' αλλοιώσουν: λατομεία, βιομηχανικές εγκαταστάσεις και η μόλυνση του περιβάλλοντος. Υπάρχει ο κίνδυνος καταστροφής της ακτής από την πίεση των πλοίων και το ψάρεμα με έκρηκτικά.

Άμεσα ενδιαφέρονται εταιρείες για την εγκατάσταση βιομηχανίας τσιμέντων και την κατασκευή λιμανιού για τη φόρτωσή τους, που θα έχει σαν αποτέλεσμα την ολοκληρωτική καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος. Με υπουργική απόφαση η θέση έχει κηρυχθεί αρχαιολογικός χώρος και τόπος ιστορικός ιδιαίτερου φυσικού κάλλους.

2. Φαλάσαρνα

Περιγραφή

Τοπίο παραθαλάσσιο (φωτ. 3), ανοιχτής θάλασσας με ακτή βραχώδη, απόκρημνη και άμώδη. Υπάρχουν γεωμορφολογικοί και γεωλογικοί σχηματισμοί, σπήλαια και άλλα μνημεία της φύσεως, ιστορικά μνημεία, αρχαιολογικά και προϊστορικά ευρήματα και απολιθώματα.

Στή θέση έχουν συμβεί ιστορικά και προϊστορικά γεγονότα. Έδώ τοποθετείται η αρχαία πόλη Φαλάσαρνα και το λιμάνι της αρχαίας Πολυρρήνιας. Διακρίνονται τά τείχη, σπίτια, τάφοι και ο θρόνος του Ποσειδώνα (φωτ. 4).

Χρησιμοποιείται σαν φυσικό τοπίο και αρχαιολογικός χώρος.

1.

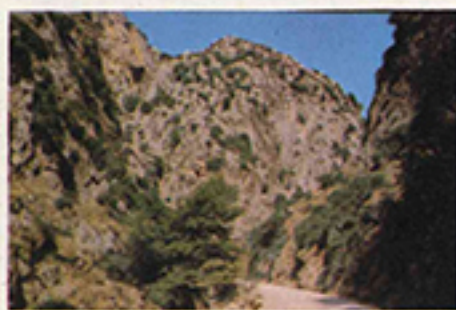
2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

13.

14.

15.

16.

17.

18.

19.

20.

Κίνδυνοι-προστασία

Υπάρχει κίνδυνος από τις αποθέσεις απορριμμάτων και τη μόλυνση του περιβάλλοντος. Με υπουργική απόφαση η θέση έχει κηρυχθεί αρχαιολογικός χώρος και τόπος ιστορικός ιδιαίτερου φυσικού κάλλους.

3. Φαράγγι Θερίσου

Περιγραφή

Τοπίο ενδοχώρας όρεινό, με γεωμορφολογικούς και γεωλογικούς σχηματισμούς, σπήλαια και άλλα μνημεία της φύσεως, αρχαιολογικά και ιστορικά ερείσματα, καθώς και απολιθώματα (φωτ. 5).

Η μορφολογία του φαραγγιού είναι χαρακτηριστική, με τούς δράχους, την ποικίλη βλάστηση, και τη σπηλιά Σαρακίνα με ερείσματα διάφορα. Είναι εφάμιλλο της Σαμαριάς με εύκολη προσπέλαση με αυτοκίνητο.

Στή θέση έχουν συμβεί: 'Ιστορικά και προϊστορικά γεγονότα. 'Ιστορικά γεγονότα σχετικά με την επανάσταση του 1866 και τους αγώνες με τους Τούρκους. 'Επίσης ιστορικά γεγονότα σχετικά με τη νεώτερη ιστορία και τον 'Ελευθέριο Βενιζέλο.

Χρησιμοποιείται σάν πέρασμα πρὸς τὸ χωριὸ Θέριο.

Κίνδυνοι-ἀλλοιώσεις

'Υπάρχει κίνδυνος ἀπὸ ἀποθέσεις ἀπορριμμάτων, ἀποψίλωση καὶ τὴν κατασκευὴ ποιμνιοστασίου μέσα στὸ φαράγγι.

Μέ ὑπουργικὴ ἀπόφαση ἔχει κηρυχθεῖ ἡ θέση σάν ἀρχαιολογικὸς χώρος καὶ τόπος ἱστορικὸς ἰδιαίτερου φυσικοῦ κάλλους.

4. Ἄπτερα (Μεγάλα Χωράφια)

Περιγραφή

Τοπίο ἐνδοχώρας ἡμορεινὸ. Στὴ θέση ὑπάρχουν σπήλαια, μνημεῖα τῆς φύσεως καὶ ἱστορικὰ μνημεῖα, ἀρχαιολογικὰ καὶ προϊστορικὰ εὐρήματα, ἀπολιθώματα, παραδοσιακοὶ οἰκισμοί, καθὼς καὶ λοιπὲς κατασκευές (φωτ. 6,7).

'Εδῶ εὐρίσκονται τὰ εἱρεῖνια τῆς ἀρχαίας πόλης Ἄπτερα.

Στὴ θέση ἔχουν συμβεῖ ἱστορικὰ καὶ προϊστορικὰ γεγονότα. Σύμφωνα μετὰ τὴν παράδοση τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαίας πολιτείας ὀφείλεται στὴν ξριδα τῶν Μουσῶν καὶ τῶν Σειρήνων. Καταστράφηκε τὸ 823 ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς. Χρησιμοποιεῖται σάν ἀρχαιολογικὸς τόπος καὶ φυσικὸ τοπίο.

Κίνδυνοι-προστασία

'Υπάρχει κίνδυνος ἀπὸ τὶς ἀποθέσεις τῶν ἀπορριμμάτων, τὴν ἀστικοποίηση καὶ τὴν ἀποψίλωση. Μέ ὑπουργικὴ ἀπόφαση ἔχει κηρυχθεῖ ἀρχαιολογικὸς χώρος, τόπος ἱστορικὸς καὶ ἰδιαίτερου φυσικοῦ κάλλους.

5. Λίμνη Κουρνά

Περιγραφή

Τοπίο παρόχθιο μετὰ δὴθρη βραχώδη ἀπόκρημνη, χαλικώδη καὶ ἀμμώδη. Στὴ θέση ὑπάρχουν γεωμορφολογικοὶ καὶ γεωλογικοὶ σχηματισμοί, μνημεῖα τῆς φύσεως καὶ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα (φωτ. 8,9).

Στὴ θέση ἔχουν συμβεῖ ἱστορικὰ καὶ προϊστορικὰ γεγονότα. Κοντὰ στὴ λίμνη ὑπῆρχε ἱερὸ ἀφιερωμένο στὸν ἵππο καὶ στὴν κόρη ἀπ' ὅπου τὸ ὄνομα τῆς λίμνης Κορυσία καὶ τῆς περιοχῆς Ἀποκόρωνα.

Κατὰ τὴ μυθολογία ἦταν χωριὸ πού μιά δημοφὴς κόρη, ὅταν τὴν ἐπιβουλεύτηκε ὁ πατέρας τῆς ζήτησε νὰ δουλιάξει τὸ χωριὸ καὶ ἡ ἴδια νὰ στοιχειώσῃ. Σήμερα χρησιμοποιοῦνται τὰ νερά τῆς λίμνης γιὰ ἔδρευση καὶ ἀρδευση τῆς περιοχῆς. Εἶναι χαρακτηρισμένος ἀγρότοπος γιὰ κυνήγι.

Κίνδυνοι-προστασία

'Υπάρχει κίνδυνος ἀπὸ ἀστικοποίηση. Τὸ μοναδικὸ φυσικὸ τοπίο τῆς περιοχῆς προσελκύει ἰδιώτες γιὰ νὰ κατασκευάσουν κτίσματα γιὰ διάφορες χρήσεις.

6. Κριός-Ἐλαφόνησος

Περιγραφή

Τοπίο παραθαλάσσιο, ἀνοιχτὴς θάλασσας, μετὰ ὄρους καὶ μετὰ ἀκτὴ βραχώδη, χαλικώδη, θαμνώδη, καλυμμένη μετὰ φύκια.

Στὴ θέση ὑπάρχουν: Γεωμορφολογικοὶ καὶ γεωλογικοὶ σχηματισμοί, σπήλαια καὶ ἄλλα μνημεῖα τῆς φύσεως, ἱστορικὰ μνημεῖα, ἀρχαιολογικὰ καὶ προϊστορικὰ εὐρήματα καὶ ἀπολιθώματα. Ὑπάρχει ἓνα μικρὸ χαμηλὸ νησάκι πού συνδέεται μετὰ τὴν ἀκτὴ μετὰ ἀβαθὴ ὑφαλισμὸ (φωτ. 10). Ὑπῆρχε ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνα. Χαρακτηριστικὴ ἀκτὴ μετὰ βράχους, ἄμμο καὶ κέδρα (φωτ. 11). Ἄμμος ἀπὸ κελύφη ὀστράκων μετὰ διάφορους χρωματισμούς (φωτ. 12).

Στή θέση έχουν συμβεί ιστορικά και προϊστορικά γεγονότα. Τό 1824 τήν ημέρα του Πάσχα ο Ίμπραήμ Πασάς σκότωσε 850 γυναικόπαιδα που είχαν κρυφτεί στο νησί. Στο νησί σώζεται ο τάφος των ναυαγών του πλοίου «Imperatrice», που ναυάγησε τό 1907.

Σήμερα ή θέση χρησιμοποιείται σάν τόπος ελεύθερης κατασκήνωσης.

Κίνδυνοι-προστασία

Υπάρχει κίνδυνος από αστικοποίηση, αποθέσεις απορριμμάτων και τή μόλυνση του περιβάλλοντος.

Μέ υπουργική απόφαση ή θέση έχει κηρυχθεί αρχαιολογικός χώρος και τόπος ιστορικός ιδιαίτερου φυσικού κάλλους.

7. Φαράγγι Τρυπητής

Περιγραφή

Τοπίο ενδοχώρας όρεινό, μέ γεωμορφολογικούς και γεωλογικούς σχηματισμούς, σπήλαια, μνημεία τής φύσεως και ιστορικά, αρχαιολογικά και προϊστορικά εύρηματα, ως και απολιθώματα (φωτ. 13,14).

Στή θέση έχουν συμβεί ιστορικά και προϊστορικά γεγονότα. Σήμερα χρησιμοποιείται σάν βοσκότοπος, μελισσότοπος και κυνηγετική περιοχή. Διαχειμάζουν τά ζώα του Έθνικού Δρυμού Σαμαριάς.

Κίνδυνοι-προστασία

Οί κίνδυνοι που απειλούν ν' αλλοιώσουν τή θέση είναι ή αποψίλωση και οί πυρκαγιές. Οί επιπτώσεις επεκτείνονται στό Δρυμό τής Σαμαριάς, ό όποιος κινδύνεψε τό 1975 από πυρκαγιά που ξεερράγη στή θέση αυτή.

8. Όμαλός-Φαράγγι Σαμαριάς-Άγιά Ρούμελη

Περιγραφή

Τοπίο ενδοχώρας, όρεινό. Στή θέση υπάρχουν γεωμορφολογικοί και γεωλογικοί σχηματισμοί, σπήλαια και άλλα μνημεία τής φύσεως, ιστορικά μνημεία, αρχαιολογικά και προϊστορικά εύρηματα, απολιθώματα, παραδοσιακοί οικισμοί και λοιπές κατασκευές. Τό όροπέδιο του Όμαλου μέ τά χαρακτηριστικά του κτίσματα, τά Μιτάτα, και πολλά ιστορικά και φυσικά μνημεία (φωτ. 15). Τό μοναδικό φαράγγι τής Σαμαριάς, μήκους 20 χλμ., μέ μνημεία, οικισμούς, ιστορία (φωτ. 16). Ή έξοδός του ή Άγιά Ρούμελη στό Λιθικό πέλαγος. Στή θέση έχουν συμβεί ιστορικά και προϊστορικά γεγονότα.

Ό Όμαλός υπήρξε καταφύγιο των Κρητικών στίς δύσκολες επαναστατικές περιόδους. Στό Δαιμονόσπηλιο ό βοσκός παίζει τή λύρα του και οί νεράιδες χορεύουν, τραγουδούν και νανουρίζουν παιδιά, άσπρα σάν τόν άφρό του κύματος, καρποί των ερώτων τους μέ τούς θνητούς.

Τό φαράγγι τής Σαμαριάς έχει κηρυχθεί Έθνικός Δρυμός. Τό όροπέδιο του Όμαλου και ή Άγιά Ρούμελη αποτελούν τήν είσοδο και έξοδο του Δρυμού, έχουν δέ κηρυχθεί σάν περιοχές εξαιρετικού κάλλους. Ή χρήση τους τουριστική, κτηνοτροφική, γεωργική.

Κίνδυνοι-προστασία

Άστικοποίηση, υπερβόσκηση, μόλυνση του περιβάλλοντος, πυρκαγιές.

9. Αράδαινα-Άγιος Ιωάννης-Λουτρό

Περιγραφή

Τοπίο ενδοχώρας όρεινό. Στή θέση υπάρχουν γεωμορφολογικοί και γεωλογικοί σχηματισμοί, σπήλαια, μνημεία τής φύσεως και ιστορικά, αρχαιολογικά και προϊστορικά εύρηματα, απολιθώματα, παραδοσιακοί οικισμοί και λοιπές κατασκευές.

Στή θέση έχουν συμβεί ιστορικά και προϊστορικά γεγονότα. Τό λιμανάκι του Λουτρού (φωτ. 17,18) χρησιμοποιήθηκε σ' όλες τίς επαναστάσεις και σάν έδρα

της Καγκελαρίας. Δόθηκαν στην περιοχή μάχες με τόν Χουσεΐν Μπέη και υπήρξε τό Βατερλώ του κρητικού αγώνα του 1866.

Ἡ περιοχή σήμερα εἶναι κτηνοτροφική, γεωργική καί τουριστική.

Κίνδυνοι-προστασία

Λατομεία, αστικοποίηση, μόλυνση περιβάλλοντος, πυρκαγιές. Μὲ ὑπουργική ἀπόφαση ἡ περιοχή τοῦ Λουτροῦ ἔχει κηρυχθεῖ ἀρχαιολογικός χώρος, τόπος ἱστορικός καί ἰδιαίτερου φυσικοῦ κάλλους.

10. Φραγκοκάστελλο

Περιγραφή

Τοπίο παραθαλάσσιο, ἀνοιχτῆς θάλασσας μὲ ἀκτή βραχώδη, ἀπόκρημνη καί ἀμμόδη (φωτ. 19). Ὑπάρχουν γεωμορφολογικοί καί γεωλογικοί σχηματισμοί, σπήλαια καί ἄλλα μνημεῖα τῆς φύσεως, ἱστορικά μνημεῖα, ἀρχαιολογικά καί προϊστορικά εὐρήματα καί λοιπές κατασκευές. Ἐδῶ δρῖσκονται τό ἐνετικό φρούριο Φραγκοκάστελλο μὲ τὴν παλαιохριστιανική βασιλική τοῦ Ἁγίου Νικήτα, τό μεσαιωνικό μοναστήρι τοῦ Ἁγ. Χαράλάμπους (φωτ. 20) καί παραδοσιακά ἐρεῖπια.

Στὴ θέση ἔχουν συμβεῖ ἱστορικά καί προϊστορικά γεγονότα. Ἐδῶ ἔγινε ἡ μάχη τοῦ Φραγκοκάστελλου μὲ τόν Χατζημιχάλη Νταλιάνη καί παρατηρεῖται κάθε χρόνο τό φαινόμενο τῆς ἐμφάνισσος τῶν Δροσουλιτῶν. Ἡ χρήση του εἶναι τουριστική, μελετᾶται ἡ τοποθέτηση τοῦ ἡλιακοῦ χωριοῦ καί τελευταία ἀρχισε ἡ καλλιέργεια τοῦ κάμπου τοῦ Φραγκοκάστελλου.

Κίνδυνοι-προστασία

Ὑπάρχει κίνδυνος ἀπὸ τὴν ἀστικοποίηση, ἀπὸ ἀποθέσεις ἀπορριμμάτων καί τὴ μόλυνση τοῦ περιβάλλοντος. Ἡ θέση ἔχει κηρυχθεῖ μὲ ὑπουργική ἀπόφαση ἀρχαιολογικός χώρος καί τόπος ἱστορικός ἰδιαίτερου φυσικοῦ κάλλους.

ΨΗΦΙΔΩΤΑ ΔΑΠΕΔΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΥΔΩΝΙΑ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΜΕΛΠΩ ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗ

Κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, αλλά και νωρίτερα κατά την ελληνιστική εποχή, όπως απέδειξε η ανασκαφική έρευνα και η μελέτη των εύρημάτων, θαυμάσιες ψηφιδωτές συνθέσεις κάλυπταν τα δάπεδα πλούσιων σπιτιών και δημόσιων κτιρίων της αρχαίας Κυδωνίας, που βάσιμα πλέον τοποθετείται στη θέση της σημερινής πόλης των Χανίων. Έτσι η συλλογή ψηφιδωτών δαπέδων του 'Αρχαιολογικού Μουσείου Χανίων έχει πλουτιστεί με αρκετά λαμπρά δείγματα της τέχνης αυτής – αποτέλεσμα πολύμοχθων ανασκαφών, αν και σε πολλές περιπτώσεις έχει προκληθεί ανεπανόρθωτη καταστροφή από τους μηχανικούς εκσκαφείς που εργάζονταν για το άνοιγμα των θεμελίων. 'Ελπίζουμε δε ότι και στο μέλλον νέα εύρηματα, εφάμιλλα των ήδη ανακαλυφθέντων ή και ανώτερα, θα συμπληρώσουν την εικόνα της αρχαίας πόλης.

'Αρχικά θα δώσουμε έναν κατάλογο των μέχρι σήμερα ανακαλυφθέντων ψηφιδωτών δαπέδων και στη συνέχεια θα σταθούμε περισσότερο και θα αναλύσουμε τα πιο αξιόλογα. 'Ο κατάλογος συντάχθηκε με βάση τη χρονολογική σειρά που δρίθκυναν.

1. 'Ελληνιστικό ψηφιδωτό δάπεδο που εικονίζει τον Ποσειδώνα και την 'Αμυμώνη. 'Ανασκαφή Β. Θεοφανείδη, 1937. ('Αρχαιολ. Έφημ. 1945-47, σελ. 37-46). Οικόπεδο ιδιοκτησίας Στ. Σταματάκη, Δημ. Κρομμυδάκη και 'Ιωάνν. Μυλωνάκη, στη θέση «Νέα Καταστήματα». (Τοπογραφικός Χάρτης Χανίων, αριθμός 6).

2. Στο χώρο που δρίθκυνε το ψηφιδωτό του Ποσειδώνα και της 'Αμυμώνης ανακαλύφθηκε και άλλο τμήμα του ψηφιδωτού δαπέδου, που ίσως αποτελεί συνέχεια του παραπάνω ψηφιδωτού. Τα θέματα είναι απλά διακοσμητικά. 'Ανασκαφή 1959 (Κρητ. Χρον. 13 [1959], σελ. 392). (Τοπογραφικός Χάρτης Χανίων, αριθμός 6).

3. Τμήμα από ψηφιδωτό δάπεδο χωρίς παραστάσεις, ρωμαϊκής εποχής, στο οικόπεδο του νέου κτιρίου της 'Εθνικής Τράπεζας, στην πλατεία της Δημοτικής 'Αγοράς. 'Ανασκαφή 1965 ('Αρχαιολ. Δελτ. 21 [1966], Χρονικά, σελ. 428). (Τοπογραφικός Χάρτης Χανίων, αριθμός 14).

4. Τμήματα ψηφιδωτών δαπέδων ρωμαϊκών χρόνων, στην πλατεία της Μητρόπολης των Χανίων, με παραστάσεις Τρίτονα και φυτικών κοσμημάτων. 'Ανασκαφή 1969 ('Αρχαιολ. Δελτ. 25 [1979], Χρονικά, σελ. 467-8). (Τοπογραφικός Χάρτης Χανίων, αριθμός 5).

5. Ρωμαϊκό ψηφιδωτό δάπεδο με κύρια παράσταση το Διόνυσο και την 'Αριάδνη, στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Βαρδινιογιάννη – 'Αναστασάκη, ανάμεσα στους δρόμους Πλαστήρα και 'Αποκορώνου. 'Ανασκαφή 1977 ('Αρχαιολ. Δελτ. 1978, Χρονικά, υπό έκδοση). (Τοπογραφικός Χάρτης Χανίων, αριθμός 12).

6. Τμήματα ρωμαϊκού ψηφιδωτού δαπέδου με ακαθόριστες παραστάσεις εξαιτίας της αποσπασματικής διατήρησης, στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Καπετανάκη, στην οδό Κυδωνίας. Σ' ένα τμήμα διακρίνεται πορτραίτο πλαισιωμένο από πλοχμό (στριφτό κόσμημα, πλεξίδα), ενώ σε άλλο σώζεται μόνο το πίσω μέρος από το σώμα ζώου. 'Ανασκαφή 1978 ('Αρχαιολ. Δελτ. 1979, Χρονικά, υπό έκδοση). (Τοπογραφικός Χάρτης Χανίων, αριθμός 11).

7. Τμήμα από το πλαίσιο της κεντρικής παράστασης ψηφιδωτού δαπέδου στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Μ. Φρατζεσκάκη στην οδό Περιδίου. Σώζονται γεωμετρικά κοσμήματα και κρατήρας μέσα σε τετράγωνο πλαίσιο. 'Ανασκαφή 1979 ('Αρχαιολ. Δελτ. 1980, Χρονικά, υπό έκδοση). (Τοπογραφικός Χάρτης Χανίων, αριθμός 10).

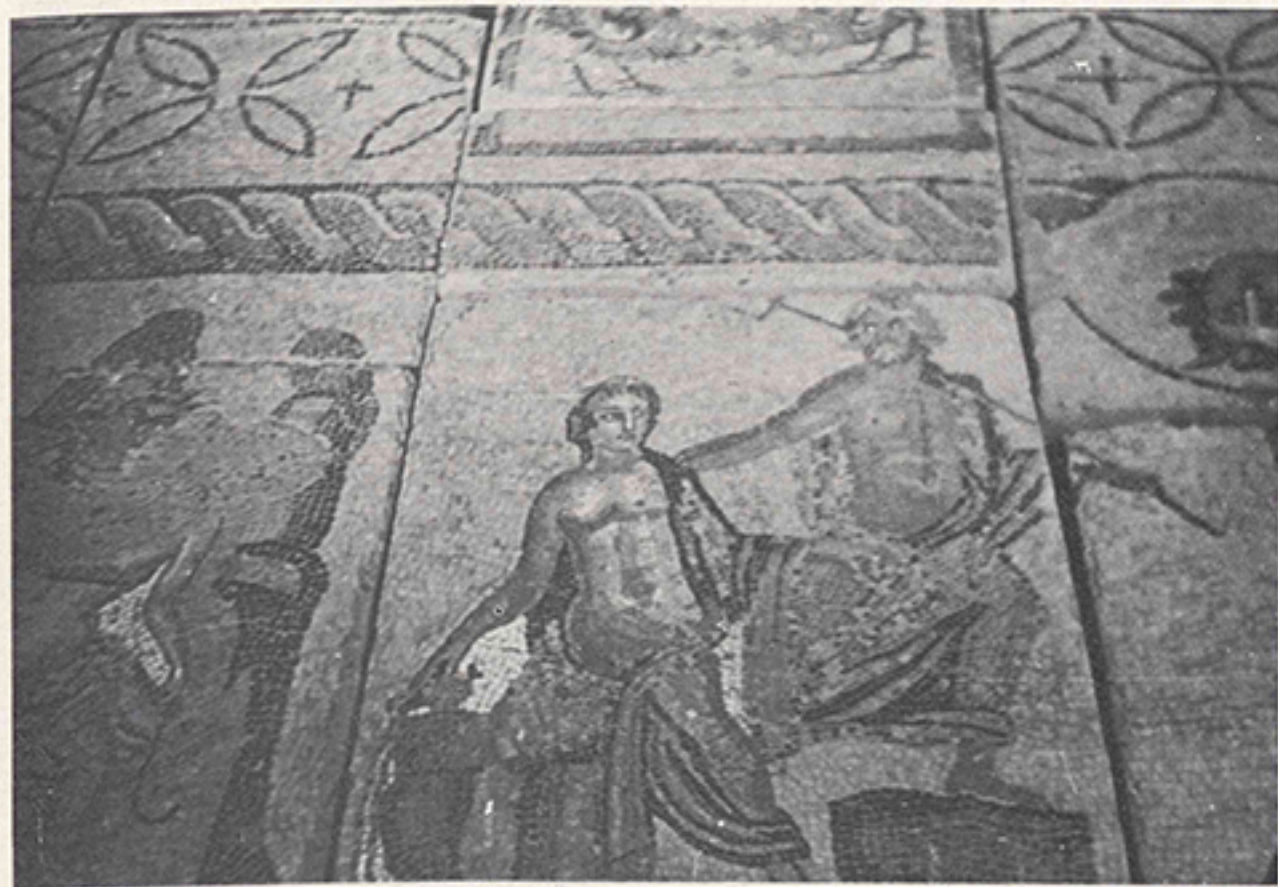
Α. Το ψηφιδωτό του Ποσειδώνα και της 'Αμυμώνης (φωτ. 1). Το ψηφιδωτό αυτό κάλυπτε το δάπεδο ενός δωματίου πλούσιου ιδιωτικού σπιτιού. 'Ο καλλιτέχνης άντλησε την έμπνευσή του για τη δημιουργία της κεντρικής παράστασης από τη σφαίρα της μυθολογίας. 'Η νύμφη 'Αμυμώνη ήταν κόρη του βασιλιά του 'Αργους Δαναού. 'Ενώ άντλούσε νερό από την πηγή Λέρνη, της επιτέθηκε ένας Σάτυρος, φανταστικό πλάσμα, συνήθως ακάλουθος του Διόνυσου. 'Αλλ' ο θεός της θάλασσας Ποσειδώνας με την επέμβασή του έσωσε και έλευθέρωσε τη Νύμφη. Το μύθο γνωρίζουμε από διάφορες αρχαίες γραπτές πηγές, όπως από τον 'Απολλόδοτο, τον Λουκιανό κ.ά. 'Οπως εύστοχα παρατήρησε ο Θεοφανείδης, ο οποίος και δημοσίευσε το ψηφιδωτό, έχουμε πολλές παραστάσεις του μύθου αυτού σε ψηφιδωτά, ανάγλυφα, αγγειογραφίες, τοιχογραφίες, νομίσματα, ακόμα και σε σφραγιδόλιθους, προερχόμενες από διάφορες θέσεις του αρχαίου κόσμου. 'Αλλά «οὐδέμια τούτων έχει την πλήρη συνθετικήν ανάπτυξιν του μύθου, όπως το ήμετερον ψηφιδωτόν διότι, ἄλλαι μὲν τούτων παριστώσι μόνον τὴν πρώτην σκηνήν, ἄλλαι δὲ μόνον τὴν δευτέραν».

'Ας δούμε τώρα λεπτομερέστερα τα εικονιστικά θέματα που αναπτύσσονται σε δύο σκηνές. Στην πρώτη ο Σάτυρος, σάν φτερωτός δαίμονας, έχει αρπάξει τη Νύμφη και τη σφίγγει δυνατά με τα χέρια του. Με τρόπο πραγματικά άριστουργηματικό έχει αποδοθεί η άγρια έκφραση του επιτιθέμενου. Δυστυχώς από την 'Αμυμώνη σώζεται μόνο τμήμα του σώματος, περίπου από τη μέση και κάτω, και το δεξί χέρι. Το ἵμάτιο και ο χιτώνας της Νύμφης έχουν μαζεστεί γύρω από τα πόδια της, αποκαλύπτοντας τη λευκή γυμνότητα του

σώματός της. Στη δεύτερη σκηνή, ο Ποσειδώνας, μεγαλόπρεπα παριστανόμενος, φορώντας ιμάτιο και κρατώντας το σύμβολο της κυριαρχίας του, την τριάινα, άκουμπά το ελεύθερο χέρι στον ώμο της Ἀμυμώνης που κάθεται στα δεξιά του. Μέ το ένα χέρι η Νύμφη κρατάει την ύδρια της, με το άλλο ψηλαφεί το ιμάτιο του σωτήρα της – θαυμάσιο εύρημα για να δηλωθεί η εμπιστοσύνη της Νύμφης προς το θεό.

Ἀπό τὰ διάφορα στοιχεία πού συντελούν στο χαρακτηρισμό του έργου σάν πραγματικά θαυμάσιου, επισημαίνεται ιδιαίτερα η ικανότητα στην αποτύπωση της διαφορετικής έκφρασης των δύο μορφών. Ἡ Ἀμυμώνη κάθεται εύχαριστημένη και γαλήνια και το μορφο πρόσωπό της άντανακλά άφροσύωση και ήρεμία. Ὁ Ποσειδώνας αντίθετα παριστάνεται «έν κινήσει», με πρόσωπο κάπως άγριο, κοιτάζοντας μακριά, ίσως προς τόν κυνηγημένο Σάτυρο. Τά πλούσια φορέματα και τών δύο είναι ριγμένα σχεδόν άφρόντιστα επάνω τους, τονίζοντας τή διαφορετική τους σωματική διάπλαση, τό λεπτό και σφριγηλό σώμα της Νύμφης και τό επιβλητικό παράστημα του θεού. Ἀκόμα τό πλήθος τών χρωματιστών ψηφίδων (έκτός από τίς λευκές και τίς μαύρες έχουν χρησιμοποιηθεί πράσινες και γαλάζιες από υαλόμαζα, κόκκινες από κεραμίδι και κίτρινες) τονίζει τίς λεπτομέρειες και δημιουργεί ένα έξοχο σύνολο.

1. Λεπτομέρεια από τό ψηφιδωτό του Ποσειδώνα και της Ἀμυμώνης. Στην κύρια παράσταση έχουμε τό θεό και τή Νύμφη. Πάνω απ' τήν παράσταση σκηνή κοκορομαχίας.

Οί δύο σκηνές πλαισιώνονται από πολύχρωμο πλοχμό, πού διακόπτεται στίς τέσσερις γωνίες από κύκλους με κεφάλι Μέδουσας. Μικρότερη πολύχρωμη ψηφιδωτή σύνθεση, πού παριστάνει κοκορομαχία, βρίσκεται πάνω από τήν κεντρική παράσταση, μπροστά από τήν είσοδο του δωματίου. Ὁ μελετητής του ψηφιδωτού αυτού δάπεδου Β. Θεοφανείδης τό θεωρεί έργο τών τελευταίων έλληνιστικών χρόνων (μεταξύ 2ου και 1ου αϊ. π.Χ.)¹

Β. Ἀνασκαφή τής ΚΕ Ἐφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Ἀρχαιοτήτων στην πλατεία τής Μητρόπολης τών Χανίων, έφερε στο φώς σημαντικό τμήμα από συγκρότημα ρωμαϊκών λουτρών. Σέ δύο δωμάτια τό δάπεδο κάλυπταν πολύχρωμες ψηφιδωτές συνθέσεις, δυστυχώς άποσπασματικά σωζόμενες. Στην πρώτη έχουμε παράσταση Τρίτωνα, φανταστικού και αυτού όντος της άρχαίας έλληνικής μυθολογίας, πού είχε τό επάνω μέρος του κορμού ανθρώπινο, τό δέ κάτω ψαρίσιο (φωτ. 2). Ἀπό τό υπόλοιπο τμήμα σώζεται μόνο κομμάτι του πλοχμού πού περιτριγύριζε τή σκηνή. Στο δεύτερο δωμάτιο φύλλα και κλαδιά έλικειδής μέσα σ' ένα άπλό όρθογώνιο πλαίσιο δημιουργούν μία εύχαιστη και άνάλαφρη σύνθεση (φωτ. 3). Ἀπό τό ίδιο δωμάτιο σώθηκε ένα ακόμα κομμάτι ψηφιδωτού με τήν παράσταση δύο πελμάτων, πάνω στα όποια έχουν

1. Στο *Annuario* 1972-73, σελ. 451-465, χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους.

2. Τρίγωνας από τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου στα ρωμαϊκά λουτρά της Πλατείας Μητρόπολης στα Χανιά.

3. Τμήμα ψηφιδωτού από τα ρωμαϊκά λουτρά της Πλατείας Μητρόπολης στα Χανιά.

4. Παράσταση πελμάτων σε ψηφιδωτό δάπεδο από τα ρωμαϊκά λουτρά της Πλατείας Μητρόπολης στα Χανιά.

5. Τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου από το οικόπεδο Βαρδινογιάννη - Αναστασάκη, με παράσταση Διονύσου και Σατύρου.

γραφεί με ψηφίδες τα γράμματα Λ και Α (φωτ. 4). Όπως σημειώνει ο Doro Levi (Antioch mosaic pavements, τ.1, σ. 262-263) τέτοιες παραστάσεις πελμάτων, καθώς και σανδαλιών πολλές φορές, βρίσκονται συχνά σε λουτρά και σημαίνουν μία ευχή για ένα καλό λουτρό! Τα ψηφιδωτά χρονολογούνται στο 2ο αιώνα μ.Χ.

Γ. Άλλη ανασκαφή στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Βαρδινογιάννη - Αναστασάκη αποκάλυψε τμήματα πολύχρωμων ψηφιδωτών δαπέδων, που κοσμούσαν διάφορα δωμάτια (τουλάχιστον τρία) ενός πολυτελούς ρωμαϊκού κτιρίου του 3ου μ.Χ. αιώνα. Δυστυχώς και εδώ υστερότερες τούρκικες ταφές, που έφταναν ως το επίπεδο του ψηφιδωτού και ο μηχανικός εκσκαφείας προκάλεσαν ανεπανόρθωτες καταστροφές. Τα πλαίσια των παραστάσεων αποτελούν πλοχμοί, γεωμετρικά κοσμήματα, λευκές και μαύρες ταινίες, αλυσιδωτοί ρόμβοι, φυτικά κοσμήματα, ενώ στις γωνίες συχνά παριστάνονται πουλιά, έρωτιδες και μάσκες. Μία πανδαισία χρωμάτων δημιουργείται για τις σκηνές με εικονιστικά θέματα, που προβάλλονται πάνω στο λευκό χρώμα του δάθους. Τα περιγράμματα τονίζονται και στα πρόσωπα των μορφών αποτυπώνονται ιδιαίτερες εκφράσεις ή συναισθήματα. Σε μία σκηνή εικονίζεται ένας γυμνός Σάτυρος (έλλιπώς σωζόμενος) που τρέχει και τα πόδια μιάς γυναικείας μορφής καθισμένης πάνω σε ζωό. Σε άλλη (φωτ. 5) ο θεός Διόνυσος, νέος, στεφανωμένος με φύλλα αμπέλων, κρατώντας το θύρο σαν σκήπτρο στο ένα χέρι και αναπαύοντας το άλλο πάνω σε στήλη ή δομικό δίπλα σε δέντρο, με το ίμάτιο ριγμένο προς τα πίσω, ώστε να προβάλλεται το

a) Castel del Selino (Παλαιόχωρα)

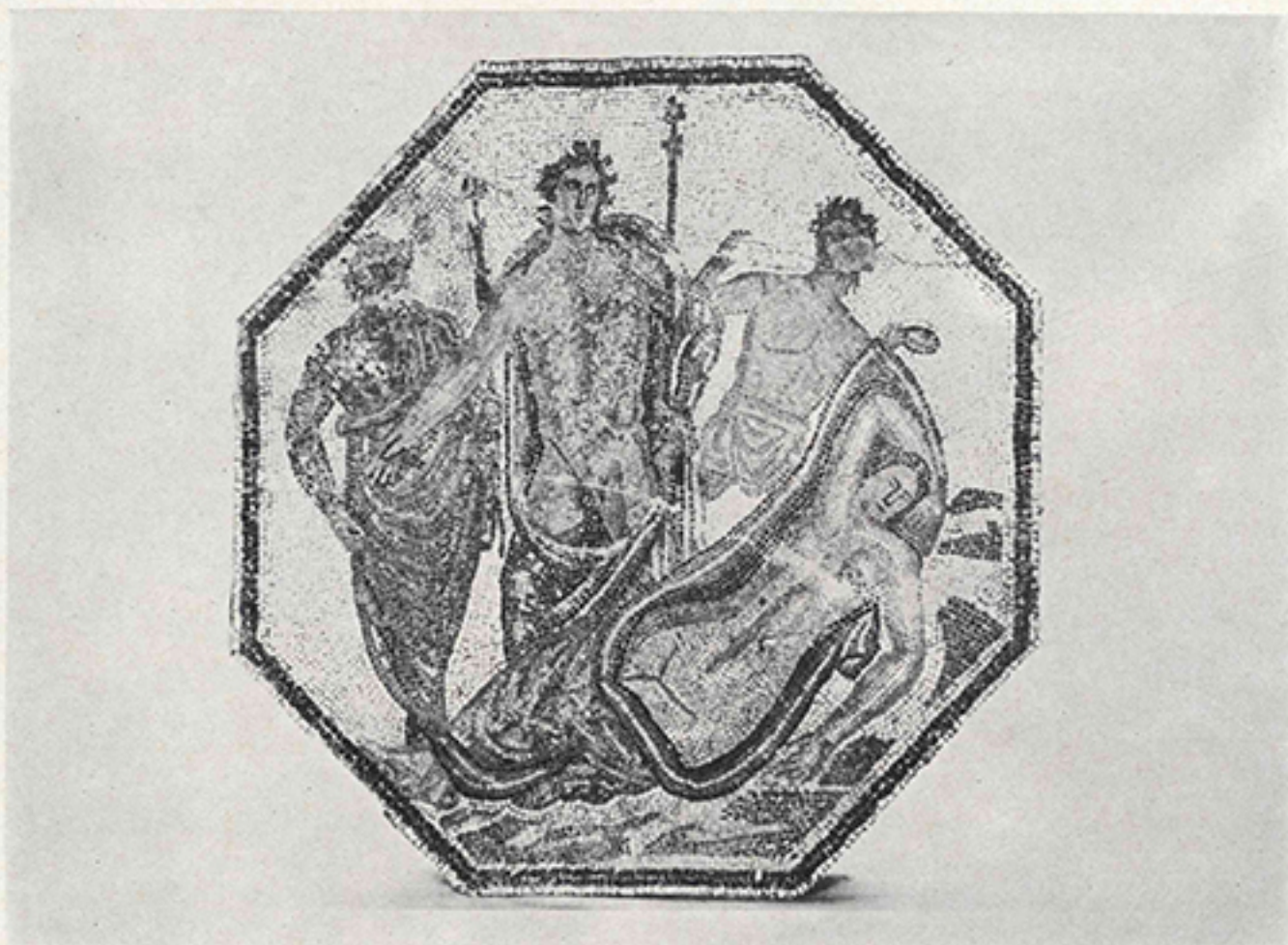
6) Castel Stacchia (Κάπα Σπακιού)

Από το λεύκωμα: Χαρτογραφικά Μνημεία της Κρήτης Νο 111/15

καλοπλασμένο σώμα του θεού, παρακολουθεί, μαζί με εκπληκτο Σάτυρο, σκηνή που διαδραματίζεται μπροστά του, δυστυχώς κατεστραμμένη.

Αλλά περισσότερο θαυμαστή είναι η κεντρική παράσταση ψηφιδωτού μέσα σε οκτάγωνο, που περιβάλλεται από κυκλική ταινία με πολύχρωμα φύλλα και καρπούς (φωτ. 6). Το θέμα και πάλι μυθολογικό, είναι του Διόνυσου και της Αριάδνης. Σύμφωνα με την παράδοση, ο Θησέας επιστρέφοντας από την Κρήτη μετά την απαλλαγή της Αθήνας από το δυσβάστακτο φόρο των επτά κοριτσιών και επτά αγοριών, βορά στο Μινώταυρο, εγκατέλειψε την Αριάδνη, που τον είχε ακολουθήσει, στη Νάξο. Εκεί κοιμισμένη, δίπλα στο κύμα, τη βρήκε ο θεός του κρασιού, της χαράς και της ευθυμίας, ο Διόνυσος, και την πήρε μαζί του. Ακριδώς ή στιγμή της ανακάλυψης της Αριάδνης απεικονίζεται στην ψηφιδωτή αυτή σύνθεση. Η όλη στάση της Αριάδνης δείχνει ότι κοιμάται. Η θέση του κορμιού, τα κλειστά μάτια, το δεξί χέρι σαν μαξιλάρι πίσω από το κεφάλι, το αριστερό αψημένο σχεδόν πάνω στο κύμα. Ένας νεαρός ακόλουθος του Διόνυσου με έκδηλη έκπληξη και ταραχή στη μορφή και στη στάση έχει τραθήξει την άκρη του ιμάτιου της νεαρής γυναίκας, αποκαλύπτοντας το γυμνό σώμα της, που η λευκότητά του προβάλλεται έντονα πάνω στο πολύχρωμο ρούχο. Ο θεός στέκεται εκπληκτος και αυτός με το θύρσο στο αριστερό χέρι, στεφανωμένος και ημίγυμνος. Αξίζει να προσεχτεί ιδιαίτερα ότι και το ιμάτιο του θεού έχει αποδοθεί με τον ίδιο τρόπο, όπως και της Αριάδνης, σκεπάζοντας μόνο τα πόδια από το ύψος περίπου των μηρών και κάτω. Ο Διόνυσος προτείνει στο πλάι το δεξί χέρι σε μία χειρονομία σαν να θέλει να εμποδίσει να πλησιάσει ένας δεύτερος γεροντότερος ακόλουθος του. Η παράσταση ομολογουμένως είναι πολύ ζωντανή και ενώ οι μορφές είναι τέσσερις, δίνεται περισσότερη έμφαση σ' αυτές του Διόνυσου και της Αριάδνης. Είναι όποσδήποτε και αυτό δείγμα της καλλιτεχνικής ποιότητας των ψηφιδωτών δαπέδων της εποχής.

6. Τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου από τό οικόπεδο Βαρδνογιάννη - Αναστασάκη, με παράσταση Διόνυσου και Αριάδνης.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΙ ΤΑΦΟΙ ~ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗΣ ΚΥΔΩΝΙΑΣ

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΜΑΡΚΟΥΛΑΚΗ – BANNA NINIOY

Στό νεκροταφείο της ιστορικής Κυδωνίας, που εντοπίζεται μέσα στο χώρο του ύστερομινωικού νεκροταφείου της προϊστορικής πόλης¹, ξεχωρίζει ένας αρχιτεκτονικός τύπος οικογενειακού τάφου-μνημείου της ελληνιστικής εποχής. Μέχρι σήμερα έχουν βρεθεί τέσσερα αντιπροσωπευτικά δείγματα αυτού του τύπου.

ΤΑΦΟΣ Α'

Ο τάφος αυτός, που ανακαλύφθηκε πρόσφατα κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων για την ανέγερση οικοδομής στο οικόπεδο Ε. Μαθιουλάκη, στη συμβολή των οδών Γ. Χατζηδάκη και Γιαμπουδάκη, τοπ. χάρτης αρ. 23, μας δίνει τα περισσότερα στοιχεία για τον τύπο αυτό του τάφου.

Τό αξιόλογο αυτό ταφικό μνημείο είναι λαξευμένο στο μαλακό θράχο της περιοχής (κούσκουρας). Αποτελείται από διάδρομο μήκους 4,80 μ., με 15 πολύ πρόχειρα λαξευμένα σκαλοπάτια, που οδηγεί σε ωραία δουλεμένη είσοδο με παραστάδες, υπέρθυρο και μονολιθική πόρτα. Στο εσωτερικό υπάρχει ένας μακρύς διάδρομος (μήκος 5,80 μ., πλάτος 1,90 μ., και ύψος 2,00 μ.) με καμαρωτή οροφή. Όλες οι επιφάνειες είναι επιχρισμένες με κονίαμα, εκτός από τό πάτωμα, για τό οποίο έχει χρησιμοποιηθεί ο φυσικός θράχος, σκεπασμένος με μία στρώση κοκκινόχρωμα. Σε κάθε μακριά πλευρά υπάρχουν από 4 ταφικοί θάλαμοι και ένας στην άπεναντι από την είσοδο στενή πλευρά (συνολικά 9). Είναι αριθμημένοι με γράμματα (Α έως Ι), γραμμένα με κάρβουνο πάνω στις πλάκες ή κάτω από τά γείσα, κατά την όρθη φορά. Η πρόσοψη κάθε θαλάμου έχει πέτρινες πελεκητές παραστάδες και γείσο (ύψος ανοίγματος 0,93-0,94 μ.). Οι πλάκες στις πόρτες, στους όκτώ απ' τους έννέα τάφους, ήταν σφραγισμένες με χοντρό κονίαμα. Αρκετή ποσότητα απ' αυτό τό υλικό βρέθηκε μέσα σε σπασμένο δευτερεύον αμφορέα, τοποθετημένο κοντά στην έξοδο του διαδρόμου. Μπροστά στις πόρτες μερικών τάφων βρέθηκαν άθαφα άγγεία, όχι καλής ποιότητας, ενώ στο βάθος του διαδρόμου υπήρχαν τσόφλια αυγών και κάρβουνα (τό αυγό σχετίζεται με τά ταφικά έθιμα της εποχής). Πάνω από τά γείσα, στις πλευρές του διαδρόμου, είναι γραμμένα τά όνόματα των νεκρών με κάρβουνο. Σε δύο μόνο επιγραφές υπάρχουν και χαραγμένα όνόματα στο κονίαμα. Οι ταφικοί θάλαμοι είναι μακρόστενοι (μήκος περισσότερο από 2,00 μ. και ύψος μέχρι 2,00 μ.), με καμαρωτή οροφή όπως αυτή του διαδρόμου.

Ο λάκκος μέσα στον οποίο έθαβαν τους νεκρούς, έχει παραλληλόγραμμο σχήμα – σκαμμένος 0,60-0,70 μ. βαθύτερα από τό πάτωμα του διαδρόμου – και κατά μήκος των πλευρών του σχηματίζει πεζούλι, στο ύψος του πατώματος. Σε μία περίπτωση μόνο (τάφος Ι), ο λάκκος ήταν σκεπασμένος με 4 χοντρές πλάκες, πάνω στις όποιες υπήρχε προσφορά αυγών. Όλες οι επιφάνειες των θαλάμων (εκτός του Ι) είναι επιχρισμένες με κονίαμα (σε μερικούς είχε καταπέσει και είχε σκεπάσει τους σκελετούς).

Μερικοί από τους τάφους είχαν περισσότερες από μία ταφές, όπως μαρτυρούν και οι επιγραφές, αλλά οι σκελετοί βρέθηκαν σχεδόν διαλυμένοι εξαιτίας της ύγρασίας. Γενικά οι νεκροί ήταν θαμμένοι πάνω σε μία στρώση άμμου, ύπτια, με τά χέρια τεντωμένα και τό κεφάλι προς τό νότο.

Τά κτερίσματα ήταν πιο σημαντικά στους γυναικείους τάφους. Τά κοσμήματα περιορίζονται σε μερικές (10) χρυσές χάντρες περιδεραιού, ζευγάρι ωραίων επίχρυσων σκουλαρικιών από χαλκό και από άλλο τάφο χάλκινο επίχρυσο στεφάνι με φύλλα και καρπούς μυρτιάς (βρέθηκε σε κομμάτια).

Αξιόλογα επίσης εύρηματα είναι μερικές ξύλινες κοσμηματοθήκες με χάλκινο καπάκι (τό ξύλο ήταν σε αποσύνθεση) κι ένα ψάθινο καλαθάκι σχετικά καλά διατηρημένο. Στις ανδρικές ταφές ήταν συχνές οι σιδερένιες σπλεγγίδες². Τ' άγγεία που βρέθηκαν είναι πήλινα, άθαφα, κυρίως του τύπου *unguentarium* (μικρά μυροδοχεία) και μικρής όλης (τύπος μικρού άγγείου με μία λαπή). Σε μία μόνο ταφή βρέθηκαν 2 γυάλινα αλάβαστρα (μικρά μυροδοχεία άγγεία) από άδιαφανές πολύχρωμο γυαλί. Βρέθηκαν άρκετοι άσημένιοι όβολοι³ και 5 χρυσοί, στους όποιους διακρίνεται έκτυπη χελώνα⁴.

Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τά ειδώλια (συνολικά 21) από πηλό ή φαγεντιανή, που παριστάνουν γυναικείες μορφές (δύο μόνο είναι ανδρικά – τό ένα συνόδευε παιδική ταφή). Τά ειδώλια από φαγεντιανή ειδικά είναι εξαιρετικής ελληνιστικής τέχνης, έχουν επίχρυση κόσμηση και διατηρούν τά χρώματά τους.

Αναφορικά με τό χρονολόγηση, φαίνεται από τά εύρηματα ότι ο τάφος ανήκει στο δεύτερο μισό του 3ου π.Χ. αιώνα και πιθανόν στις άρχές του 2ου, δεδομένου ότι πρέπει νά χρησιμοποιήθηκε τουλάχιστον για δύο γενιές, όπως δείχνουν τά πατρώνυμα στις επιγραφές (π.χ. Σωσικλής Δρομέως [ΔΡΟΜΕΟC] – Δρομέως Σωσικλέους [ΩCΙΚΛΕΟC], Αχαιάδας Τιμασίθεου [ΤΙΜΑCΙΘΕΩ] – Τιμασίθεος Αχαιάδα).

Στήν έρευνα που έγινε στον υπόλοιπο χώρο του οικόπεδου βρέθηκαν δύο κεραμοσκεπείς τάφοι⁵ πρωιμότεροι από τον οικογενειακό. Ο ένας ήταν σχεδόν κατεστραμμένος, ενώ στον άλλο τό νεκρό συνόδευε ένα ληκύθιο⁶ κι ένας άσημένιος όβολός.

1. Βλέπε τοπογραφικό χάρτη αρ. 22,23,26 και σχετικό άρθρο.

2. Έργαλεία που χρησιμοποιούσαν οι άθλητές μετά τό άγώνισμα, για τον καθαρισμό του σώματος από τό λάδι, με τό οποίο άλείφονταν, και τον ιδρώτα.

3. Όβολός: νόμισμα εύτελους χρηματικής άξιας.

4. Η χελώνα ήταν σήμα του νομισματοκοπείου της Αθηνάς.

5. Μικροί τάφοι σκεπασμένοι με μεγάλες κεραμίδες.

6. Μικρό ταφικό μυροδόχο άγγείο.

Όμοιος με τόν παραπάνω, θρέθηκε τό 1900 περίπου από τό Στ. Ξανθουδίδη⁷. Βρίσκεται στο κτήμα Μαζαλή⁸, όπου τώρα έχει χτιστεί ή εκκλησία 'Αποστόλων Πέτρου και Παύλου, δίπλα από τίς φυλακές. Σώζεται μέχρι σή-μερα και είναι γνωστός στους κατοίκους τής περιοχής σάν κατακόμβη. Ένα τμήμα του έχει καταστραφεί με τήν προσθήκη ενός τσιμεντένιου τοίχου στή μέση του διαδρόμου του, πού φαίνεται νά κατασκευάστηκε στήν κα-τοχή, γιατί ό τάφος χρησιμοποιήθηκε τότε σάν καταφύγιο.

Άρκετά χρόνια αργότερα, τό 1960, ό τότε έφορος αρχαιοτήτων Ν. Πλάτων, σκάβοντας τό ύστερομινωικό ΙΙΙ νεκροταφείο στο ίδιο κτήμα, έκανε έναν καθαρισμό και σ' αυτό τόν τάφο⁹. Σύμφωνα με τήν περιγραφή του, είναι μεγαλύτερος από τόν τάφο Α'. Έχει μακρύτερο διάδρομο, πού είναι επικλινής και σχηματίζει δυό σκαλοπάτια περίπου στή μέση, με 13 ταφικούς θαλάμους - 6 σέ κάθε μακριά πλευρά κι έναν στο βάθος. Μερικοί απ' αυτούς είναι σχεδόν έντελώς κατεστραμμένοι. Τά 3 πρώτα ζεύγη δέν έχουν λάκκο, αλλά σχηματίζουν θήκες με άρκοσό-λια¹⁰. Οι υπόλοιποι μοιάζουν με τούς ταφικούς θαλάμους του τάφου Α'.

Κατά τόν καθαρισμό θρέθηκαν άρκετά κομμάτια από κτερίσματα (λείψανα κεραμικής και γυάλινων και σιδερέ-νιων άντικειμένων), με βάση τά όποια ό τάφος χρονολογήθηκε τότε στους ύστεροελληνιστικούς χρόνους). Βρέ-θηκε επίσης μινωική κεραμική, έπειδή στήν ίδια θέση φαίνεται νά υπήρχε ύστερομινωικός τάφος, ό όποιος χρη-σιμοποιήθηκε και διευρύνθηκε κατά τήν κατασκευή του έλληνιστικού τάφου.

Έσωτερικό του τάφου Α'. Διακρίνονται οι σφραγισμένες πόρτες μερι-κάν ταφικών θαλάμων.

Τάφος Α': ή είσοδος του ταφικού θαλάμου Ι με τήν έπιγραφή του.

ΤΑΦΟΣ Γ'

Στόν ίδιο χώρο με τόν προηγούμενο (κτήμα Μαζαλή) αναφέρεται από τό Ν. Πλάτωνα¹¹ κι άλλος τάφος του ίδιου τύπου, με 9 ταφικούς θαλάμους (όπως ό τάφος Α'). Οι πόρτες όλων τών θαλάμων ήταν κλειστές, με μονολιθικές, καλοδουλεμένες πλάκες. Στή φωτογραφία πού συνοδεύει τό σχετικό κείμενο ό τάφος φαίνεται ότι δέν είναι έπιχρισμένος με κονίαμα.

Ένας μόνο θάλαμος ήταν άδιατάρακτος (ό τάφος φαίνεται είχε συληθεί), όπου ό νεκρός συνοδευόταν από ληκύθιο κι ένα χάλκινο κάτοπτρο. Από τούς υπόλοιπους περισυλλέχτηκαν σπλεγγίδες, χύτρες, άμφορίσκοι και κεφάλι γυναικείου ειδώλιου.

Ό τάφος χρονολογήθηκε στόν 1ο αιώνα π.Χ.. Πολύ κοντά θρέθηκε ένας κεραμοσκεπής τάφος, μάλλον τής ίδιας έποχής (έλληνιστικής), με σημαντικότερο εύρημα ένα ειδώλιο πού παριστάνει γυμνή, έγκυο γυναίκα.

ΤΑΦΟΣ Δ'

Σέ άρκετή απόσταση από τούς προηγούμενους, πίσω από τό θέατρο Σαββάκη (κινηματογράφος 'Ολύμπια)¹² θρέ-θηκε τό 1925 και σκάφτηκε από τόν Παρασκευαΐδη κι άλλος τάφος του ίδιου τύπου. Σήμερα δέ σώζεται πιά, έχει γίνει όμως έκτενης περιγραφή του μνημείου και τών εύρημάτων, καθώς και ή σχεδιαστική του αποτύπωση, άν και όχι άκριθής¹³.

Ήταν επίσης λαξευτός στο μαλακό θράχο, υπόγειος, σέ άρκετό βάθος από τήν επιφάνεια του εδάφους (4,00

7. Δέν έχουμε συγκεκριμένα στοιχεία απ' αυτή τήν άνασκαφή.

8. Βλέπε τοπογραφικό χάρτη άρ. 26.

9. 'Αρχαιολογικό Δελτίο 17 (1961-62), Χρονικά, σελ. 292.

10. Λαξεύματα στο θράχο με άφιδωτή πρόσψη.

11. 'Αρχαιολογικό Δελτίο 16 (1960), Χρονικά, σελ. 272-273.

12. Βλέπε τοπογραφικό χάρτη, άρ. 22.

13. 'Αρχαιολογικό Δελτίο 10 (1926), σελ. 44-48.

μ.). Ο δρόμος του δέν ερευνηθήκε, γιατί ο ανασκαφέας είχε περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες. Η κάθοδος του ανασκαφικού συνεργείου γινόταν από την όροφή, όπου είχε ανοιχτεί ένα πηγάδι, πού έγινε άλλωστε και η αιτία για την ανακάλυψη του τάφου.

Ο διάδρομος είχε μήκος 8,90 μ., πλάτος 1,65 μ., και ύψος 1,90 μ., και καμαρωτή όροφή. Σε κάθε μακριά πλευρά υπήρχαν 7 ταφικοί θάλαμοι (συνολικά 14). Τό εσωτερικό τους, όπως περιγράφεται, θυμίζει πάρα πολύ τούς ταφικούς θαλάμους του τάφου Α'. Είχαν πεζούλια κατά μήκος των πλευρών, μερικοί ήταν επιχρισμένοι με κονίαμα και σ' ένα μόνο (όπως και στον τάφο Α') υπήρχαν καλυπτήριες πλάκες. Οι πόρτες μερικών θαλάμων ήταν κλειστές, με τετράπλευρες, μονολιθικές πλάκες και σφραγισμένες με κονίαμα. Τό επάνω μέρος των εισόδων σχημάτιζε ελαφρό τόξο, πού ήταν κλεισμένο με μικρές πέτρες. Οι πόρτες είχαν τις ίδιες περίπου διαστάσεις μ' εκείνες του τάφου Α' (ύψος 1 μ. και πλάτος 0,60 μ.).

Όπως φαίνεται, μερικές ταφές είχαν συληθεί ήδη κατά την αρχαιότητα, με τη μέθοδο... «ριφιφι». Στην όροφή του τάφου είχαν ανοιχτεί δύο κυκλικά όρύγματα, απ' όπου έγινε η σύληση. Στη συνέχεια τὰ όρύγματα μπαζώθηκαν με χώματα της γύρω περιοχής, όπου υπήρχε τό ύστερομινωικό νεκροταφείο¹⁴. Έτσι εξηγείται πώς βρέθηκαν στά χώματα του διαδρόμου ύστερομινωικά αγγεία.

Οι συλημένοι θάλαμοι ήταν γεμάτοι με χώματα και οι πόρτες τους βρέθηκαν φραγμένες με ξερολιθιά. Μόνο 4 θάλαμοι φαίνεται ότι διέφυγαν τή σύληση (όσοι βρέθηκαν με τις πλάκες σφραγισμένες). Τά κτερίσματά τους μοιάζουν πολύ μ' εκείνα του τάφου Α': μικρά μυροδοχεία, με μόνη διακόσμηση λευκές ταινίες, γυναικεία ειδώλια, ανάμεσα στά όποια μία γυναίκα πού θρηνεί τραβώντας τά μαλλιά της (ανάλογο ειδώλιο βρέθηκε στον τάφο Α', σέ γυναικεία ταφή), κοσμήματα πολύ λιτά (κυρίως επιχρυσωμένες χάντρες), χάλκινα κάτοπτρα και αρκετές στεγγίδες. Οι χρυσοί όβολοί είχαν επίσης έκτυπη χελώνα.

ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Από τὰ ανασκαφικά δεδομένα κυρίως των τάφων Α' και Δ' μπορούμε νά κάνουμε μερικές, πολύ γενικές παρατηρήσεις, πού έχουν σχέση με τὰ ταφικά έθιμα των ελληνιστικών τάφων αυτού του τύπου. Ο προσανατολισμός όλων είναι από Δ. πρὸς Α. Είναι οίκογενειακοί τάφοι κι επομένως χρησιμοποιήθηκαν αρκετές φορές, σέ διαφορετικά χρονικά σημεία τής εποχής.

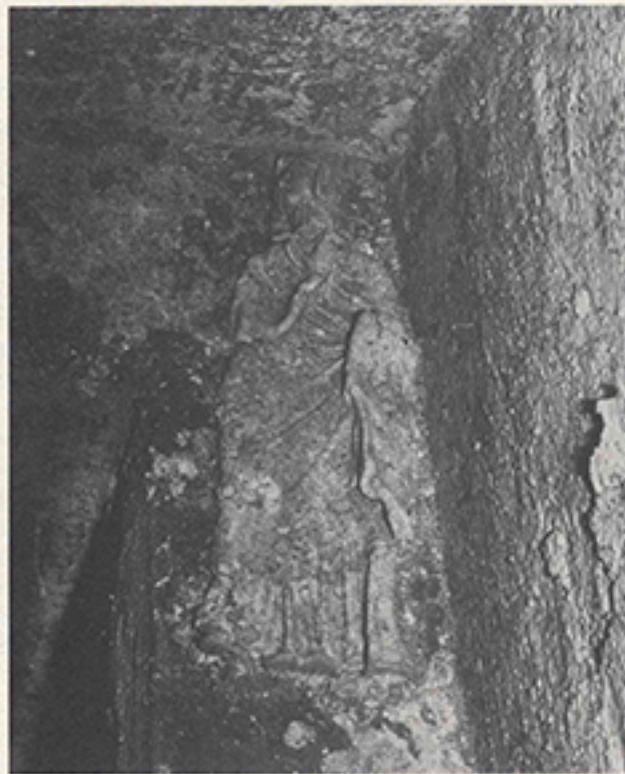
Οι νεκροί ήταν θαμμένοι με τό κεφάλι πρὸς τό νότο, σέ ύπτια θέση και με τά χέρια τεντωμένα δίπλα στούς μηρούς, τοποθετημένοι πάνω στό βράχο. Τούς συνόδευαν αντικείμενα τής καθημερινής τους ζωής, τά κοσμήματά τους και άπαραίτητα ένας χρυσός ή άσημένιος όβολός, γιά νά μπορούν νά πληρώσουν τά κόμιστρα στό βαρκάρη τής Άχερουσίας λίμνης, πού θά τούς μετέφερε στον Άδη... Τά όνόματα των νεκρών είναι γραμμένα μόνο στον τάφο Α'. Σέ κανένα από τούς άλλους δέν αναφέρεται ή ύπαρξη καμιάς επιγραφής.

Ανάλογα ταφικά μνημεία βρίσκονται σέ πολλές περιοχές του εύρύτερου χώρου τής ελληνιστικής επικράτειας (Μακεδονία, Ρόδο, Κύπρο, Αίγυπτο).

14. Βλέπε σχετικό άρθρο.

Τάφος Α': ο ταφικός θάλαμος Θ.

Τάφος Α': Γυναικείο ειδώλιο από φαγεντιανή τοποθετημένο στό πεζούλι του ταφικού θαλάμου Β.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΧΑΝΙΩΝ

(από τα νεολιθικά μέχρι τα ρωμαϊκά χρόνια)

ΜΑΡΙΑ ΑΝΔΡΕΑΔΑΚΗ-ΒΛΑΖΑΚΗ

Η σημερινή πόλη των Χανίων άρχισε να χτίζεται από τους Ένετους, μετά την καταστροφή της από τους Γενουάτες το 1266, στη θέση της ιστορικής Κυδωνίας, μιάς από τις πιο σημαντικές πόλεις του νησιού. Φυσικό είναι λοιπόν στο έδαφός της να κρύβονται λείψανα-μάρτυρες της πολυτάραχης ζωής της που κατά διαστήματα έρχονται στο φώς για να λύσουν προβλήματα και άπορίες ή αντίθετα να δημιουργήσουν καινούργια.

Στό άρθρο αυτό γίνεται μία προσπάθεια να σημειωθούν πάνω στον τοπογραφικό χάρτη οι θέσεις όπου – ήδη από το 1895 και εντατικότερα τα τελευταία χρόνια – έχουν εντοπιστεί αρχαιότητες είτε από ανασκαφές είτε από τυχαία εύρηματα είτε τέλος από απλές αναφορές σε αρχαιολογικά περιοδικά.

Τά εύρηματα από μία σπηλιά στην περιοχή του Αγίου Ιωάννη, άριστερά του δρόμου προς τη Σούδα και 200 μ. ΝΑ του εργοστασίου Γαλάνη (δεν περιλαμβάνεται στον τοπογραφικό), κομμάτια από άγγεια, πέτρινα εργαλεία, κοχύλια και κόκαλα, αποτελούν τα προσιμότερα δείγματα κατοίκησης της περιοχής στα νεολιθικά χρόνια (6000-2800 π.Χ.).

Η άφθονία λεπίδων όψιανού¹ πίσω από το ξενοδοχείο Ξενία, δυτικά της οχυρωματικής τάφρου των εξωτερικών ενετικών τειχών (αριθμός 1 στο χάρτη), είναι δυνατό να ερμηνευτεί ως μαρτυρία παρουσίας νεολιθικής ζωής στο χώρο αυτό.

Οι επόμενες προϊστορικές και ιστορικές περιόδους αντιπροσωπεύονται ικανοποιητικά από τα αρχαιολογικά εύρηματα που βρίσκονται σ' όλη την έκταση της πόλης.

Ο χαμηλός λόφος του Καστελλίου, ύστερα από τις τελευταίες συστηματικές ανασκαφές, εμφανίζεται ως κέντρο της μινωικής ζωής (άρ. 2). Σημαντικά κτίρια και κινητά εύρηματα έχουν έρθει στο φώς σε διάφορα οικόπεδα (και στην πλατεία Αγίας Αικατερίνης), που για το σκοπό αυτό απαλλοτριώθηκαν. Την αδιάκοπη κατοίκηση στο χώρο αυτό δηλώνει η αποκάλυψη όλων των φάσεων του μινωικού πολιτισμού (2800-1050 π.Χ.) στο βαθμό που κατόρθωσαν να διατηρηθούν κάτω από τα ρωμαϊκά, ενετικά και τούρκικα οικοδομήματα². Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι το αρχείο των πινακίδων της μινωικής γραμμικής Α γραφής, που δρέθηκε σε ένα από τα οικόπεδα, μάς οδηγεί στην υπόθεση της ύπαρξης ανακτορικού συγκροτήματος στη γύρω περιοχή.

Μεσομινωική κεραμική (2100-1580 π.Χ.) δρέθηκε και στην περιοχή της Αγοράς. Τα στοιχεία όμως που έχουμε μέχρι στιγμής είναι πολύ λίγα για να μιλήσουμε για εξάπλωση του οικισμού του Καστελλίου ή για μεμονωμένες οικιστικές μονάδες (άρ. 12,14).

Στις διάφορες αντιφατικές γνώμες σχετικά με την όνομασία της προϊστορικής πόλης των Χανίων επικρατέστερη είναι εκείνη που υποστηρίζει ότι εδώ ήταν η Κυδωνία. Συζητήσιμη είναι και η θεωρία του καθηγητή Πλάτωνα για το όνομα Άλχανία, που όμως δίνεται σε μία κομόπολη, ίσως μέσα στον ευρύτερο χώρο της Κυδωνίας.

Αρχιτεκτονικά λείψανα που να χρονολογούνται στη γεωμετρική περίοδο (1050-650 π.Χ.) δεν έχουν επισημανθεί μέχρι σήμερα στην πόλη, εκτός από αρκετά κομμάτια από άγγεια μέσα σε λάκκους απορριμμάτων, που κατά καιρούς βρίσκονται στα οικόπεδα του Καστελλίου.

Το ίδιο μπορούμε να πούμε και για την αρχαϊκή περίοδο (6ος αιώνας π.Χ.), με εξαίρεση ένα πολύ ενδιαφέρον ανάγλυφο που αποτελεί τμήμα της ζωφόρου αρχαϊκού ναού. Παριστάνει πρόσωπο ναΐσκου με το άγαλμα της θεάς στο εσωτερικό του, πλαισιωμένο από τέσσερις τοξότες που το προστατεύουν από «επίθεση» ιππέων. Βρέθηκε στα 1935 στη διάνοιξη των θεμελίων της κλινικής Μαργαρίτη (αρχικά κλινική Πεντάρη) πίσω από το Δημαρχείο (άρ. 7), κοντά σε λείψανα μεγάλου οικοδομήματος που δυστυχώς καταστράφηκε στη διάρκεια των εργασιών θεμελίωσης. Το οικοδόμημα αυτό πιθανότατα ήταν ναός της Ήρας, χτίσμα των Σαμίων φυγάδων που επανίδρυσαν την Κυδωνία στα 524 π.Χ. Άς σημειωθεί εδώ ότι στις εκβολές του Κλαδισού δρέθηκε επιτύμβια στήλη του τέλους του 6ου αιώνα π.Χ. με επιγραφή.

Άλλά και η κλασική Κυδωνία (5ος και 4ος αιώνα) παραμένει για την ώρα άγνωστη, ίσως καταστραμμένη από χτίσματα της ελληνιστικής (3ος-2ος αιώνας π.Χ.) και ρωμαϊκής περιόδου (1ος αιώνας π.Χ.-4ος αιώνας μ.Χ.), που αβγοθούν στο κέντρο τη σύγχρονης πόλης (άρ. 5,6,8-16). Ορισμένα από τα χτίσματα αυτά έχουν δώσει

1. Ο όψιανός ή όψιδιανός είναι πέτρωμα ήφαιστειογενές που εύκολα χωρίζεται σε κοφτερές λεπίδες. Οι λεπίδες αυτές χρησιμοποιήθηκαν εύρυστα κατά την αρχαιότητα ως εργαλεία κοπής και επεξεργασίας. Τόπος προέλευσης του όψιανού που χρησιμοποιούσαν οι κάτοικοι της Κρήτης είναι η Μέλος.

2. Περισσότερα για το Καστέλλι βλ. σε σχετικό άρθρο στο *Λεύκωμα Δήμου Χανίων* 1980.

ψηφιδωτά δάπεδα, τά περισσότερα από τά οποία μεταφέρθηκαν στο 'Αρχαιολογικό Μουσείο.

Ρωμαϊκά λουτρά έχουν εντοπιστεί σε δύο σημεία: 1) Στη πλατεία Μητρόπολης (άρ. 5) πού σώζει καί τήν εγκατάσταση γιά διοχέτευση του ζεστού νερού. 2) Σε οικόπεδο στο λόφο του Καστελλίου (άρ. 4).

Η Κυδωνία των ιστορικών χρόνων, όπως όλες οι άλλες πόλεις, είχε θέατρο πού σωζόταν μέχρι τό 1585. Ο Ονορίο Belli αναφέρει ότι τό κατεδάφισαν οι Ένετοί γιά νά χρησιμοποιήσουν τό οικοδομικό υλικό στο χτίσιμο των εξωτερικών τειχών.

Γιά τή νεκρόπολη τόσο της προϊστορικής όσο καί της ιστορικής Κυδωνίας έχουμε περισσότερα στοιχεία: Απλώνεται γύρω από τήν πόλη, στα σημεία εκείνα πού αφθονεί ο μαλακός δράκος – κούσκουρας – μέ τήν κυρινωπή απόχρωση, στον οποίο συνήθιζαν οι αρχαίοι νά λαμβάνουν τούς τάφους τους. Τό σύστημα αυτό δέν ισχύει γιά τή μεσομινωική περίοδο, στήν οποία ο επικρατέστερος τρόπος ταφής ήταν μέσα σε πιθάρια. Ταφικά πιθάρια της περιόδου αυτής δρέθηκαν στο Στάδιο (άρ. 17) καί δόρειά του στο Άλσος Προσκόπων, δυτικά του κινηματογράφου Ρεγγίνα (άρ. 18), ενώ είναι πιθανόν νά εκτεινόταν τό νεκροταφείο αυτό καί στο στρατόπεδο Ζομπανάκη (άρ. 20) απ' όπου προέρχονται άγγεία της περιόδου αυτής. Τό έδαφος στα σημεία αυτά της πόλης είναι άμμώδες, δηλαδή κατάλληλο γιά τέτοιου είδους ταφές.

Κατά τήν Ύστερομινωική ΙΙΙ Α καί Β περίοδο (1400-1200 π.Χ.) οι τάφοι είναι υπόγειοι, λαξευμένοι στον κούσκουρα, μέ μακρύ δρόμο πού οδηγεί σε τετράπλευρο ή έλλειψοειδή θάλαμο, πάνω στο πάτωμα του οποίου τοποθετούσαν τό νεκρό μαζί μέ τά κτερίσματα (άγγεία, όπλα, εργαλεία, κοσμήματα κλπ.). Άρκετοί τέτοιοι τάφοι έχουν δρεθεί στο ανατολικό καί νοτιοανατολικό τμήμα της πόλης, χωρισμένοι σε ομάδες (συστάδες). Μιά τέτοια συστάδα υπήρχε στα ΝΑ του Δημοτικού Κήπου (άρ. 35), ενώ αναφέρεται ή αποκάλυψη ίδιου τάφου καί στα δυτικά του κήπου. Άλλη ομάδα έχει αποκαλυφθεί γύρω από τον κινηματογράφο Όλύμπια (άρ. 22), πού παλιά όνομαζόταν θέατρο Σαβδόκη – Άλτερα, καθώς καί μπροστά στο Δεσποτικό (άρ. 21). Οι περισσότεροι όμως τάφοι έχουν σκαφτεί στα νότια καί δυτικά του Μεγάρου των Δικαστηρίων (άρ. 25, 27) καί στο οικόπεδο Μαζαλή (άρ. 26). Μιά ακόμα συστάδα έχει εντοπιστεί στο στρατόπεδο Μαρκόπουλου (άρ. 30) καί ίσως φτάνει μέχρι τήν όδό Κριτοβουλίδου, όπου τυχαία αποκαλύφθηκε ένας τέτοιος τάφος τό 1966. Όμοιοι τάφοι έχουν δρεθεί καί στα θεμέλια του Κρατικού Νοσοκομείου (άρ. 40), καθώς καί στή γύρω περιοχή (Μπόλαρη). Στον κατάλογο του Μουσείου Χανίων έχει καταγραφεί ένας ψευδόστομος άμφορέας (τυπικό άγγείο της Ύστερομινωικής ΙΙΙ περιόδου) μέ τόπο προέλευσης τό φράγκικο νεκροταφείο (άρ. 36). Άραγε στήν περιοχή αυτή υπήρχε τάφος θαλαμωτός;

Έξος θαλαμωτοί τάφοι δρέθηκαν καί στο λόφο Κανκάλα, πάνω από τό εκκλησάκι της Άγίας Κυριακής στα Ταμπακαριά (άρ. 41), κατά τό σκάψιμο χαρακωμάτων από τούς Γερμανούς. Στήν κορυφή του λόφου διακρίνονται λείψανα οικισμού.

Η νεκρόπολη της ιστορικής Κυδωνίας είναι διασκορπισμένη σε διάφορα σημεία της πόλης:

1. Ανατολικό καί νοτιοανατολικό νεκροταφείο. Εκτείνεται στο χώρο του Δημοτικού Κήπου, του Σταδίου, του Άλσους Προσκόπων, του στρατόπεδου Ζομπανάκη (άρ. 17-20). Ός προέκταση αυτού είναι τό νεκροταφείο πίσω από τά Δικαστήρια (οικόπεδο Μαζαλή), όπου οι μινωικοί τάφοι ανακατεύονται μέ τούς κλασικούς, έλληνιστικούς καί ρωμαϊκούς (άρ. 23-24, 26, 28-29). Άνάμεσα στο στρατόπεδο Ζομπανάκη καί στο χώρο Δικαστηρίων, πίσω από τον κινηματογράφο Όλύμπια, δρέθηκε ένας πολύκογχος έλληνιστικός τάφος.

2. Νότιο νεκροταφείο. Καλύπτει τήν περιοχή του Όρφανοτροφείου (άρ. 32, 34) καί του Άγίου Λουκά (άρ. 33) μέ τάφους της κλασικής, έλληνιστικής καί ρωμαϊκής εποχής.

3. Δυτικό νεκροταφείο. Απλώνεται δεξιά καί άριστερά της λεωφόρου Κισάμου στις περιοχές Βαρούσι (άρ. 36) καί Παχιανά (άρ. 37) μέ κλασικούς, έλληνιστικούς καί ρωμαϊκούς τάφους. Ρωμαϊκοί τάφοι δρέθηκαν καί κοντά στο Κολυμδητήριο (άρ. 39), πού θα ήταν δυνατό νά ανήκουν σε κάποιο ΒΔ νεκροταφείο.

Αυτά σε γενικές γραμμές είναι τά μέχρι σήμερα στοιχεία πού έχουμε γιά τήν τοπογραφία των Χανίων στα προϊστορικά καί ιστορικά χρόνια.

Άκολουθεί λεπτομερειακός επεξηγηματικός κατάλογος των αρχαιολογικών θέσεων.

Κατάλογος αρχαιολογικών θέσεων

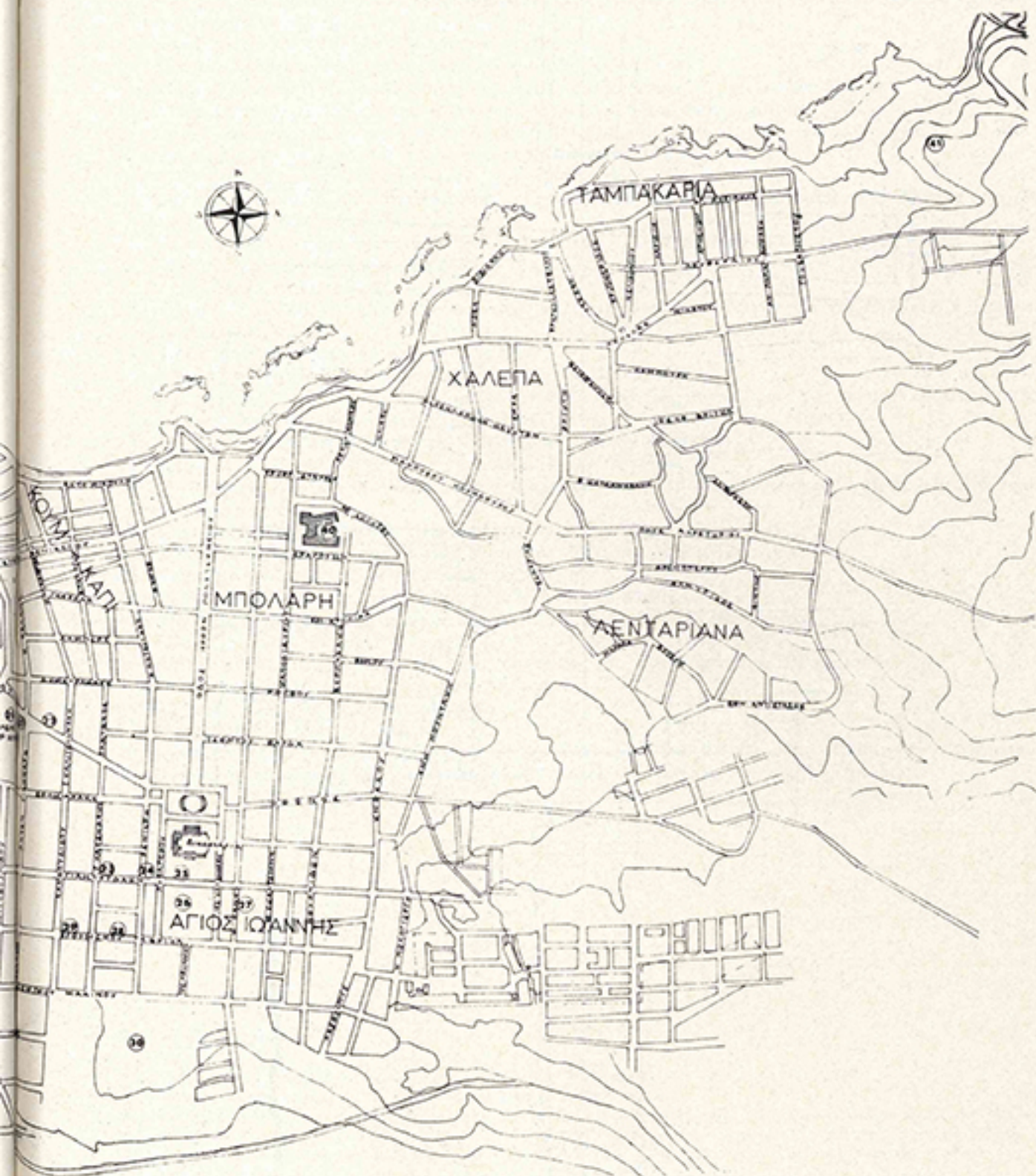
1. Νέα Χώρα. Λεπίδες όψιανού.
2. Καστέλλι. Άνασκαφές σε άρκετά οικόπεδα. Σημαντική εγκατάσταση μέ διάρκεια ζωής από τήν αρχή μέχρι τό τέλος της μινωικής εποχής.
3. Σπλάντζια. Άνασκαφές σε οικόπεδα της όδου Άρχολέοντος. Η μινωική εγκατάσταση του Καστελλίου επεκτείνεται κι εδώ.
4. Καστέλλι. Οικόπεδο Σουβαρή. Λουτρό ρωμαϊκών χρόνων.
5. Πλατεία Μητρόπολης. Λουτρό μέ ψηφιδωτό δάπεδο ρωμαϊκών χρόνων.
6. Νέα Καταστήματα. Οικόπ. Σταματάκη-Μυλωνάκη-Κρομμυδάκη. Θεμέλια οικοδομήματος μέ ψηφιδωτά δάπεδα ρωμαϊκών χρόνων.
7. Νέα Καταστήματα. Κλινική Μαργαρίτη. Άρχαίο άνάγλυφο. Θεμέλιο επιμήκους οικοδομήματος πιθανότατα ναού.
8. Νέα Καταστήματα. Οικόπ. Κονταξάκη. Θεμέλιο οικοδομήματος ρωμαϊκών χρόνων.
9. Νέα Καταστήματα. Οικόπ. Μαρινάκη. Θεμέλια τοίχων έλληνιστικών καί ρωμαϊκών χρόνων.

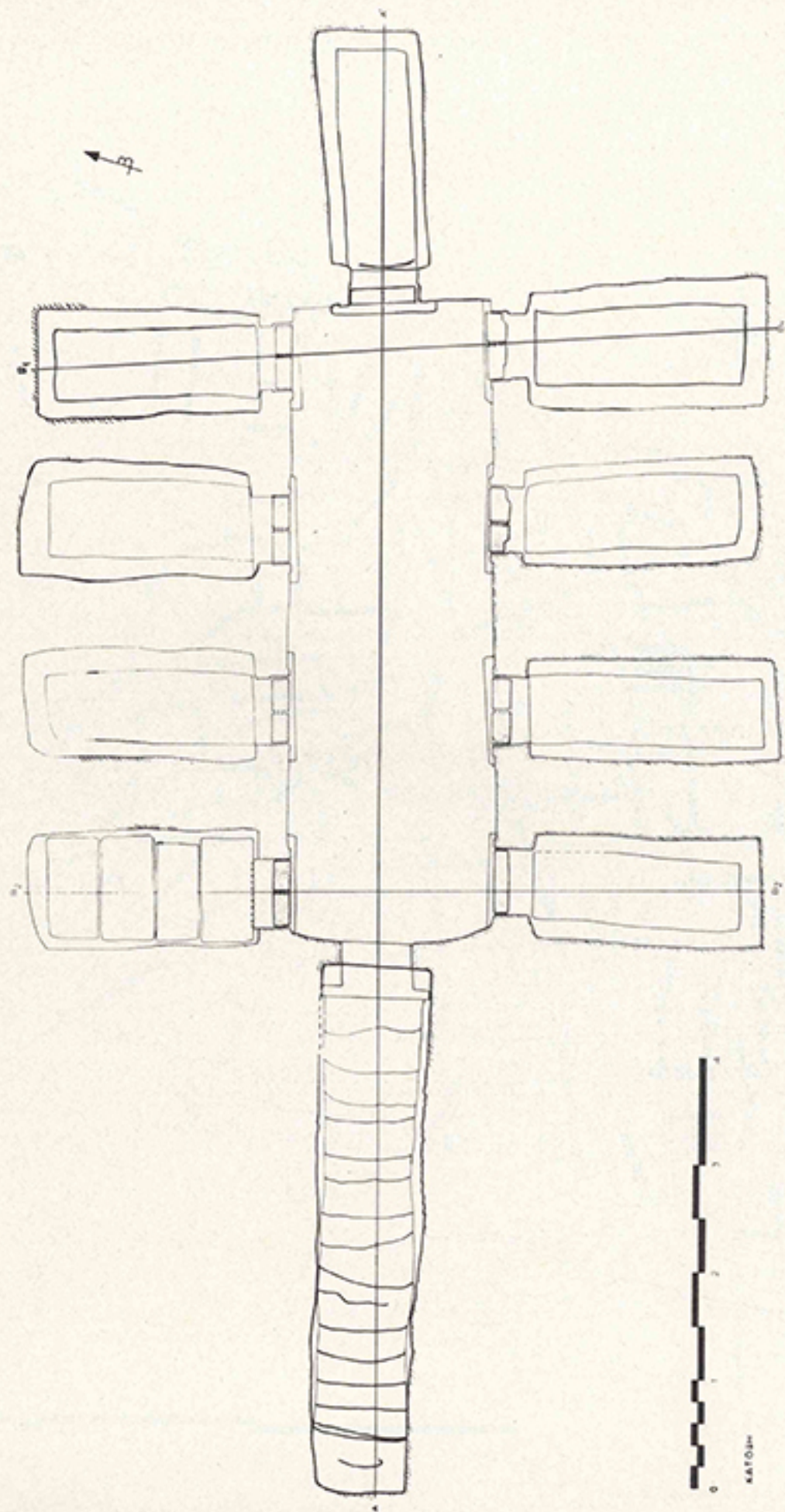
ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΧΑΝΙΩΝ

Οικovenakos τάφος Α (Ανδρώνη).

10. Νέα Καταστήματα. Οικόπ. Φρατζεσκάκη. Ψηφιδωτό δάπεδο ρωμαϊκών χρόνων.
11. Νέα Καταστήματα. Οικόπ. Καπετανάκη. Θεμέλια οικόδομηματος με ψηφιδωτό δάπεδο ρωμαϊκών χρόνων.
12. 'Οδός 'Αποκορώνου. Οικόπ. Βαρδινογιάννη-Αναστασάκη. Θεμέλια οικόδομηματος με ψηφιδωτά δάπεδα ρωμαϊκών χρόνων.
13. Ξενοδοχείο «Κύδων». 'Αγγεία ρωμαϊκών χρόνων.
14. 'Εθνική Τράπεζα. Ψηφιδωτό δάπεδο ρωμαϊκών χρόνων.
15. 'Οδός Μπονιάλη. Οικόπ. Μουσουργάκη. Θεμέλια οικόδομηματος ρωμαϊκών χρόνων.
16. 'Οδός Φωτιάδη Πασά. Οικόπ. Κατάκη. Θεμέλιο οικόδομηματος ρωμαϊκών χρόνων.
17. Στάδιο. Μεσομινωικές ταφές σε πιθάκια. 'Επιτύμβια στήλη και τάφοι ρωμαϊκών χρόνων.
18. 'Άλσος Προσκόπων. Μεσομινωικές ταφές σε πιθάκια. Ρωμαϊκοί τάφοι.
19. Δημοτικός Κήπος. Ρωμαϊκοί τάφοι.
20. 'Άλσος 2ης 'Ιουλίου (Στρατόπεδο Ζομπανάκη). Μεσομινωικά και ρωμαϊκά αγγεία. Κλασικά αγγεία σε οικόπεδο απέναντι στο 'Άλσος (:)
21. Μέγαρο 'Επισκοπής (Δεσποτικό). Θαλαμωτοί τάφοι 'Υστερομινωικής ΙΙΙ περιόδου (1919).
22. Κινηματογράφος 'Ολύμπια. Θαλαμωτοί τάφοι 'Υστερομινωικής ΙΙΙ περιόδου 1927-8. 'Ελληνιστικός λαξευτός οικόγενειακός τάφος.
23. 'Οδός Γ. Χατζηδάκη. Οίκ. Μαθιουλάκη. 'Ελληνιστικός λαξευτός οικόγενειακός τάφος και κλασικοί κεραμοσκεπείς τάφοι.
24. 'Οδός Ρενιέρη. Τάφοι 'Ελληνιστικών χρόνων.
25. Δικαστήρια. Θαλαμωτοί τάφοι 'Υστερομινωικής ΙΙΙ περιόδου.
26. Οικόπ. Μαζαλή ('Εκκλησία Πέτρου και Παύλου). Θαλαμωτοί τάφοι 'Υστερομινωικής ΙΙΙ περιόδου. Κλασικοί κεραμοσκεπείς τάφοι. 'Ελληνιστικοί υπόγειοι λαξευτοί οίκογ. τάφοι.
27. 'Οδός Κ. Μάνου. Θαλαμωτοί τάφοι 'Υστερομινωικής ΙΙΙ περιόδου.
28. 'Οδός 'Αγ. Γαβριήλ. Οικία Ντουντουλάκη. Κλασικός τάφος.
29. 8ο Δημοτικό Σχολείο. Κιβωτιόσχημοι και κεραμοσκεπείς τάφοι της κλασικής εποχής. Καταστραμμένος ρωμαϊκός τάφος.
30. Στρατόπεδο Μαρκόπουλου. Θαλαμωτός τάφος της 'Υστερομινωικής ΙΙΙ περιόδου.
31. 'Οδός Κριτοβουλίδου. Θαλαμωτός τάφος της 'Υστερομινωικής ΙΙΙ περιόδου.
32. 'Οδός Πολυρρήνιας. Τάφος της κλασικής εποχής.
33. 'Άγιος Λουκάς. Οικόπεδα Μπατάγια. 'Ελληνιστικοί τάφοι.
34. 'Οδός Βόμ. Ρωμαϊκός υπόγειος λαξευτός τάφος με κόγχες και άρκοσόλια.
35. 'Οδός Σφακίων. Θαλαμωτοί τάφοι της 'Υστερομινωικής ΙΙΙ περιόδου.
36. Καθολικό Νεκροταφείο. Ψευδόστομος άμφορέας της 'Υστερομινωικής ΙΙΙ περιόδου.
37. Παχιάνα. 'Εργοστάσιο Γαλάνη. Κλασικά αγγεία.
38. Βαρούσι. Κλασικά και ρωμαϊκά αγγεία.
39. Κολυμβητήριο. Ρωμαϊκοί τάφοι.
40. Κρατικό Νοσοκομείο. Θαλαμωτός τάφος της 'Υστερομινωικής ΙΙΙ περιόδου. Κλασικό αγγείο (ληκύθιο).
41. 'Αγ. Κυριακή. Λόφος Κανκάλα. Θαλαμωτοί τάφοι της 'Υστερομινωικής ΙΙΙ περιόδου.

Βασική Βιβλιογραφία

- 'Αλεξίου Στ., 'Αρχαιολ. Δελτίον 1960, Χρονικά σ. 271, 1961/2, Χρονικά σ. 300, 1964, Χρονικά σ. 446-7.
 Hood M.S. F., *Minoan sites in the far west of Crete*, BSA 60, 1965, σ. 109-110.
 Οιοφαντίδης Βασ., *Ψηφιδωτό εν Χανίοις*, 'Αρχαιολ. 'Εφημερίς 1945-7, σ. 37-46. *Αρχαιολογικά 'Ερευναί και εγρήματα ανά την Δετ. Κρήτην 1938-39*, 'Αρχ. 'Εφημερίς 1948-49, Χρονικά, σ. 12-19, *Ναός 'Ηρας Σαμίας εν Κεθωνία Κρήτης*, 'Αρχ. 'Εφημερίς 1956, σ. 219.
 Jantzen Ule *Die spätminoische Nekropole von Kydonia* στο *Forschungen auf Kreta* (1942), σ. 72-81 και TAF, 3.1. 1. 48-63.
 Ξανθοειδής Στέφ., 'Αρχαιολ. Δελτίον 1926, παράρτημα σ. 44-48.
 Πλάτων Νικ., *Χανιά-Άλχαια*, ΕΕΚΣ Γ (1940), σ. 228-234.
 Πλάτων Νικ., 'Αρχαιολ. Δελτίον 1960, Χρονικά σ. 272-3, 1961/2, Χρονικά σ. 291-3, Κρητ. Χρον. 1952 (σ. 480), 1953 (σ. 490), 1956 (σ. 422), 1958 (σ. 482), 1959 (σ. 392), 1960 (σ. 515).
 Τζεδάκης Γ., 'Αρχαιολ. Δελτίον 1966 κ.ε., Χρονικά (για την πόλη των Χανίων).
 'Ο Μινωικός πολιτισμός στη Δετ. Κρήτη. Πεπραγμένα του Β' Διεθνούς Κρητολ. Συνεδρίου (1968), σ. 268-72.

πριν απο σαραντα χρονια . . .

«Σελινιώτες, ήρωες τής Μάχης τής Κρήτης, στά στρατόπεδα συγκεντρώσεων τής Γερμανίας»

ΣΤΑΜ. Α. ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗ
Διδασκάλου

Ο Μάης του 1941 γράφει γιά τήν Κρήτη τήν ένδοξότερη σελίδα τής Ιστορίας της. Πρωτάκουστα ήρωικά κατορθώματα σημειώνει, ώρες θριάμβων καταγράφει, κι ή Δόξα μελετά, όχι μόνο «τά λαμπρά παλικάρια», πού στά «ξένα πολεμούσανε, πάνω στην 'Αλβανία», κατά τό δημοτικό ποιητή τής Κρήτης, μά καί τόν άμαχο πληθυσμό, πού 'χει μείνει στό Νησί τών Γενναίων! Γιατί ήταν πραγματικά ένα σύνολο άτίθασο, πολεμικό, ήρωικό, πού άντιστάθηκε καί πολέμησε γενναία, γιά τά άγια χώματα του αίματόβαφου Νησιού!

Όμως αύτή τήν άποκοτιά, άκριβά τήν πλήρωσε! Η δεύτερη σιδερόφρακτη στρατιά, ή Γερμανία, ό άρωγός κι άποτελειωτής, μαζί μέ τήν άλλη, τήν 'Ιταλία, δέ σήκωνε «πάνω κεφάλια» στό πέραςμά της.

Κι άρχίζει: 1941, 1942, 1943, 1944...

Καίει χωριά κι έρημώνει σπίτια. Μαυρίζει καμινάδες, κι έκτελεί όμαδικά. Σθώνει άπό τό χάρτη χωριά όλάκερα, κι άποδεκατίζει έπαρχίες¹. Συγκεντρώνει σέ τόπους μαρτυρίου, σάν τή δική μας έδώ 'Αγιά, γυναικόπαιδα κι όσους άνδρες συλλαμβάνει, κι άρχίζει βασανιστήρια καί τουφεκισμούς, αντίποινα φοθερά καί έκτελέσεις μακάβριες. Καί κάτι άκόμη τό τρομερό: Έξορίες στά στρατόπεδα τής Γερμανίας!

Άπό τίς άτέλειωτες φάλαγγες αύτών πού φτάσανε καί διαθήκανε τίς μακάβριες καί έξουθενωτικές έκείνες εισόδους του 'Αουσβιτς καί του Νταχάου, του Γκρούνεβαλντ καί του Μπέλεν, του Μαουτχάουζεν καί του Έμπεν-Ζέε, δέν έλειπαν καί οί Σελινιώτες².

---

1. Έπίκαιρο θαρώ θα είναι, άν ξαναθυμηθούμε τό ρημαδόρο τής τραγικής έκείνης εποχής, πού έκανε μοιρολόι τόν πόνο τών συνανθρώπων του Νησιού του καί μίλησε έτσι:

«... Μάρμαρο νάναι ή καρδιά, σάν τό κερί θα λιώσει,
όταν κανείς συλλαγοστεί τί έχουμε πλερώσει.

Στήν κατοχή τών Γερμανών, τώρα τέσσερα χρόνια,
καί μας πλάκωσαν θάσανα, σάν τά θουνά τά χιόνια.

Πόσα χωριά έκάψανε καί μέ λεηλασίες
έπαίρναν ότι εύρισκαν κι έκάναν όδικίες.

Πόσους δέν έθερίσανε μέ τίς πολυβολίες των
καί έστειλαν άλύπητα στόν 'Αδη τίς ζωές των...

... 'Ας θυμηθούμε μία στιγμή μόν' τής 'Αγιάς τούς τόπους
πόσους δέν έμπερδέσανε μέ διαφόρους τρόπους...

... Τά 'Αγιάς ό τόπος στοίχειωσε μέ τόσους σκότωμένους,
τούς έφαγαν άλύπητα τούς κακομοιρισμένους.

Έκεί θα πρέπει νά στηθεί Μνημείο γιά τίμη τους...

... Πόσους δέν έκτελέσανε σοφούς καί μορφωμένους
τούς έκαναν άγνώριστους καί παραμορφωμένους...

... Οί Γερμανοί σάν πάτησαν άπάνω στή Νησί μας
μέ κλάματα καί δάκρυα, ζυμώθηκε ή ζωή μας...»

¹ Απόσπασμα άπό τό βιβλίο Π. Παπουτσάκη: «Τά μαρτύρια τών Καμινιών υπό τών Γερμανών», Χανιά, 1945, σ. 160, σ. 1-48. Έδώ άπό σ. 26-27.

² Στή σημερινή παρουσίαση περιοριζόμαστε μόνο στό χώρο του 'Ανατολικού Σελίνου. Σέ επόμενη εργασία μας θα παρουσιαστούν καί τά άλλα χωριά. Είναι δυστυχώς, ό χώρος πολύ περιορισμένος!

Τιμωρημένοι αναπολόγητα γιατί σηκώσανε κεφάλι, υπερασπίζοντας τὰ ἱερὰ χώματα τῆς τιμημένης Πατρίδας τῶν Καντανολέων καὶ τῶν Κουμήδων, τῶν Κριγιάρηδων καὶ τῶν Γρυφαναγνώστηδων, τῶν Μπασιάδων καὶ τῶν Πρωτοπαπάδων, συγκεντρωθήκανε βίαια, ἐκεῖνο τό βροχερό πρωινὸ τῆς ἀξέχαστης 10ης Φεβρουαρίου 1944, ἀγουροξυπνημένοι κι ἀλαφιασμένοι, ἀπὸ τὰ περισσότερα χωριά μας, γιὰ τὸ Γολγοθὰ τοῦ Μαρτυρίου³.

Γιὰ μιὰ πορεία ἀνελέητα ὀδυνηρή, ἀπὸ τὴν ἀγίασμένη Γῆ τῆς Πατρίδας μας, ὡς τ' ἀφιλόξενα χώματα τοῦ Βορρά, πού περιμέναν παγερά κι ἀποκρυγιαμένα, νὰ τοὺς καταπιούν!

Μά, ὅς ἀφήσουμε καλύτερα τοὺς ἴδιους τοὺς *Μάρτυρες* τῶν τρομερῶν αὐτῶν διωγμῶν τοῦ νεώτερου πολιτισμένου καὶ χριστιανικοῦ (!) κόσμου τῶν Ἀρίων, νὰ μᾶς θυμίσουν, ὅσο κι ἂν τό καυτὸ δάκρυ, στὴν ἀνάμνηση τῶν ὧν τράθηξαν, καίει...

Πῆγα καὶ τοὺς συνάντησα, πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ, στὰ χωριά καὶ στὶς ἐργασίες τους, γιὰ νὰ μοῦ διηγηθοῦν ἐκεῖνα τ' ἀξέχαστα πάθη τους, ἐπώνυμα καὶ ὕστερ' ἀπὸ τριάντα ἔξι χρόνια!...

Ἔτσι βρέθηκα: στὴν Ἀγία Εἰρήνη, στὸ πανέμορφο χωριὸ μὲ τὴν ἐνδοξη ἱστορία του, ἀπ' τὸν καιρὸ τῆς Τουρκοκρατίας, καὶ κουβέντιασα μὲ τὸν Μιχάλη Σ. Κουλουρίδη, 66 χρόνων, κι ἀνατρίχιασα μὲ τὰ φοβερά ντοκουμέντα πού διατηροῦνται στὴ μνήμη του, ἀπὸ τὰ στρατόπεδα αἰχμαλωσίας πού πέρασε.

Κι ἄλλη μέρα πάλι, συζητήσαμε καὶ καταγράψαμε, μὲ τίς ὥρες, σκληρές ἀναμνήσεις τοῦ ἄλλου ὁμήρου – τοῦ πιὸ μικροῦ τῆς περιοχῆς μας, μόλις 16 χρόνων τότε – τοῦ Μανόλη Γ. Δεκαβάλη, ἀπὸ τὸν ἥρωικό *Καμπανό*, τὸ κεφαλοχώρι τοῦ Λάκκου Σγουράφου.

Μά καὶ σὲ κάθε χωριὸ τοῦ τ. δήμου Καμπανοῦ, ὅλο τὸν τελευταῖο καιρὸ, καταγράψαμε ἀναμνήσεις ἐπιζώντων ὁμήρων τοῦ μαύρου 1944, μὲ ἐπίγνωση τῆς σημασίας τοῦ ἔργου μας. Κι ἀξίζει – νομίζουμε – νὰ γίνῃ, ἀπ' ὅποιον μπορεῖ καὶ θέλῃ – αὐτὴ ἡ καταγραφή –, σὲ κάθε χωριὸ καὶ τόπο, ὅσο ἔχουμε δίπλα μας αὐτοὺς τοὺς *Μάρτυρες* τῆς φοθερότερης δοκιμασίας τῶν τελευταίων αἰώνων!

Μ' αὐτὲς τίς σκέψεις βρεθήκαμε καὶ στὴν ὁμορφὴ καὶ μὲ εὐρὺ ὄριζοντα *Λειθάδα* τοῦ Σελίνου, οἰκισμοῦ τῆς κοινότητος Ροδοθανίου.

Καθόμαστε στὸ φιλόξενο ὄντα τοῦ Προκόπη Π. Χατζημιχελάκη, συντροφιά μ' ὄρχοντανθρώπους καὶ λεβέντες γνήσιους. Εἶναι ἀπόγεμα τῆς 16.10.1980. Σιγανοφιχαλίζει, καὶ ἀπὸ τὴν ἀπέναντι μεριά μας ἡ Μαδάρα παίρνει τὸ βαρὺ μολυβένιο καὶ μελαγχολικὸ ὕφος τῆς, θαρρεῖς καὶ θυμάται τῶν *Κάτω Χωριῶν* (Μονῆς, *Λειθαδὰ* καὶ *Κουστογεράκου*) τὸ κάψιμο ἢ τῆς Ἀχλάδας τὴν ἀνεπανάληπτη μάχη!

Στὸ τραπέζι καθίσαμε τέσσερις: ὁ σεβάσμιος γέρος Γιάννης Μ. Παπαδομιχελάκης, 78 χρόνων, ὁ Εὐτύχης Γ. Τσισκάκης, 56 χρόνων, ὁ σπιτονοικοκύρης Προκόπης Π. Χατζημιχελάκης, 65 χρόνων, χωριανοὶ καὶ ὁ κοντοχωριανὸς τους, πού συγκεντρώνει καὶ παρουσιάζει σήμερα, μὲ πολλὴ συγκίνηση, αὐτὸ ἐδῶ τὸ ὑλικό.

Ἀφήσαμε τίς τσικουδιές, σὰν τίς κάναμε διπλές, καὶ τὰ κερδίσματα τὰ πλούσια, στὴν ἄκρη. Τὸ μαγνητόφωνο μπαίνει σ' ἐνέργεια καὶ τ' ἀπλωμένο χαρτί γεμίζει σιγά-σιγά, μὲ τοὺς καημούς καὶ τὰ πάθη μιᾶς ἐπάρτης ἐποχῆς...

«Ξημερώματα τῆς γιορτῆς τοῦ Ἀγίου Χαραλάμπους (10 Φεβρ. 1944) τοῦ 1944, στὸ χωριὸ μας – καὶ στὰ γύρω χωριά, ὅπως μάθαμε ἀργότερα – τὴ *Λειθάδα*, χτυποῦσαν τὴν ἴδια στιγμή τίς πόρτες τῶν σπιτιῶν μας, ἄγρια, ἀπρόσκλητοι ἐπισκέπτες.

(ἀρχίζει νὰ διηγεῖται ὁ Εὐτύχης Τσισκάκης καὶ οἱ ἄλλοι δυὸ μὲ νεύματα νὰ μᾶς λέν πὼς συμφωνοῦν σ' ὅσα λέει)

Ἦταν Γερμανοὶ καὶ μάλιστα ἐξαγριωμένοι...

Στὸ χωριὸ μας βρῆκαν καὶ πῆραν ἑφτά ἄνδρες, πού, δυστυχῶς, ξαναγυρίσανε μόνον οἱ τρεῖς.

Ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ τοῦ χωριοῦ μας, πού μᾶς συγκεντρώσανε, μᾶς πῆγαν στὸ Ροδοθάνι. Ὅσο εἶχαν μαζέψῃ καὶ τοὺς ἀπ' ἐκεῖ χωριανούς καὶ ξεκινησαμε γιὰ τὴν Κάντανο, πεζοπορία καὶ μὲ ραγδαία βροχή.

Ἀπ' ἐδῶ (δηλ. τὴν Κάντανο) μᾶς θάλανε σὲ φορτηγὰ αὐτοκίνητα καὶ μὲ ἰσχυρὴ συνοδεία μᾶς μεταφέρανε, νύχτα, στὶς φυλακὲς Ἀγιάς.

Δὲ λησμονοῦμε πὼς στὴ διαδρομὴ – κάπου στὰ Φλώρια – ὁ Γεώργιος Γεωργιακά-

3. Ἄς θυμηθοῦμε, ἀπὸ τὸν ἡμερήσιο τύπο τῆς ἐποχῆς, πὼς δικαιολόγησαν οἱ κατακτητὲς Γερμανοὶ τίς συλλήψεις αὐτές:

«Διὰ τὴν εἰρήνην καὶ τὸ συμφέρον τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ: – Τὰ τελευταῖα λυπηρὰ γεγονότα εἰς τινὰ χωρία τῆς ὑπαίθρου εἶναι ἀπόρροια μιᾶς ἡμαρτημένης τακτικῆς, ἥτις ἐκολουθῆθη δυστυχῶς εἰς τὸ τμήμα τοῦτο τῆς ὑπαίθρου.

Παρά τὰς ἰσχυροῦς ἀπαγορευτικὰς διατάξεις, κατέστησαν γνωστὰ περιπτώσεις φιλοξενίας προσώπων ἀνηκόντων εἰς παρανόμους ὁργανώσεις καὶ ἐχθρικών πρὸς τὴν Γερμανίαν καὶ τὸν ἄνθρα τῆς...»

Ἀπὸ τὴν ἡμερήσια πρωινὴ ἐφημερίδα τῶν Χανίων: «Παρατηρητής», Ἰδιοκτήτης: Ἱ. Ἀποκορωνιώτης, ἔτος Γ', ἀρ. φ. 735, τῆς 13-2-1944, σ. 1η, στήλη γ'.

κης, ο Λογιστής, και άλλοι, πρότειναν, πάνω στ' αυτοκίνητο, νά κάμουμε αντίσταση, νά πνίξουμε τούς φρουρούς και νά πηδήξουμε νά φύγουμε μετά. Ἀλλά δέν τό αποφασίσαμε, πρώτα γιατί οἱ φρουροί μας, πάνω στό φορτηγό, ἦταν συνέχεια μέ τό χέρι στή σκανδάλη τοῦ ὅπλου, καί ὕστερα γιατί δέ βλέπαμε τό λόγο νά φοβόμαστε. Σέ τί εἶχαμε φταίξει;...

Στήν Ἀγιά μᾶς κλείσανε στά μαγειρεῖα, σάν τίς σαρδέλες. Καί τό πρωί τῆς ἐπομένης, μᾶς ἔβαλαν στή γραμμή καί μᾶς περάσανε μπρός ἀπό δυό σκοπιές, σάν κλειστά περίπτερα, μέ ἕνα ἀνοιγμα, μάτι, κι ἀπό 'κεῖ μέσα, κάποιοι ἔλεγε ποιοί νά ξεχωρίζονται ἀπ' ὅλους μας. Μᾶς ὑποχρεώνανε δέ, νά κοιτάζουμε πρός τά ἐκεῖ, ἔντονα...

Γινήκαμε ἀπό τή διαλογή ἐκείνη, δυό ομάδες. Ξεχωρίσανε τριάντα ἑφτά ἄνδρες, σάν τούς πιό ἐπικίνδυνους. Κι ἀκούστηκε πῶς αὐτοί πάνε γιά ἐκτέλεση ἀμέσως.

Σέ λίγες ὥρες μέρες, μᾶς ξαναενώσανε ὅλους μαζί, 'θαρυποινίτες' καί 'ἐλαφροποινίτες', καί περιμένεμα...

Μιά μέρα ἀνοίγει ὁ διαβόητος Χάντς⁴ τήν πόρτα τοῦ θαλάμου μας καί φωνάζει οὐρλιάζοντας:

– Δέν ἀπέθανε ἀκόμη κανένας σας;

Τότες ὁ πατέρας μου (συνεχίζει νά διηγεῖται ὁ Εὐτύχης Τσισκάκης, ἀπό τή Λειβάδα) τοῦ λέει:

– Κύριε Χάντς, ἐμένα κάνε με ὅ,τι θέλεις, ἀλλά τό γιό μου (κι ἔδειξε ἐμένα) τί τόν θέλεις, πού εἶναι μικρός;

Αὐτός, τότε, φωνάζει ἐμένα, νά τόν ἀκολουθήσω ἔξω. Κι ἐκεῖ μέ ρωτᾷ, ἀπότομα:

– Ποιός ἀπό τό χωριό σου πολέμησε στήν Κάντανο;

– Ἐγώ δέν ξέρω, τοῦ ἀπαντῶ, γιατί ἔβασκα στήν Κορφή⁵ κι ἤμουν καί μικρός!

– Πές μου, γιατί θά σέ σκοτώσω (μέ φοβερίζει).

– Σκότωσέ με, μά ἀναπαυμένος θ' ἀποθάνω, λέω.

– Μωρέ, ὁ Γιώργης ὁ Μπισσάκης (μοῦ φωνάζει ἐκνευρισμένος), ὁ Ταγματάρχης τῆς Χωροφυλακῆς, δέν πολέμησε;

– Δέν ξέρω ἐγώ τί ἔκαμε, τοῦ ἀπαντῶ (ἄν καί ἤξερα θέβαια πῶς ὑπηρετοῦσε στήν Ὑποδιοίκηση Χωροφυλακῆς Καντάνου πρὶν ἀπό τή μάχη, κι ἀσφαλῶς θά πολέμησε). Μετά ὅμως ἀπό ἕνα ἀπροσδόκητο ἐπεισόδιο πού εἶχαν μέ κάποιον καταδότη ἐνδιάμεσα, σταματᾷ τήν ἀνάκριση καί μ' ὀρπάζει, ὁ Χάντς, καί μέ πετάει μέσα στό θάλαμο, λέγοντας τοῦ πατέρα μου, ἐκδικητικά:

– Μαζί σου θ' ἀποθάνει!...

Μέσα στό θάλαμο τῆς ἀπελπισίας, οἱ συγχωριανοί μου, ἔρχονται γύρω μου καί μέ ρωτοῦν μέ ἀγωνία τί ἔγινε ἔξω.

Τούς τά διηγήθηκα, μ' ἐπαίνεσαν, κι ὁ πατέρας μου μοῦ εἶπε δακρυσμένος: 'Μπράβο παιδί μου, καλά 'πράξεις'.

Ἄς παρακολουθήσουμε ὅμως τώρα καί τήν ἀντίστοιχη ἀνάκριση τοῦ Μανόλη Γ. Δεκαθάλη, ἀπό τόν Καμπανό-Σελίνου, πού εἶχε τήν τύχη νά ἐπιζήσει, νά ἐργάζεται σήμερα ἐδῶ στά Χανιά καί μέ πίκρα νά θυμάται καί νά σκέπτεται πῶς γνώριζε ὁ αἰμοσταγῆς Χάντς τόσα πολλά...

– Μέσα στό θάλαμο, πού μᾶς εἶχαν στήν Ἀγιά, ἦρθε ὁ Χάντς καί μέ φώναξε.

– Τί ζητᾷς ἐσύ ἐδῶ, καί πῶς λέγεσαι; (μοῦ λέει).

– Αὐτό ρωτᾷ κι ἐγώ – τοῦ λέω, καί παραξενεύομαι καί τώρα, γιά τό θάρρος μου – πού εἶμαι καί μικρός καί δέν ξέρω καί τίποτε. Εἶπα τό ὀνοματεπώνυμό μου, τό χωριό καί τήν ἡλικία μου...

– Ἄν μοῦ πεῖς τήν ἀλήθεια, Δεκαθάλη, θά φύγεις (μοῦ λέει ἡρεμα, καί συνεχίζει):

– Ὅταν ἦρθαν οἱ Ἀγγλοι στήν περιφέρειά σας, καί πῆγαν στή Σκάφη⁶ σέ μιᾷ βάφτιση, γυρίζοντας καθίσανε στό καφενεῖο τοῦ Ἑμμ. Κωνσταντουδάκη, στό χωριό σου. Ἐκεῖ ἤπιανε πολύ καί ρίξαν ντουφεκιές. Ἦταν κι ὁ ἀδελφός σου ὁ Νούφρης. Θυμάσαι καί ποιοί ἄλλοι γνωστοί τούς κάνανε παρέα;

– Ἐγώ, τοῦ λέω, δέν ξέρω. Δέν τσ' εἶδα...

– Κι ὁ ἀδελφός σου, ὁ Νούφρης, πού γυρίζει;

– Δέν ξέρω, τοῦ ἀπαντῶ. Αὐτός ἔχει φύγει ἀπό τό σπίτι μας καί δέν τόν ἔχουμε δεῖ πολύν καιρό...

4. Ὁ γεσταπίτης Χάντς ἦρθε στό Σέλινο τό 1942 καί εἶχε σάν στόχο του τό φυλάκιο Μαδάρας (τῶν Λευκῶν Ὁρέων). Σκληρός καί ὀδιστάχτος, ἔγινε ὁ τρόμος τῆς περιοχῆς μας. Σκοτώθηκε τόν Ἰούλιο τοῦ 1944, στό Τεμένια.

5. Κορφή: χωρική τοποθεσία πάνω ἀπό τό χωριό Λειβάδα. Εἶναι θαμνώδης, κτηνοτροφική περιοχή.

6. Σκάφη: χωριό καί κοινότητα, μαζί μ' ἄλλους δυό οἰκισμούς. Ἀπέχει ἀπό τόν Καμπανό ἕνα τέταρτο τῆς ὥρας.

- Καί δέ θυμάσαι, πού ήρθαν καί στο σπίτι σας οί Άγγλοι μέ όλη τους τήν παρέα;
- Δέ θυμάσαι;...
- Δέ θυμάμαι, τέτοιο πράγμα, του λέω.
- Έί, τότε θά πάς κι εσύ μαζί μέ τσ' άλλους, μου λέει, εξαγριωμένος τώρα καί μέ σπρώχνει, άγρια, μέσα...

Άς ξαναγυρίσουμε καί πάλι στη συντροφιά της Λειβάδας, καί στη συνέχεια της διήγησης του Εύτυχ Τσισκάκη καί της παρέας του.

-... Στίς φυλακές της Αγιάς καί στίς 9 του Μάρτη 1944, ένα πρωινό, εξαγριωμένοι οί Γερμανοί μπαίνουν στους θαλάμους καί λένε:

- Ψωμί γιά μιά μέρα, κι ετοιμαστείτε άμέσως!...

Μάς συγκεντρώνουν, μάς χωρίζουν σέ ομάδες καί δρόμο γιά τό Μάλεμε, τό άεροδρόμιο.

Άπ' εκεί, όλη τή νύχτα, μέ άεροπλάνα πού χωρούσαν 18 άτομα, κι έκαναν τρομερό θόμβο, μάς μεταφέρανε στην Έλευσίνα, κι ύστερα στίς φυλακές «Άθέρωφ», όπου μείναμε όχτώ μέρες.

Εύτυχώς, συνεχίζουμε νά 'μαστε μαζί οί χωριανοί... Στίς 18 του Μάρτη του 1944, μάς φέρανε στο σταθμό Λαρίσης. Έδώ, μάς θάζουν σέ θαγόνια, σάν τίς σαρδέλες, μέ σκοπούς Γερμανούς.

Μάς δίνουν μισό κιλό ψωμί καί μάς λένε πώς είναι γιά όχτώ μέρες... Κάποιοι τό φάγανε άμέσως. Δέν μπορούμε νά κινηθούμε, κι έχουμε καταργήσει τό άδιαχώρητο. Θεέ μου, σκεφτόμαστε, τί μάς περιμένει...

Κάποια ώρα ξεκινάμε, γιά μιά διαδρομή πρός τό άγνωστο, περίλυποι καί μέ θανάσιμη άγωνία.

- Πού μάς πηγαίνουν;

- Τί θ' άπογενοούμε;

Καί ό συρμός περνά καί θγαίνει από τήν Πατρίδα, τήν άλυσοδεμένη!

Είκοσι, είκοσι δύο του Μάρτη (1944), είμαστε στο Βελιγράδι της Σερβίας. Μάς κλείνουν στο στρατόπεδο της Πάνιτσας, όπως μάς τό είπαν. Έδώ μένουμε ένα μήνα. Βομβαρδισμοί συχνά. Ψείρες καί έξαθλίωση μόνιμα. Καλά πού μάς βοηθούν κάπου-κάπου κρυφά οί Σέρβοι, κι έχουμε αρκετούς συμπατριώτες τους στο στρατόπεδο...

Μά ή πορεία μας συνεχίζεται.

Στό σιδηρόδρομο πάλι καί ν' άνηφορίζουμε τήν Εύρώπη. Στην Αυστρία σήμερα. Νά ή Βιέννη! Βροχερή καί κρύα. Μά ή φρίκη μάς έξουθενώνει τελειωτικά, σάν φτάνουμε στο στρατόπεδο Μαουτχάουζεν.

Ω! ΑΦΗΣΤΕ ΚΑΘΕ ΕΛΠΙΔΑ ΖΩΗΣ, ΟΙ ΕΙΣΕΡΧΟΜΕΝΟΙ...

Πρωτομαγιά του 1944! Ύστερ' από τήν άξέχαστη ήμερομηνία: 10.2.1944, πού μάς ξερίζωσαν άσπλαχνα από τά πατρογονικά μας, είμαστε όμηροι στο στρατόπεδο συγκεντρώσεως του Μαουτχάουζεν!

Πρώι φτάσαμε καί σταμάτησε ό συρμός, γιά νά συνεχίσουμε πεζοί κι εξαντλημένοι, μιά έξουθενωτική άνηφορία ως τήν είσοδο του στρατόπεδου.

Ή είσοδος: Ψηλή, παγερή, μέ τό σήμα των SS, τόν άγκυλωτό σταυρό (τή σβάστικα) καί μιά νεκροκεφαλή πού προκαλεί τρόμο καί άπόγνωση. Κι άπ' εδώ αρχίζουν σύρματα άγκαθωτά καί μέ ήλεκτρικό ρεύμα, πύργοι, προβολείς, πού φωτίζουν γιά νά παρακολουθούν, κι όλα τά συνακόλουθα πού σ' έκαναν νά σκέφτεσαι «πώς έμπαινες ζωντανός στον κάτω κόσμο», όπως πολύ χαρακτηριστικά μάς είπαν όλοι μέ μιά φωνή! (Φωνή τρεμάμενη καί μάτια από θολό δάκρυ πλημμυρισμένα, πού μέ κάνουν νά σκέφτομαι καί νά προβληματίζομαι, άν είναι σωστό νά τά ξαναθυμούνται αυτά τά φοβερά όρια της άπανθρωπιάς πού ζήσανε...)

Όμως κάνουν πέτρα τήν καρδιά καί συνεχίζουν:

-Πεινασμένους κι έξουθενωμένους άπ' τό μακρύ έφιαλτικό ταξίδι μας, μάς υποδέχτηκαν μέ άκατάληπτα ούρλιαχτά τά Ές-Ές καί μέ τά πολυθόλα προτεταμένα.

Μπαίνουμε στη σειρά, σάν ρομπότ, καί βαδίζουμε πολύ γρήγορα. Όποιος άργοπορεί ξέρει τί τόν περιμένει. «Πιό γρήγορα», «πιό γρήγορα» φωνάζουν συνέχεια, εξαγριωμένοι, οί Γερμανοί.

Καί ή πορεία των «όμήρων», των μελλοθάνατων, άς πούμε σωστότερα, συνεχίζεται, γιά ν' άνεβούμε στο λόφο, στο φρούριο, όπου ήλιοθασιλέματα είδαμε νά καπνίζουν τά κρεμаторία...

Μάς οδήγησαν σέ μιά αύλή, μ' ένα τείχος ψηλό ως 8 μέτρα τριγύρω μας, όπου γδυθήκαμε τελείως καί παραδώσαμε τά πάντα. Γυμνοί κι άπελπισμένοι περιμέναμε. Τό κρύο μάς περονιάζει. Μερικοί σωριάζονται κάτω. Κλωσιές κι άγρια χτυπήματα είναι ή βοήθεια πού λαβαίνουν. Έξαντλημένοι καί παγωμένοι, άργότερα οδηγηθήκαμε στα ντούς. Έδώ μάς ξυρίζουν σ' όλο μας τό σώμα. Μάς κουρεύουν μέ μηχανή

καί στή μέση τῆς κεφαλῆς μας, μιά γραμμὴ πλάτους δυό πόντων μέ ξυράφι, ἀπ' ἐμπρός πρὸς τὰ πίσω, συμπληρώνει τὴν κόμμωσή μας!

Μᾶς μοιράζουν τὴ στολὴ μας. Πιζάμα ἀπὸ χαρτί καὶ λινάρι φτιαγμένη, μέ ἀσπρες καὶ μπλέ ρίγες καὶ τ' ἀπαραίτητα ξυλοτσόκαρο, συμπληρώνουν τὸ ἔχει μας!

Στὴ γραμμὴ πάλι γιὰ προσκλητήριο καὶ γιὰ τὸν ἀριθμὸ μας τὸ διακριτικό. Σάν ρολοὶ στό χέρι, σάν παράσημο στό σασάκι καὶ τὸ πανταλόνι καὶ σάν ἐθνόσημο στό κασκέτο.

Ἐγώ, μᾶς λέει ὁ Τσισκάκης Εὐτύχης, ἤμουν τὸ νούμερο 65.163. Κι ἐγώ, παρεμβαίνει δακρυσμένος ὁ Γιάννης Παπαδομιχελάκης εἶχα 65.029. Καὶ συμπληρώνει ὁ Προκόπης Χατζημιχελάκης: ἤμουν τὸ νούμερο 64.816, τ' ἀξέχαστο!

Ὁ Μιχάλης Κουλουρίδης, ἀπὸ τὴν Ἀγ. Εἰρήνη, θά μᾶς πεῖ μέ πολλή συγκίνηση τὸ νούμερό του, ὕστερ' ἀπὸ τριάντα ἐπτὰ χρόνια: 64.943.

Κι ὁ Μανώλης Δεκαβάλης, ἀπὸ τὸν Καμπανό, τὸ δικό του, πού εἶναι: 64.224... καὶ τοῦ ἡρώα ἀδελφοῦ του Γιάννη πού ἦταν τὸ 64.225.

Συγκινητικὴ ἡ φροντίδα τοῦ ἀδελφοῦ τῶν τελευταίων Ὀνούφρ. Γ. Δεκαβάλη νὰ διαφυλάξει τὰ τενεκεδάκια αὐτὰ μαζί μέ ἄλλα «ἐνθύμια» καὶ νὰ τὰ θάψουμε σήμερα ἐδῶ σὲ φωτογραφία. Νομίζουμε πῶς ἡ θέση τους εἶναι στό Ἱστορικό Ἀρχεῖο Κρήτης.

Ἡ πρώτη μέρα στό στρατόπεδο τοῦ Μαουτχάουζεν τελειώνει μέ τὸ συσσίτιο. Ἦταν 30 γραμμάρια, ἄς τὸ πούμε ψωμί, μέ μιά κουταλιά κάτι σάν μαργαρίνη.

Ὁ ὕπνος μας τέσσερις-τέσσερις σ' ἓνα στρώμα ἢ κατάχαμα, ἦρθε ἀμέσως, ἀπὸ τὴν ἐξάντληση.

2.5.1944: Ἐγερτήριο στίς 5 π.μ. Πρόγευμα: κάτι σάν ζουμί καφέ χωρὶς ζάχαρη. Ὑστερα προσκλητήριο.

Στοιχιόμενοι καὶ ὀρθιοὶ ἐξεταζόμαστε ἐξευτελιστικά γυμνοί, συνέχεια. Δείχνουμε τὰ σώματά μας καὶ τὰ κουρέλια μας. Ξύρισμα πάλι. Ἐξευτελισμοί. Κι ὕστερα ἡ διανομὴ μας σὲ μπλόκ (στοῦπε ἀινε, στοῦπε τοθάι, στοῦπε τράι...) Ἐδῶ οἱ χωριανοὶ χωρίζουμε.

Τὸ Μαουτχάουζεν ἔχει ὑπερπληρωθεῖ. Κάποιοι φεύγουν γιὰ τὸ Μέλκ. Ἐκεῖ κι ἐμεῖς οἱ Λειβαδιανοί. Μᾶς περιμένει πολλὴ ἐργασία.

Χωριστήκαμε σὲ θάρδιες ἐδῶ. Πρωινοί, μεσημεριανοί, βραδινοί.

Ἀνοίγουμε γαλαρίες. Τρυπούμε τὸ θουνό, κάνουμε στοές. Τὸ χῶμα ὅμως εἶναι ἐδῶ σκληρό κι ὅλο θράχοι. Ἡ ἐργασία ἐξοντωτικὴ. Ζοῦμε σὲ ὑπερένταση. Προσέχουμε τίς διαταγές, ἀν καὶ στὰ γερμανικά, ἐκτελοῦμε γρήγορα κι ἀποφεύγουμε σφάλματα. Γιατί τὰ θεωροῦν σαμποτάζ καὶ οἱ ποινές εἶναι θάνατος πάντα. Δώδεκα ὥρες σκληρὴ ἐργασία κάτω ἀπὸ μαστίγιο καὶ ὀπλοπολυβόλο. Μισοπεθαμένοι γυρίζουμε πίσω. Φάγαμε τὸ μεσημέρι τὴ σούπα μας!, κι ἀπόψε ἔχουμε τὰ τριάντα γραμμάρια ψωμί...

Τὸ περιστατικό πού μᾶς συγκλόνισε, ἰδιαίτερα ἐμᾶς τοὺς χωριανούς, τὴ δευτέρη μέρα ἐδῶ στό Μέλκ, ἦταν ὁ φόνος τοῦ χωριανοῦ μας ἀειμνήστου Γιάννη Τωμαδάκη ἀπὸ τὴν Ἀγριλέ. Μόνο πού κοίταξε τὸ Γερμανό ἐπιστάτη, ὅταν τοῦ 'κανε μιά ἀδικὴ παρατήρηση, τὸν φόνευσε «ἐν ψυχρῷ». Ἡ λύπη μας παραμέρισε πείνα, δυστυχία, κακουχία...

Μά κι αὐτὰ σὲ λίγο τὰ συνηθίσαμε, γιατί κάθε μέρα πάνω ἀπὸ πεντακόσιοι ἦταν οἱ νεκροί. Ὁ τελευταῖος κόπος κάθε μέρας, μετὰ τὸ προσκλητήριο, ἦταν ἡ μεταφορά τῶν νεκρῶν συντρόφων μας ὡς τίς πύλες τῶν κρεματορίων.

Ἀλήθεια, πόσο μπορεῖ νὰ ἀντέξει ὁ ἄνθρωπος, σκεφτόμαστε. Γιατί πραγματικά ἐδῶ δὲν ὑπάρχει αὖριο. Μεγάλὴ τύχη νὰ βραδιαστεῖς. Καὶ πῶς νὰ ξυπνήσεις...

8 Ἰουλίου 1944, ἀξέχαστα! Τὰ συμμαχικά ἀεροπλάνα μᾶς βομβαρδίζουν, κι ἔχουμε πολλὰ θύματα. Ἀνάμεσά τους οἱ χωριανοὶ καὶ κοντοχωριανοὶ μας:

Μανωλαράκης Χαράλαμπος

Γεωργιακάκης Γεώργιος

Μπουρδάκης Παῦλος

Μπουρδάκης Γιάννης

Μαρκαντωνάκης Γιάννης κ.ἄ.

Ἐμεῖς γλιτώσαμε, γιατί βρεθήκαμε στίς γαλαρίες γιὰ δουλειά. Διακριτικό πῶς ἦταν στρατόπεδο ὁμήρων δὲν εἶχαν βάλει οἱ Γερμανοί, κι ἔτσι τὴν πληρώσαμε.

Μά τὸ στρατόπεδο μεγαλώνει συνέχεια. Αὐξάνονται καὶ τὰ κρεματορία, κανονικοὶ φούρνοι, ὅπου σπρώχνονται τὰ πτώματα πρὸς τὴν πυρὰ, ἀπὸ ἄλλους ὁμηρους-ἐργάτες, σὲ ὁλοήμερη θάρδια καὶ δὲν προλαβαίνουν. Γιατί τὸ ψωμί ἔχει ἐλαττωθεῖ περισσότερο, ὥσπου ἐξαφανίζεται, καὶ ἡ σούπα ἀπὸ σκόνη λαχανικῶν εἶναι νερό.

Θερίζει ἡ πείνα.

7. Δεξ τὴ σχετικὴ ἐργασία: «Μαουτχάουζεν» στό περιοδικό: «Ἀστυνομικά Χρονικά», ἔτος ΚΔ', τ. 478-479 (Μάρτ.-Ἀπρὺλ 1976), σελ. 294-301. Ἐκδόση τοῦ Ἀρχηγείου Ἀστυνομίας Πόλεων.

Αποτελείωνει τό λουτρό, δηλαδή ο θάλαμος των αερίων και τὰ Ἐς-Ἐς φονεύουν ὅσους καὶ ὁποιους θέλουν...

Νὰ θυμηθῶ – λέει ὁ Εὐτύχης Τσισκάκης – πῶς ὁ ἀείμνηστος ὁ πατέρας μου, Γεώργιος Ἑμμ. Τσισκάκης, πού εἴμασταν μαζί, σηκώθηκε τὴ νύχτα τῆς 20.8.1944 νὰ πάει στὸ μέρος. Ὁ Γερμανὸς σκοπὸς τὸν κατασκότωσε στὸ ξύλο. Παραμορφωμένο τὸν συμμαζέψαμε. Τὸ πρῶι δὲν ἦταν δυνατό νὰ ἀνασηκωθεί, κι ὄχι νὰ πάει στὴ δουλειά, πού τὸν ζητοῦσαν... Τότε τὸν πήγαν στὸ «νοσοκομεῖο», δηλαδή στὸ κρεματόριο, ὅπου τὸν ἔκαψαν στίς 26-8-44.

Εἶχε τὴν τύχη τῶν 127.768 ὁμήρων πού πέθαναν, ἀπὸ τίς «περιποιήσεις» τῶν Γερμανῶν, ἐδῶ...

... Κι ἐγώ, συμπληρώνει μὲ δάκρυα καθὼς ἀναθυμάται ὁ Γιάννης Παπαδομιχελάκης, δάσκαλὲ μου, ἔκαμα ὡς τὸ Σεπτέμβρι τοῦ 1944 ἐμπόλυτος. Θυμοῦμαι τὴ χρονολογία αὐτή, γιατί κάποιοι Γιανναράκης ἀπὸ τὰ Σφακιά, μοῦ ἔδωκε ἓνα τσόκαρο καὶ βρήκα κι ἄλλο ἓνα. Μοῦ εἶχαν φύγει τὰ δικά μου σ' ἓνα τροχάδην. Μὰ ἡ ἀγάπη πού εἶχαμε – οἱ ὁμηροὶ – δὲν ξεχνιέται ποτέ...

Ἄς διηγηθῶ κι ἐγώ μιὰ ἀπὸ τίς ἀτέλειωτες «ἐμπειρίες» μου στ' ἀραχνιασμένο στρατόπεδο, μὰς λέει ὁ Προκόπης Π. Χατζημιχελάκης, κι ἡ ματιά του θολή, χάνεται στὸ βάθος τοῦ ὀρίζοντα, θαρρεῖς καὶ ξαναζει – καθὼς συσπᾶται τὸ πρόσωπό του – τίς ὥρες ἐκεῖνες:

«Τὸ θάλαμο τοῦ Ἑμπενζέ, ὅλο τότε θυμοῦμαι, γιατί ἤμουν ἐκεῖ, μαζί μὲ πάνω ἀπὸ χίλιους τριακόσιους ἄλλους ὁμηροὺς, καὶ σὲ τρεῖς μέρες, ζοῦσε ἀπὸ κάθε πέντε, ὁ ἓνας μας!... Σκεφτεῖτε τί σημαίνει αὐτό, καὶ τί γινόταν στὸ... νεκροθάλαμὸ μας! Τὸ 'συσσίτιο', ὅσων φεύγανε γιὰ τὸν ἄλλο κόσμο, ἔμενε ἀζήτητο, κι ὁ θάνατος μὰς ἦταν ἀγκαλιαστός!... Παγώνω, ὅσες φορές ξανάρχονται στὴ σκέψη μου, 'κείνες οἱ ὥρες. Ἀναθυμοῦμαι πῶς ἡ ζωὴ δὲν εἶχε κανένα νόημα. Ἄς μὰς ἀποτελείωναν, εὐχόμεσταν κάθε στιγμή...

Μὰ πάλι, μιὰ ὀχτίδα κουράγιου κάπου φώλιαζε. Θὰ ζήσουμε, ἄραγε, νὰ ξαναδοῦμε γυναῖκα, παιδιὰ, γονεῖς καὶ σπιτί;... Κι ἐγώ, ἰδιαίτερα, πού εἶχα ἀφήσει καὶ μωρὸ παιδί, πού τὸ τελευταῖο θράδου μου (10.2.1944) στὴ Λειθάδα, στὸ σπιτί μου, ἦταν ἀνήσυχος κι ἐκλαιγε ὅλη νύχτα. Καὶ δὲ μ' ἄφησε νὰ κλείσω μάτι, παρὰ τὰ κανάλια τῆς μάνας του, θαρρεῖς καὶ προμάντευε τὰ τραγικὰ ἐπακόλουθα...»

Μιὰν ἄλλη ὥρα ἀναμνήσεων καὶ ἐπιστροφῆς τῆς σκέψης στίς δοκιμασίες ἐκεῖνες τῶν στρατοπέδων, θὰ μὰς διηγηθεῖ ὁ Ἀγιοερηνιώτης Μιχάλης Σ. Κουλουριδῆς.

Σκηνές καὶ στιγμές ἀπὸ τὰ πάθη του:

«... Δὲ θὰ πῶ γιὰ ὅσα εἶδαν τὰ μάθια μου, στὰ κρεματόρια καὶ στὴ 'δουλειά'. Δὲ θὰ μιλήσω γιὰ τὸ συσσίτιο καὶ τίς συνθήκες διαβίωσής μας. Τὰ διηγήθηκαν, θλέπω, οἱ ἄλλοι. Δὲ θὰ πῶ γιὰ τὸ κρῦο πού θανάτωνε... Θὰ σὰς κουράσω μόνο μ' ἓνα ἀσημαντὸ περιστάτικό, πού ὅμως – καθὼς δείχνουν συνέχεια οἱ ἀκτινογραφίες – εἶναι σπουδαῖο:

– Ἦταν μιὰ μέρα μὲ τρομερὸ κρῦο, πού ἦταν τελείως, πιά, ἀνυπόφορο. 20° – 25° κάτω ἀπὸ τὸ μηδέν! Τρέμαμε σὰν τὰ σκυλιὰ, ὅλη ἡ ὁμάδα ἐργασίας, κι ἀποφασίσαμε νὰ θάλουμε κάτω ἀπὸ τὴ λιωμένη μοναδικὴ πιζάμα πού φοροῦσαμε, ἓνα κομμάτι χαρτοσακούλα τοιμέντου, πού ἦταν ἐκεῖ, πεταγμένες, δυό, τρεῖς.

Σὲ λίγο ὅμως, μὰς κάνουν ἐρευνα οἱ Ἑσέδες (SS) κι ἐμένα (μὰ καὶ τῶν ἄλλων) μοῦ βρήκανε τὸ χαρτί στὴν πλάτη. Μὲ κατασκότωσαν στὸ ξύλο. Μελάνιασα, ἔβγαλα αἷμα ἀπὸ δέκα τόπους, μὲ κλωτσούσαν ἐξαγριωμένοι κάτω, κι ἔφυγαν...

Μιὰν ἄλλη φορὰ, ἦταν ἀξέχαστα, πρῶι βροχερό, κι εἶχαμε πάει (μετὰ τὸ τρένο), μισὴ ὥρα μὲ τὰ πόδια, κοντὰ στὸν τόπο πού θὰ δουλεύαμε ὅλη τὴ μέρα. Σὲ μιὰ στρόφῃ, ἦταν μιὰ μηλιά, κι εἶδα ἓνα μῆλο πεσμένο χάμω. Ἵσως καὶ σάπιο... Ἐσκυψα νὰ τὸ πάρω. Τότε ἐξαγριωμένος ὁ συνοδὸς Γερμανὸς μοῦ ρίχνει μ' ἀγρία λύσσα μιὰ μὲ τὸ κοντάκι τοῦ ὅπλου στὰ πλευρά, πού λιποθύμησα. Μὲ τὸ θούρδουλα μὲ συνέφεραν καὶ μὲ δέσανε μπρός στὸ ἐργοτάξιο σ' ἓνα στύλο – χειμωνιάτικα – μὲ τὴν ἐντολὴ νὰ μείνω ἐκεῖ, πενήντα ὥρες... Αἰσθανόμουν – λέγανε οἱ συνάδελφοί μου – ἀπὸ τὸν πάγο, ἀλλὰ καὶ τὸ ξύλο, πού συνέχεια μοῦ ρίχνανε, κάπου εἴκοσι ὥρες, ἴσως κι εἰκοσιπέντε... Μετὰ ἀπόκαμα. Ἐμεῖνα ἀναισθητός, νάρκωσα. Τότε μὲ φέρανε καὶ μὲ πετάξανε μέσα στὸ θάλαμὸ μας χάμω, γιὰ πεθαμένο. Μὰ ἓνας Ἰταλὸς, ὁμηρος κι αὐτός, μ' ἄρχισε – μοῦ διηγήθηκαν – ἐντριβὲς μὲ τὴν κουβέρτα μας ὅλη νύχτα κι ἔτσι ξανακυκλοφόρησε τὸ αἷμα μου, καὶ σώθηκα!...

Μὰ ἡ βαρυσματέ (= τὸ χτύπημα) μὲ τὸ κοντάκι στὸ πλευρό μου εἶναι ἀπὸ τότε σὰν τὸ συκώτι, ἓνα μαύρισμα συνέχεια... καὶ τὸ θωρεῖ ὁ γιατρός στο' ἀχτίνες δντεν ἀρρωστήσῃ...»

Κι ὁ μικρότερος, στὴν ἡλικία τότε ὁμηρος, ἀπὸ τὸν Καμπανό, Μανόλης Γ. Δεκαβάλης, θὰ μὰς δώσει στιγμές ἀπὸ τίς ἀτέλειωτες ὥρες ἀγωνίας καὶ θανάτου, πού

**ΤΟ ΜΝΗΜΕΙΟ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΜΑΡΤΥΡΩΝ ΤΟΥ
ΜΑΟΥΤΧΑΟΥΖΕΝ**

*Μί αθάνατη συγκίνηση
καί βαθιά εὐλάβεια ἡ Μνη-
μοσύνη τοῦ ἔθνους μας γο-
νατίζει ἐμπρός στό μνημεῖο
πού ἱσטיοῖ, ἔπαινετά, ἡ ἑλ-
ληνική κινήση στό φρι-
χτό Στρατόπεδο Συγκεντρώ-
σεως στό Μαουτχάουζεν τῆς
Αὐστρίας γιά νά τιμῇ καί
αἰωνοῖσι τή θεοῖα τῶν 3.600
συνπατριωτῶν μας μαρτύ-
ρων τῆς ναζιστοῦς θηρω-
δίας, κατά τή διάρκεια τοῦ
6' παγκοσμίου πολέμου.*

*Τό πρόσφατο ἑκαετη-
εῖο μνημεῖο τοῦτο –
ὑψούμενο καταμεσῆς τῆς
Εὐρώπης – σ' ἐμᾶς μέν τοῖς
Ἕλληνας θά θυμίζει αἰώνια
πῶς μοῖρα τῆς Ἑλλάδας εἶ-
ναι δίπλα στά τρώπαια
ἥρωισμά καί δόξας τῶν
παιδιῶν τῆς ν' ἀντιπαρθέ-
τει καί μνημεῖα εὐγενικῶν
θυσιῶν τους γιά τά ὑψηλό-
τερα ἰδιώδη, πού ἱμνιοῦν
καί δικαιοῦν τόν ἀληθινό
ἄνθρωπο, ὅλους δέ τοῖς
λαοῦς τῆς ἡπείρου μας θά
παραδειγματίζει, πῶς τό ἑλ-
ληνικό ἔθνος, ἀνέκαθεν,
μαζί μέ τοῖς ἥρωές του
ὑπερηφανεύεται καί τιμᾷ καί
εὐλαβεῖται καί τοῖς μάρτυ-
ρές του, πού θυσιάζουν ἀδί-
σταχα καί τή ζωή τους
ἀκόμα στό θυμὸ τῆς ἐλευθε-
ρίας, τῆς δικαιοσύνης καί
τῆς δημοκρατίας.*

«Χανιώτικα Νέα», 25-10-80

ἔζησε στό Μαουτχάουζεν καί στό Λίντς, καί θά μᾶς πεῖ:

«... Δέ θά μιλήσω γιά τήν τρομερή ἀγωνία μου μέχρι νά ξανασυναντηθῶ, νά μένω
καί νά ἐργάζομαι κοντά καί μέ τόν ἀδελφό μου, ἀξέχαστο Γιάννη, πού τόν εἶχαν
πάει σ' ἄλλο στρατόπεδο. Κι οὔτε θά κλάψω, πάλι, γιά ὁμηρους συνανθρώπους
μας, πού ἀφῆσαν τήν τελευταία πνοή τους δίπλα μου, ἢ γιά ἄλλους (πάλι) πού τοὺς
ὀδηγοῦσαν ζωντανούς ὡς τὰ κρεματόρια, οὔτε καί γιά τήν ἐγχείρησή μου, πού
πρόλαβαν φίλοι καί μ' ἀποτρέψανε νά μὴν κάνω, τήν τελευταία στιγμή, ἀλλιῶς θά
εἶχα γίνεи, κι ἐγώ, στάχτη, σ' ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ κρεματόρια τοῦ Λίντς».

Θά ξανάρθουν μόνο, τοῦτες οἱ θύμησης, στό νοῦ μου: «Ὅταν ἐγινε ὁ θαμβαρδι-
σμός στό στρατόπεδο "Λίντς 2", πού εἴμασταν 5.000 κρατούμενοι, ἓνας θάλαμος
ἐξαφανίστηκε τελείως, μαζί μέ τοὺς ὁμήρους πού ἦταν μέσα.

Ἐμένα μέ σκέπασαν χώματα ὡς τὸ λαιμό... Οἱ συνάδελφοί μου, μέ αὐτοθυσία, μέ
τραβήξαν καί μοῦ δίνανε θάρρος. Εἶχα μείνει, καί δέν τό ξεχνῶ, 29 κιλά. ... Εἶχα
συνέχεια ἐφιάλτες. Πήγαίνα νά κοιμηθῶ καί ξανάβλεπα τοὺς ἀπαγχονισμούς τῆς
μέρας, πού οἱ μελλοθάνατοι περνοῦσαν οἱ ἴδιοι τῇ θηλιά στό λαιμό τους. Στίς ἐκτε-
λέσεις μᾶς θάζανε καί μαζεῦαμε τοὺς σκοτωμένους μέ τὰ χέρια μας, κι ὕστερα ἀπ'
αὐτά (αἷματα, σάρκες, λάσπες) πηγαίναμε γιά τὸ συσσίτιο, μ' αὐτὸ τὸ χάλι, ἀπλυ-
τοί... καί τρώγαμε!...»

Κι ἓνα ἀκόμη:

«— Ἐγώ στό Μαουτχάουζεν δούλευα, δίπλα-δίπλα, μέ τόν ἀείμνηστο Ἀντώνη
Πρωτοπαπαδάκη, ἀπὸ τὸ χωριό μου, τὸν Καμπανό. Αὐτὸ ἦταν ὑπὸ ἀρχὴς στὸν ἑλ-
ληνικό στρατό, στὸν πόλεμο τοῦ '40, καί παλικάρι πού τό 'λεγε ἡ καρδιά του.

Μᾶς εἶχαν δώσει, λοιπόν, γιά τὴ δουλειά, κάτι κασμάδες, τοῦ θάρρους μας. Ἐξου-
θενωτικούς...»

Μιά μέρα τοῦ λέω: — Θεῖο Ἀντωνάκη, δέ μ' ἀκούει νά σηκῶω τὸν κασμά, κι ἵντα
θά γινῶ; Θά μέ σκοτώσουνε γιατί δέ θγαίνει ἡ τόση δουλειά πού διατάζουν νά
γίνει.

— Τώρα μόνο τό πιστεύω κι ἐγώ, μοῦ λέει, ὁ ἀλύγιστος Ἀντωνάκης, πῶς δέ θά
ξαναγυρίσουμε Μανόλη, στὸν Καμπανό μας!

Καί κάναμε ὁ γ' εἰς τ' ἄλλου, ξερὸ κουράγιο... Μά τίποτε. Οἱ λάσπες, ἡ βροχή, τὸ
τρομερὸ κρύο, ἡ βρωμιά, ἡ κούραση ἢ ἐξοντωτική, ἢ ταλαιπωρία, ἢ ἀσυνεννοησία
(ὁ ἐπιστάτης Πολωνός, οἱ φύλακες Γερμανοί, οἱ ὁμηροί, ἐμεῖς, ἀπὸ διάφορες χώ-
ρες) μέ κάνανε νά προσεύχομαι ὁλόψυχα:

— Θεέ μου, καί πάρε με, νά γλιτώσω μπλιό, τήν ταλαιπωρία... Καί τήν ἐπομένη
πάλι τὰ ἴδια... ὥσπου κρύωσα βαριά, ἔκαμα πυρετό, καί.....».

Ἄς σταματήσουμε ὁμῶς ἐδῶ, καθὼς σταμάτησε μέ λυγμούς καί ὁ ἀφηγητὴς μας,
τά τραγικά του βιώματα, κι ἄς ξαναποῦμε τὸν χιλιεπιωμένο λόγο! — Ποτέ πιά!

Καί ἡ ζωὴ μας συνεχίζεται στὰ ἀπάνθρωπα στρατόπεδα συγκεντρώσεως κάθε μέρα
καί πῶς σκληρὴ, σκληρότερη κι ἀπὸ τὸν ἀνελέητο ἐτοῦτο χειμῶνα, γενναροφλέβα
τοῦ '45, πού περνοῦμε...

Ἀπὸ τὸ Μάρτη ὁμῶς (τοῦ 1945) παρατηροῦσαμε πῶς ὁλόκληρα γκρούπ, ἀπὸ τήν
ἀνατολικὴ Αὐστρία ἰδιαίτερα, φεύγανε, γιατί πρόκειται νά ῥθουν — λέει — οἱ Σύμ-
μαχοί μας, καθὼς φοβισμένα ψιθυρίζουν κάποιοι...

Ἔτσι, στὰ μέσα τοῦ Μάρτη, μᾶς συγκεντρώνουν, ὅλο τὸ στρατόπεδο, καί μᾶς
χωρίζουν σὲ τρεῖς κατηγορίες:

— Στὴν πρώτη θάλανε τοὺς ἀποσκελετωμένους ἀδελφούς μας, ὁμηρους, πού πιά
δέν εἶχανε δυνάμεις γιά ἐργασία. Τοὺς φόρτωσαν σὲ αὐτοκίνητα φορτηγά καί τρα-
βήξαν, ὅπως ἀντιλαμβάνεστε, γιά τὰ κρεματόρια...

— Στὴ δεύτερη, πού εἴμασταν κι οἱ τρεῖς ἐμεῖς, συνεχίζει νά μᾶς ἐξιστορεῖ ὁ Εὐ-
τύχης Γ. Τσισκάκης, μαζί μέ τοὺς Προκόπη Π. Χατζημιχελᾶκη καί Γιάννη Μ. Παπα-
δομιχελᾶκη, ἀπὸ τὴ Λειβάδα Σελίνου, μᾶς ἔβαλαν σ' ἓνα ποταμόπλοιο καί στό Δού-
ναβη...

— Στὴν τρίτη, πού μείνανε οἱ πῶς γεροί, πού ἄντεχαν ἀκόμη, καί παραμείνανε στό
ἴδιο στρατόπεδο, δέ μάθαμε τί ἀπογίνανε...

Ἐμεῖς, μέσα στό ποταμόπλοιο, πού στριμωχθήκαμε σάν τὰ ζωντανὰ πού τὰ πᾶνε
στὴ σφαγή, συνεχίζαμε τρεῖς μέρες ταξίδι κόντρα στό ρέμα τοῦ ποταμοῦ, ὥσπου
φτάσαμε, μᾶς εἶπαν, στό Λίντς.

Ἐδῶ, μετὰ ἀπὸ μιά τρομερὰ θάναυση ἀποβίβαση, μᾶς ἀρχίζουν πεζοπορία, πού
συνέχισε μέρες...

Ὅποιοι κουραζόταν, ἐξαντλιοῦνταν, δέν ἄντεχε ἄλλο ἢ ἄρρωστοῦσε, φονευόταν
ἐπὶ τόπου.

Τὰ θράδια μέναμε ἐξω, χάμω στό βρεγμένο καί παγωμένο χορτάρι. Κι ἡ πείνα
τρομερή...

Ὅσπου, κάποτε, ὄχι ἀπλὰ ράκη ἀνθρώπινα, ἀλλὰ ἐτοιμοθάνατοι οἱ πῶς πολλοί,

αντικρίσαμε τό στρατόπεδό μας, τό νέο, τό Έμπεζέ...

Κι ἐδῶ λοιπόν τὰ ἴδια; Κι ἐδῶ, Θεέ μου, δέν ἔχουν τελειωμό οἱ γαλαρίες, ἡ σκληρή δουλειά, ἡ βασανιστική πείνα, τὰ ἀπάνθρωπα κι ἀβάσταχτα πιά, βασανιστήρια:...

Καί· σημείωσε δάσκαλε, παρεμβαίνει ὁ Προκόπης Παν. Χατζημιχαλάκης, πῶς στό θάλαμό μας, πού μπήκαμε 1.360 ὄμηροι, τρεῖς μέρες ἀργότερα εἶχαμε μείνει 300 μόνο, οἱ ζωντανοί... Αὐτό τό νοῦμερο θαρρῶ φτάνει γιά νά φανερώσει τί εἶδους ξύλο, βασανιστήρια, πείνα καί κακουχίες περνούσαμε, καί γιατί ὅλο μέ τή σκέψη μας ρωτούσαμε:

– Θεέ μου καί γιατί κάθε αὔριο καί τόσο χειρότερο ἀπού τό χτές; Τί κάναμε:...

Καί πάλι ἄλλη σκέψη ἐρχόταν:

– Ποῦ θά πάει!... Κάποτε – Θεός ὑπάρχει – ἡ αὐγή θά χαράξει καί γιά μᾶς... Καί δακρυσμένοι ψάχναμε στό σκοτεινὸ ὀρίζοντα, ἕνα φῶς, μιά ὀχτίνα, μιά χαμαμάδα, νά πιαστοῦμε, νά μὴ σθῆσουμε...

... Κι ἕνα πρωινό, φρουροί καί σκοποὶ δέν ἦταν Γερμανοὶ στρατιῶτες. Ἦταν πολῖτες. Σημάδια καλά, γιά μᾶς! Κάποιες ὁμως πληροφορίες πού ψιθυρίστηκαν, λέγανε πῶς θά μᾶς συγκεντρώσουν σήμερα – αὔριο (πρώτες Μαΐου, 1945) καί θά μᾶς διατάξουν νά πάμε στίς γαλαρίες μέσα, γιά προφύλαξή μας τάχα, ἀπό τοὺς βομβαρδισμούς. Κι ὅτι ἐκεῖ θά μᾶς ἀνατινάξουν.

Ὁ ἕνας τό ἔλεγε στὸν ἄλλο, κι ἀποφασίσαμε: Νά μὴν πάει κανεὶς μας στίς γαλαρίες. Νά κάνουμε ἀντίσταση, σαμποτάζ. Ὅχι ὁμαδικὸ θάνατο μέ ἀσφυξία, ἀλλὰ παλικαρίσιο!...

Ἐπειδὴ τό ἔχαμε ἀποφασίσει πιά καί ξέραμε τὴ συνέπεια τῆς ἀρνήσῃς μας, ἀρχίσαμε, σάν μελλοθάνατοι, νά ἀποχαιρετιοῦμαστε, νά φιλοῦμαστε, ὅσοι θέβαια μπορούσαμε νά κινηθοῦμε, γιατί πολλοὶ ἦταν τελείως ἀνῆμποροι, κατὰκοιτοι ἀπὸ τὴν ἐξάντληση!...

Πραγματικά, γύρω στίς δέκα τό πρωί, μᾶς κάλεσαν νά τρέξουμε ἀμέσως στίς γαλαρίες. Ἀρνηθήκαμε. Κι ἐκπληκτοὶ εἶδαμε νά μὴ μᾶς πολυβολοῦν. Τί συνέβαινε:...

Τὴν ἀπάντησιν δέν τὴν πήραμε. Τὴν εἶδαμε!... Ἐνα ἀμερικάνικο τάνκς ἔφτασε στό προαύλιο... (κλαίει). Τότε οἱ Ἕλληνες τοῦ στρατοπέδου, μέ τὸν Πλατισιόκη τό Γιώργη, τό Σφακιανάκη τό Θεόδουλο, τό ράφτη, κι ἐμᾶς ὅλους μαζί, ὑψώσαμε καί κρατούσαμε μιά Ἑλληνικὴ Σημαία! Κι ἦταν ἡ πρώτη πού ὑψώθηκε μπρὸς στό συμμαχικὸ τάνκς!

Τότε ὁ ὁδηγὸς τοῦ μᾶς εἶπε ὅτι εἶναι Ἑλληνοαμερικανός! Ἦταν ἀξέχαστα. Κυριακὴ τοῦ Πάσχα, 6 Μαΐου τοῦ 1945, ὅπως μᾶς διαβεβαίωσε ὁ σωτήρας μας ὁδηγὸς τοῦ τάνκς...

Ἡ συγκίνησή μας εἶναι ἀπερίγραπτη... Τίποτε ἄλλο δέν μπορούμε νά ποῦμε! Δέν εἶχαμε συνειδητοποιήσει, ἐξάλλου, τί ἀκριβῶς συνέβαινε στὸν κόσμο τούτῃ τῇ στιγμῇ. Βλέπαμε μόνο τίς συνταρακτικὲς ἀλλαγές, κι ἡ καρδιά μας πήγαινε νά σπάσει ἀπὸ τὴ νέα, ἀναπάντεχη καί συγκλονιστικὴ τροπὴ τῶν πραγμάτων. Τῆς Ζωῆς μας!...

Μέσα σὲ λίγα λεπτά, νοσοκομειακά αὐτοκίνητα φτάσανε. Οἱ ἐτοιμοθάνατοι περιμαζεύτηκαν. Οἱ πρώτες βοήθειες, ἡ πρώτη ἀδελφικὴ θαλπωρὴ σ' ὅλους, ἀπλόχερα δίνεται. Καί μέσα σὲ δύο μέρες – ἀπίστευτο – στήνεται νοσοκομεῖο, ἀπὸ τοὺς συμμαχοὺς, μέ τὰ πάντα!

Ἐδῶ θά φέρουν τό Γιάννη τὸν Παπαδομιχαλάκη καί τὸν Ἀντώνη τὸν Μπιτσάκη, χωριανούς μας, σ' ἀσχημα χάλια, νά σωθοῦν τὴν τελευταία στιγμῇ, μαζί μέ τόσους ἄλλους. Ἐδῶ θά ῥθει «σηκωτός», σκιά σωστή, τριάντα τρία κιλά, ὁ Μιχάλης Κουλουριδῆς, ν' ἀναρρώσει... Κι ἄλλοι πολλοί! Ἐδῶ ξαναβλέπουμε τὰ ἀγαθὰ τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀγάπη καί τὴν προστασία, στοργικά, ὥσπου ν' ἀναπάρουμε λιγάκι.

Γιὰ νά μπορέσουμε, ὕστερ' ἀπὸ λίγο, νά πάρουμε τό δρόμο τοῦ πολυπόθητου γυρισμοῦ!...

Δυστυχῶς, ὁ χώρος ὑποχρεώνει νά συντομεύσουμε, χωρὶς νά τό ἐπιθυμοῦμε.

Ἔτσι, τοῦ κάθε μάρτυρα-ὀμήρου τὴν ἐπιστροφή, δὲ θά μπορέσουμε ἐδῶ νά διηγηθοῦμε. Κι ἦταν μιά μεγάλη συναρπαστικὴ ἱστορία τοῦ καθενός ἡ παλινόστησις! Ἄλλου ἀπὸ τὴν Ἰταλία, ἄλλου ἀπὸ τὴ Σερβία, κι ἄλλων ἀλλιῶς, ὥς νά φτάσουν ξανά, στὸν ἱερὸ ἑλληνικὸ χώρο!

Καί μέ κάποιο σαπιοκάραβο νά συνεχίσουν τὴν ὁδὸς ὡς τὸ νησί τῆς Κρήτης, τὴν Ἰθάκη τους!

Νά δοῦν τὰ ἐρείπιά της καί νά λάβουν μιά οικονομικὴ ἐνίσχυση ἀπὸ τὸ Νομάρχην Χανίων Σκουλά* γιά νά μπορέσουν νά τραβήξουν ὡς τὰ χωριά τους, στό Σέλινο!...

8. «Ὁ Νομάρχης κ. Σκουλάς, ἐχορήγησεν οικονομικὴν ἐνίσχυσιν εἰς συμπατριῶτας μας, ἀφ᾽ ὧν ἕνα ἐκ Γερμανίας, ὅπου εἶχον ἐξορισθῆ...». «Βῆμα τοῦ Λαοῦ», Χανιά, 18-7-45, σ. 4η.

Ἐδῶ, σὲ κάθε χωριό, πάνδημη ὑποδοχή τοὺς περιμένει. Ἀνάμικτα δάκρυα χαράς καὶ σπαραγμοῦ τρέχουν ἀπ' ὅλους. Χαράς, γιὰ τὴν ἀνέλπιστα θεοδωρήτη ἐπιστροφή. Σπαραγμοῦ, γιὰ τὸ κατάντημα τῶν ἐπαναπατρισμένων καὶ τὸ χαμὸ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων.

Κι ὕστερα, μιά θασανιστική ἀνάκριση ἀπὸ τοὺς δικούς τῶν ὁμήρων, ποὺ δὲν εἶχαν τὴν τύχη νὰ ἐπιστρέψουν.

— Ποὺ τοὺς εἶδαμε τελευταία φορά; Πῶς ἦταν;

— Τί λέγανε; Πῶς ἐσθῆσε ἡ ζωὴ τους; — Τί εἶχαν ἔως τότε τραβήξει, καὶ τόσα ἄλλα, ποὺ ραγίζει ἡ καρδιά νὰ τ' ἀκούς καὶ τώρα κι ἄς ἔχουν περάσει σχεδὸν σαράντα χρόνια!...

Σὲ κανένα χωριό στὴν ὑποδοχή ὁμήρου δὲν ἐγινε γλέντι. Μοιρολόι, ναί!

Αὐτὴ ἡ Κρήτη! Τὸ ψυχικὸ μεγαλεῖο της, κι ἡ ἀνθρωπιά της! Ποῦ θὰ τονιστεῖ, πρὶν ἔντονα, μὲ τὸν ἀπλὸ λόγὸ τοῦ Κουλουριδομαχάλη στοῦ τραπέζι τοῦ ἐρχομοῦ του, στὴν Ἁγ. Εἰρήνη, στοῦ πατρικοῦ του.

— Μὴν κάμετε πῶς θὰ τραγουδήσετε, γιατί ἀφήκαμε στὰ στρατόπεδα τῆς Γερμανίας, χωριανούς καλύτερους ἀπὸ μᾶς, καὶ δὲν εἶναι πρεπό!

Κανείς, παρὰ τὰ πατροπαράδοτα ἔθιμά μας, δὲν τραγούδησε. Τραπέζι καὶ κλάμα, κι ὅλων ἡ σκέψη στοῦ χωριανὸ ἀπόντα Ἀριστείδη Γεωργιακάκη, στόν, στόν... στόν... στόν... ὁμηρο ποὺ δὲ γύρισε, κάθε χωριοῦ. Γιατί τὸ ἴδιο ἐγινε σ' ὅλα τὰ χωριά μας καὶ σ' ὅλα τὰ σπίτια μας!

Σ' ὅσους μαρτύρησαν κι ἔμειναν ἐκεῖ, στὰ τρομερὰ στρατόπεδα τοῦ θανάτου, ἐλάχιστη προσφορά τιμῆς στὴν ἱερὴ καὶ ἀθάνατη μνήμη τους, ἄς εἶναι καὶ οἱ πικρές τοῦτες ἀναμνήσεις, τῶν δόλιων συνομήρων τους, ποὺ δὲν εἶχαν τὴ μαύρη τύχη τους, μὰ ἔχουν τὴ θλιθερὴ δοκιμασία, νὰ μὴν ξεχνοῦν οὔτε στιγμὴ, τὰ ὅσα ἔζησαν, εἶδαν, ἔπαθαν!... Καὶ δὲν εἶναι καὶ μικρό, τὸ μόνιμο μαρτύριό τους τοῦτο!

Δάφνινο στεφάνι ἄς λογιστεῖ τὸ προσκλητήριο ποὺ ἀκολουθεῖ, μὲ τὰ ὀνόματα ὧν δὲ γύρισαν!

Τὰ στοιχεῖα αὐτά, ὡς ἔχει καὶ πρὶν εἰπωθεῖ, εἶναι μόνον ἀπὸ χωριά τοῦ Λάκκου Σγουράφου, τοῦ Ἀνατολ. Σελίνου⁹.

I. ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΕΠΑΝΩΧΩΡΙΟΥ:

1. Γεωργιακάκης Ἀριστείδης Γ.
2. Καλαμαράκης Εὐάγγελος Ν.
3. Καλαμαράκης Εὐτύχιος Ν.
4. Κοκολάκης Εὐάγγελος Ἰ.
5. Κουκουλιτάκης Δημήτριος Γ.
6. Κουκουλιτάκης Ἐμμανουήλ Ν.
7. Λουπασάκης Εὐτύχιος Ν.
8. Μπασιάς Ἀντώνιος Ἰ.
9. Ντιγριντάκης Ἀλέξανδρος Ἀ.
10. Πενταράκης Εὐτύχιος Σ.
11. Πενταράκης Ἰωάννης Ἰ.
12. Πρωτοπαπαδάκης Ἐλευθέριος Ἰ.
13. Σαρτζετάκης Γεώργιος Ν.
14. Σαρτζετάκης Παῦλος Ἰ.

II. ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΑΜΠΑΝΟΥ:

15. Κωνσταντουδάκης Ἐλευθέριος Ἐμμ.
16. Μανωλαράκης Χαράλαμπος Ἐμμ.
17. Μπουλαδάκης Εὐστράτιος Μ.
18. Πρωτοπαπαδάκης Ἀντώνιος Ν.

III ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΡΟΔΟΒΑΝΙΟΥ:

19. Βιτωράκης Θεμιστοκλῆς Ἀ.
20. Μαθιουδάκης Ἐμμανουήλ Γ.
21. Μαρκαντωνάκης Ἰωάννης Μ.
22. Μπιτσάκης Ματθαῖος Μ.
23. Μπιτσάκης Ἀντώνιος Π.
24. Μπουρδάκης Ἰωάννης Μ.
25. Μπουρδάκης Παῦλος Ἀ.
26. Τσιακάκης Εὐτύχιος Σ.

⁹ Εὐχαριστοῦμε καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τοὺς Προέδρους καὶ Γραμματεῖς τῶν Κοινοτήτων τῆς περιοχῆς, γιὰ τὴν ἐπιβεβαίωση τῶν ὀνομάτων τῶν ὁμήρων.

27. Τσιοκάκης Γεώργιος Έμμ.
28. Τωμαδάκης Ιωάννης Σ.
29. Χατζημιχαλάκης Εύτυχιος Έμμ.

IV. ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΟΥΓΙΑΣ:

30. Γεωργιακάκης Γεώργιος Ί.
31. Μπολιεράκης Ιωάννης Μ.
32. Παπαδερός Θεοφάνης Μ.
33. Σηφαλάκης Εύτυχιος Έμμ.
34. Τσουρής Γεώργιος Ί.

‘Αλλά και αναγνώριση αντίξια, δσων επέζησαν (από την ίδια περιφέρεια) μιάς λαίλαπας πού δέν ξανάζησε ο άνθρωπος!

‘Η αναγνώριση αυτή, ή εκτίμηση, ή μέριμνα καί ή στοργή, είναι μόνιμα χρέη, πού όφείλουμε καί στους όμηρους πού ζούν καί στίς οικογένειες, πρώτιστα, τών Νεκρών!

ΟΜΗΡΟΙ, ΑΠΟ ΤΟ ΑΝΑΤΟΛ. ΣΕΛΙΝΟ, ΠΟΥ ΓΥΡΙΣΑΝ:

I. ‘Από την Κοινότητα Έπανωχωρίου:

1. Κουλουρίδης Μιχαήλ Σ.
2. Μαρκαντωνάκης Εύτυχιος Π.
3. Σαρτζετάκης Γεώργιος Φρ.

II. ‘Από την Κοινότητα Καμpanού:

4. Δεκαβάλης Έμμανουήλ Γ.
5. Δεκαβάλης Ιωάννης Γ.

III. ‘Από την Κοινότητα Ροδοβανίου:

6. Μπιτσάκης Αντώνιος Σ.
7. Παπαδομιχαλάκης Ιωάννης Μ.
8. Τσιοκάκης Εύτυχιος Γ.
9. Χατζημιχαλάκης Προκόπιος Π.

IV. ‘Από την Κοινότητα Σούγιας:

10. Γεωργιακάκης Θεόδωρος Ί.
11. Μπουλινάκης Έμμανουήλ Ί.
12. Παπαδερός Γεώργιος Σ.
13. Σηφαλάκης Γεώργιος Ί.

Καί μέ τό προσκλητήριο τών ‘Ηρώων καί τών Μαρτύρων, τών στρατοπέδων συγκεντρώσεων τής Γερμανίας, φτάσαμε στό τέλος.

Παρουσιάσαμε μερικά άπ’ όσα μάς διηγήθηκαν (μακάρι ο χώρος ν’ άφηνε περισσότερα περιώρια) οί σκληρά βασανισμένοι καί πρίν σαράντα χρόνια νεκροί-ζωντανοί, αύτοί, συνάνθρωποί μας.

Όμως, συλλογίζομαι τώρα πού μελετώ προσεκτικά τά όσα έζησαν εκείνοι, καί πού άσφαλώς όλοι μας τά βρίσκουμε τρομερά καί συγκλονιστικά, άπάνθρωπα καί θηριώδη, συλλογίζομαι, λέω, άν «πάλιωσαν» τούτες οί ανατριχιαστικές διηγήσεις τους, κι άν πρέπει νά τίς θυμόμαστε ακόμη...

‘Αλλά, χωρίς δισταγμούς καί άμφιβολίες, καταλήγουμε πώς «έχουμε χρέος νά μήν τά λησμονούμε»¹⁰ καί πώς είναι άνάγκη «νά άναμνησκομέθα ήμερών άρχαίων» καί έργο όλων μας, ή νέα γενεά – πού δέν τά έζησε, εύτυχισμένη καί γιαυτό – νά τά γνωρίσει, καί μάλιστα από τίς πρώτες πηγές, όσο υπάρχουν!

Τό κέρδος είναι άναμφισβήτητα τεράστιο καί ο ίστορικός αύτός όπλισμός άπαραίτητος!

‘Εξάλλου, άπόγονοι τού ‘Ηρόδοτου, δέν ξεχνούμε τό λόγο του: «ώς μήτε τά γεγόμενα έξ ανθρώπων τώ χρόνῳ έξίτηλα γένηται» καί τό έργο όλων μας, ν’ άποθησαυριστούν, νά δημοσιευτούν καί νά διαβαστούν από τίς γενιές πού έρχονται, όσα έπαθε καί μ’ όσα δοκιμάστηκε ο άνθρωπος, στό δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, γιά νά πιστέψουν άκλόνητα καί νά εύχονται όλόψυχα, νά μήν ξαναδεί ποτέ πιά, τέτοια άνοσιουργήματα τό ανθρώπινο γένος!

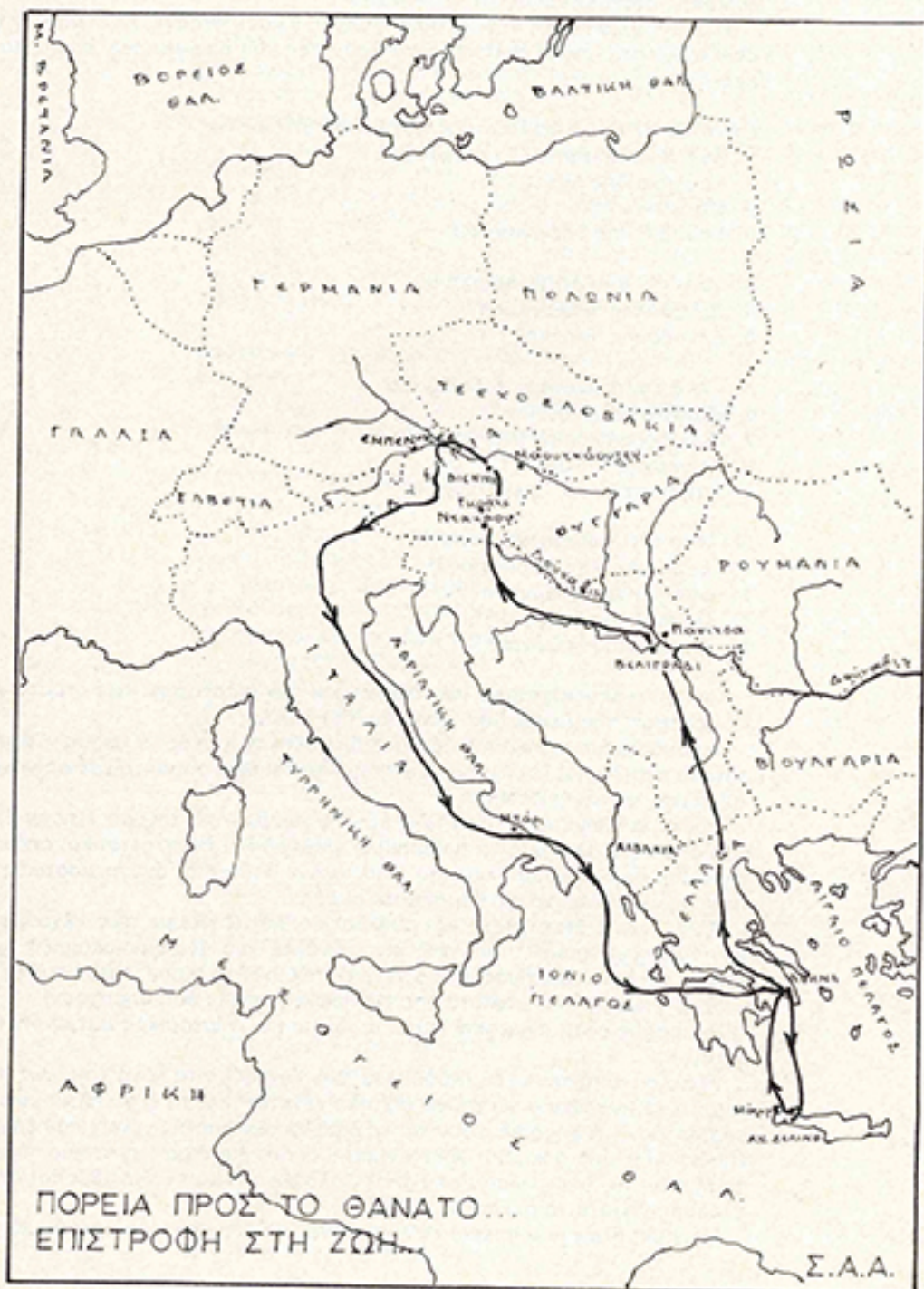
‘Η μνήμη όλων μας πρέπει νά λειτουργεί, νά άγρυπνεί, νά ύπενθυμίζει!...

10. Χρ. Μαλεθιτση: «Ο πόλεμος», στό περιοδικό «Εύθύνη», τεύχ. 105 (Σεπτ. 1980), σελ. 523.

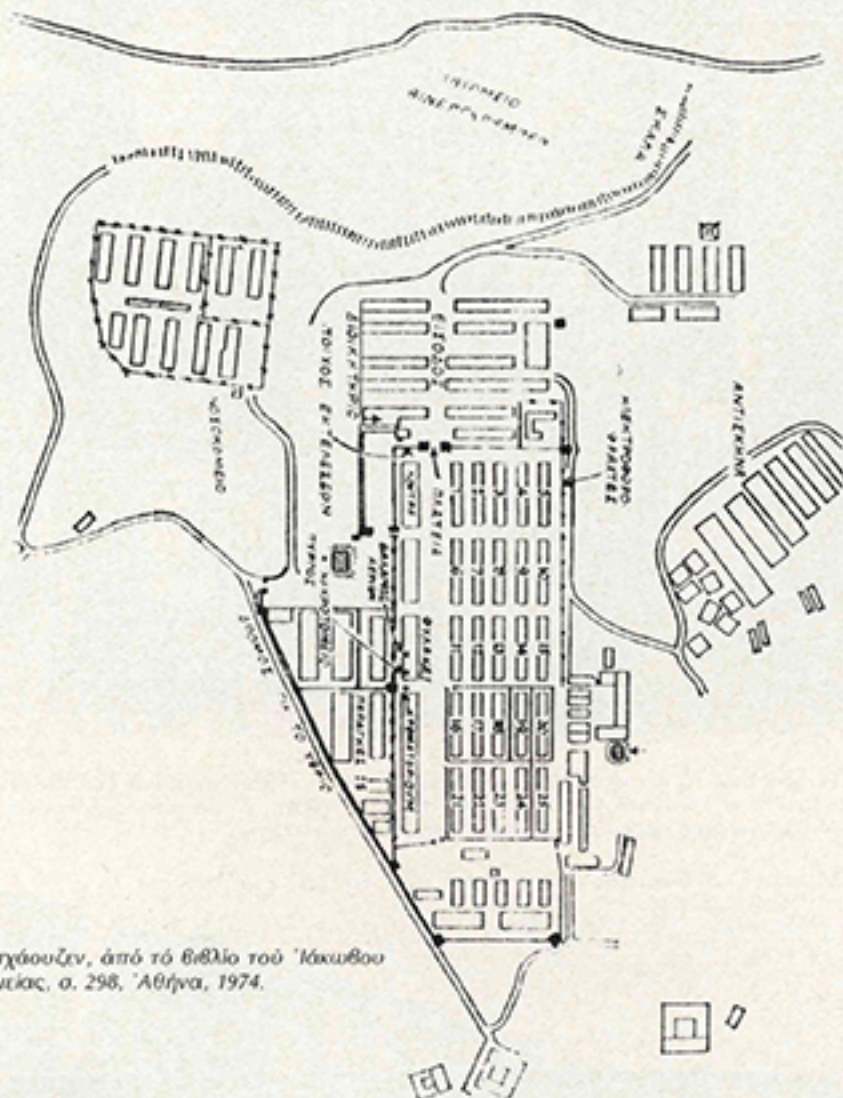
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

«Σελινιώτες, ήρωες τής Μάχης τής Κρήτης, στα
στρατόπεδα συγκεντρώσεων τής Γερμανίας»

1. Χάρτης τής πορείας πρὸς τὰ στρατόπεδα συγκεντρώσεων, καὶ τής ἐπιστροφῆς (στὴ ζωὴ)
στὴν πατρίδα, δυνὲν ἐπιζῆσαν!...

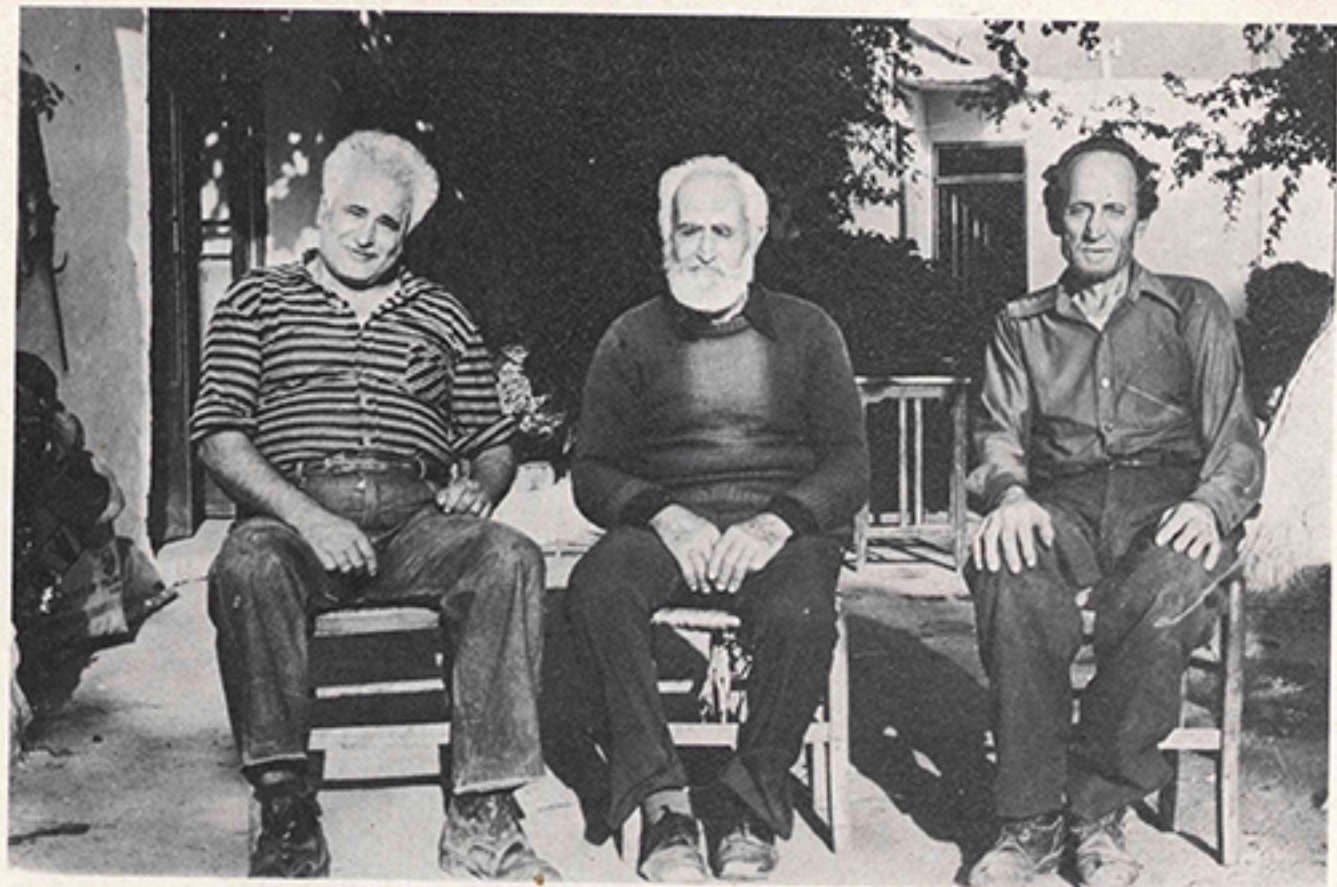

2. Σχεδιάγραμμα του στρατοπέδου Μασουτχάουζεν, από τό βιβλίο του 'Ιάκωβου Καμπανέλλη: «Μασουτχάουζεν, έκδ. Ε', 'Ερμείας, σ. 298, Αθήνα, 1974.

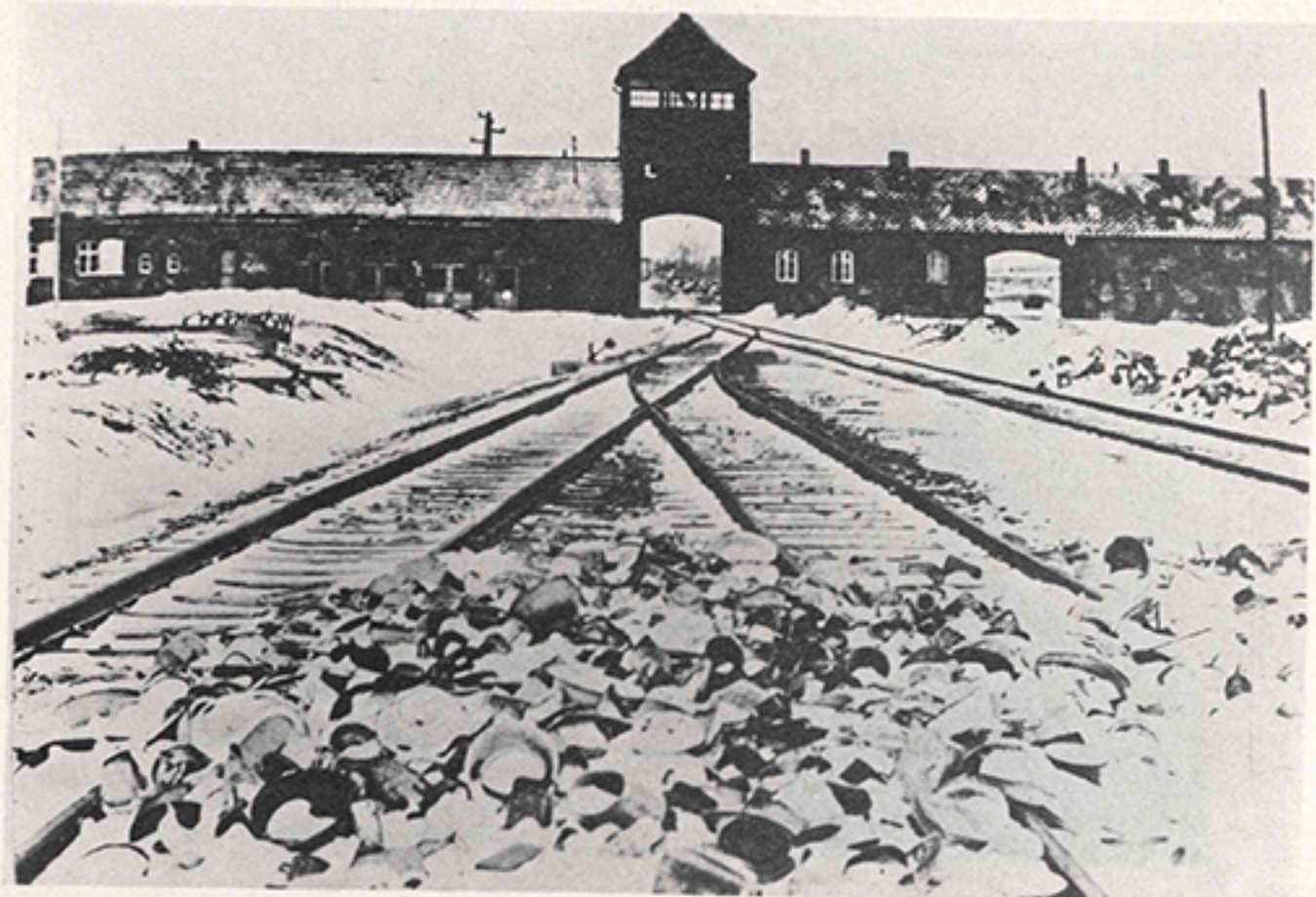
3. Ένας όμηρος της περιοχής Άνατ. Σέλλου, ό Μιχ. Σ. Κουλουρίδης, από την Άγία Ειρήνη, πού διασώθηκε και μάς διηγείται εδώ τις ανατρεχαστικές άνομήσεις του... (φωτ. Σταμ. Α. Άποστολάκη).

4. Όμηροι από τό χωριό Λειβάδα – Ροδοβανίου, πού επίζησαν καί μάς διηγούνται εδώ τά μαρτύριά τους. Είναι από Α πρὸς Δ οἱ: Τσιοκάκης Εὐτύχης Γ., Παπαδομιχαλάκης Γιάννης Μ. καί Χατζημιχαλάκης Προκόπης Π. (φωτ. Σταμ. Α. Ἀποστολάκη).

5. Ἡ εἰσοδος τοῦ Ἄουσθης... (ἀπὸ τό περ. «Der Spiegel», τ. 6, 1979, σελ. 1).

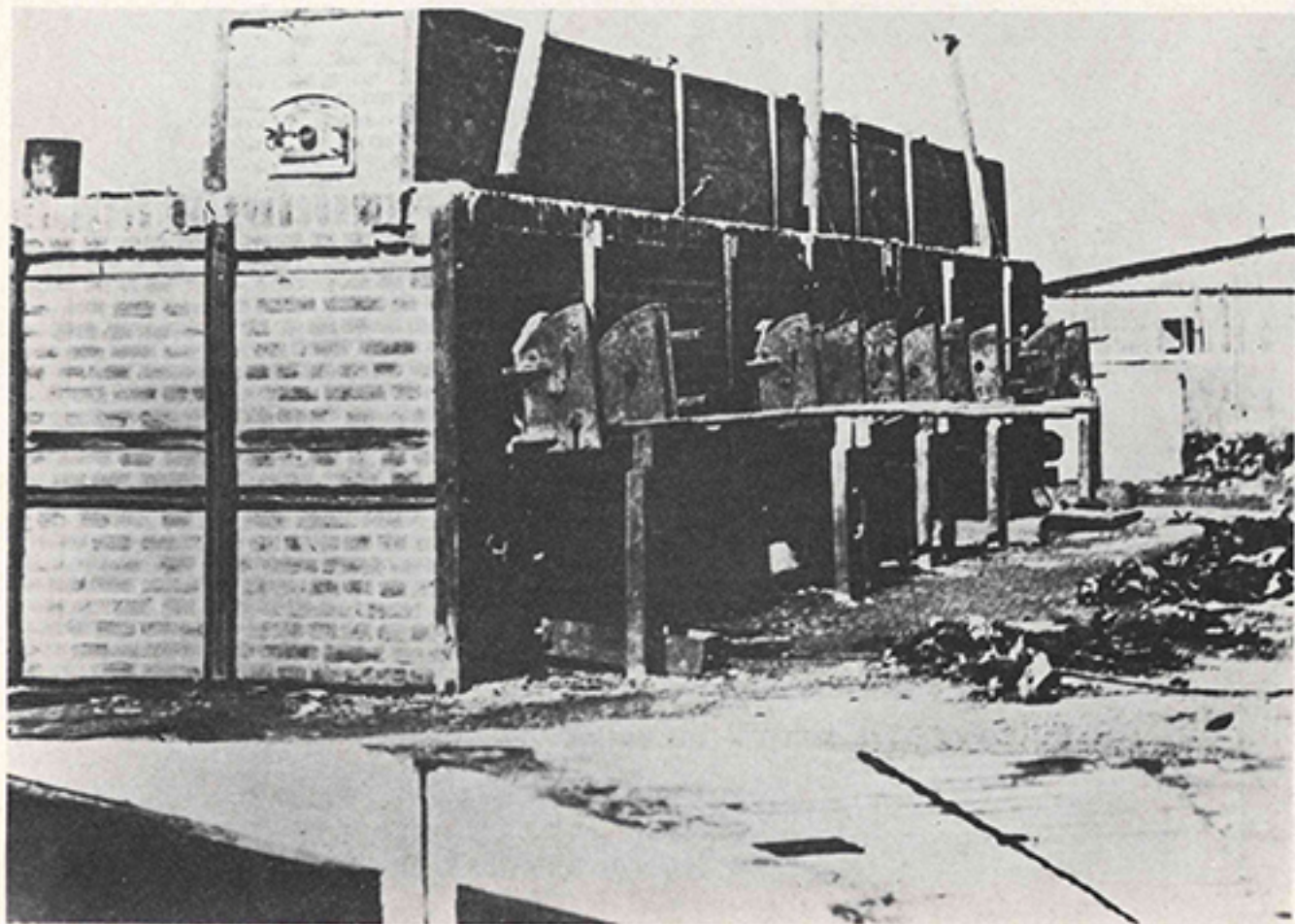

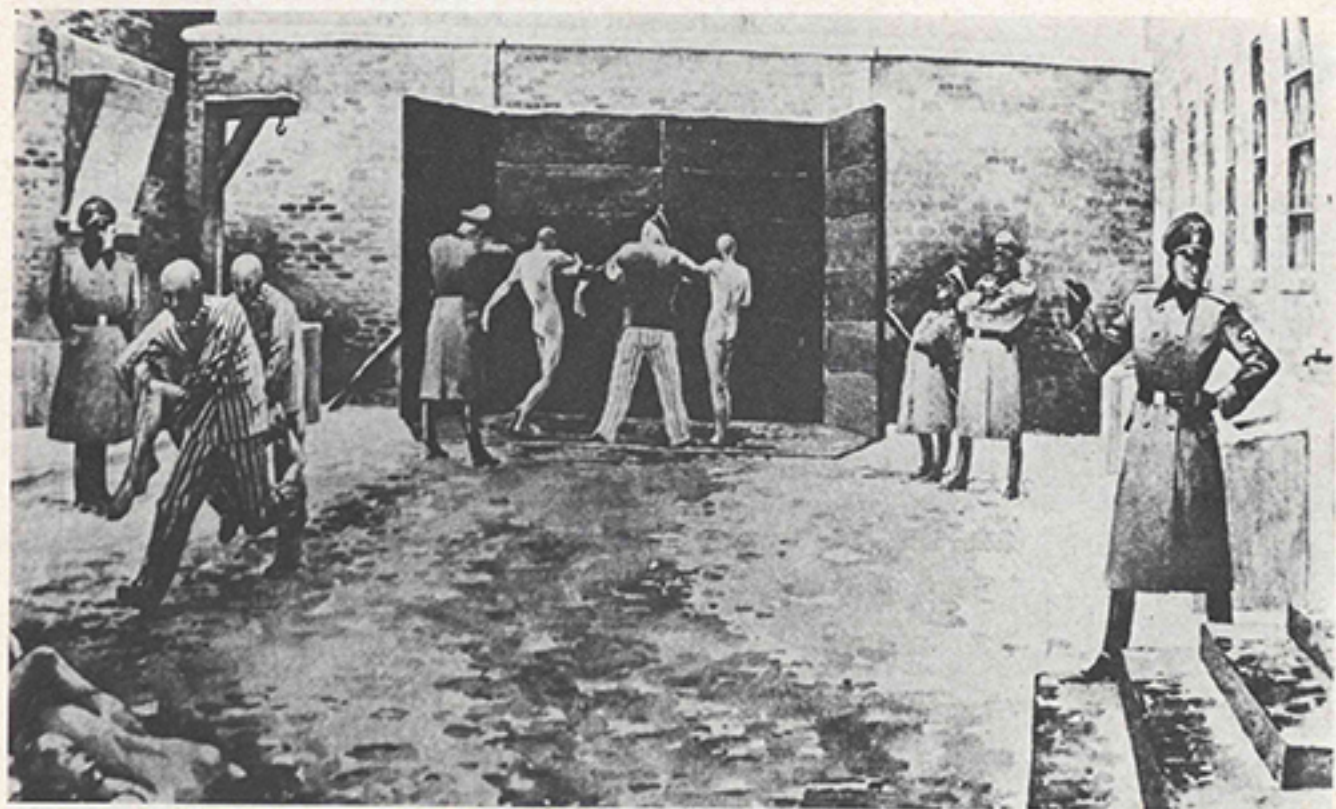

6. Περίφραξη του στρατοπέδου... τά σύρματα ήταν ηλεκτροφόρα.

7. Κρεματόρια...

8. Τουφεκισμοί... (περ. «Der Spiegel», τ. 6, 1979, σελ. 46).

9. Παντού στρατόπεδα συγκεντρώσεων. (Η φωτ. αυτή, καθώς και οι 6 και 7 είναι από το συγκλονιστικό βιβλίο ντοκουμέντο «Der gelbe Stern» των G. Schoenberger — C. Bertelsmann, έκδ. München, 1978, σ. 152, 155, 214).

Η ΠΡΩΤΗ ΘΑΝΑΤΙΚΗ ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ ΣΤΗΝ ΑΙΓΥΠΤΟΚΡΑΤΙΑ

του ΣΤΡΑΤΗ ΠΑΠΑΜΑΝΟΥΣΑΚΗ

Η δεκάχρονη Έπανάσταση της Κρήτης του 1821-1830 πνίγηκε στο αίμα των ήρωικών παιδιών της. Η ευρωπαϊκή διπλωματία εμπόδισε το νησί να περιληφθεί στο ελληνικό κράτος, που δημιουργήθηκε τότε. Και η Κρήτη παραχωρήθηκε απ' το Σουλτάνο στον αντιβασιλιά της Αιγύπτου Μωχάμετ Άλνι, σάν ανταμοιβή για τη βοήθειά του στην καταπολέμηση της Ελληνικής Έπανάστασης.

Ο ήγμενας της Αιγύπτου, εκτελώντας και τους όρους των διεθνών συνθηκών, που πρόβλεπαν διοικητικές μεταρρυθμίσεις για την Κρήτη, εφάρμοσε στο νησί όρισμένα μέτρα. Το σπουδαιότερο ήταν η συγκρότηση «Διοικητικών Συμβουλίων», από μουσουλμάνους και χριστιανούς με νομοθετικές, διοικητικές και δικαστικές αρμοδιότητες. Το Συμβούλιο των Χανίων απαρτιζόταν από 16 μέλη, 11 μουσουλμάνους και 5 χριστιανούς, ήταν αρμόδιο για ολόκληρη τη Δυτική Κρήτη και δίκαιε τις εφέσεις κατά των αποφάσεων των Συμβουλίων Ρεθύμνου και Σφακιών. Πρόεδρος του διορίστηκε ο Άχμέτ Ρααφάτ, μορφωμένος, εργατικός και αμερόληπτος Αιγύπτιος.

Η κατάσταση στην Κρήτη από εγκληματολογική άποψη αυτή την εποχή δεν ήταν φυσικά ευχάριστη. Φόννοι και άρπαγές γίνονταν καθημερινά. Η δημόσια ασφάλεια διαταρασσόταν και στην ύπαιθρο και στις πόλεις. Άλλα ο έρχομος Άλβανών για την τήρηση της τάξης, ή κατά κάποιο τρόπο εξίσωση μουσουλμάνων και χριστιανών και η σκληρή αλλά δραστήρια καταστολή των εγκλημάτων, έφεραν γρήγορα αποτελέσματα.

Βίβαια ή σκληρά και η καταπίεση μαζί με τη δυσβάσταχτη φορολογία, θα όδηγήσουν στα 1833 στην εξέγερση των Μουρνιών, όπου άφθονο αίμα θα ποτίσει το δέντρο της κρητικής λευτεριάς.

Τά Συμβούλια που άναφέραμε, με τη μικρή άναλογία χριστιανών, «νομοθετούν, διοικούν, κρίνουν, καταδικάζουν και εκτελούν, τιμωρούν, θανατώνουν και κάμνουν τά πάντα, είναι έπανορθωτικά δικαστήρια και ποινικά και αί ποινά των είναι ξύλον μέχρι θανάτου· εκ δέ των ξυλιζομένων όσοι φθάσουν νά επιζήσουν μένουν άχρηστοι εις την κοινωνίαν από τά τραύματα», όπως γράφουν στην άναφορά τους προς τους Προξένους οί Κρητικοί.

Μολαταύτα τά Συμβούλια αυτά, με τη χρήση ενός στοιχειώδους δικονομικού συστήματος, με τον έλεγχο των αποδείξεων και την έφαρμογή κάποιας νομιμότητας, αποτελούν ουσιαστικά τά πρώτα ποινικά δικαστήρια της εποχής της Τουρκοκρατίας στην Κρήτη.

Οί άποφάσεις των Συμβουλίων δημοσιεύονταν στην επίσημη έφημερίδα που εκδόθηκε τότε στην Κρήτη. Η «Βακάι Γκιρίτ», «Κρητική Έφημερίς» ή «Κρητικά Γεγονότα», που τυπωνόταν στα Χανιά από τό 1831, είναι ή πρώτη έφημερίδα της Κρήτης. Γραφόταν ελληνικά και άραβικά και έβγαине κάθε δδομάδα με τη διεύθυνση του Αιγύπτιου τυπογράφου Άλή εφένδη Ζάμ.

Μερικά φύλλα της έφημερίδας αυτής σώζονται άκόμη στο Ιστορικό Άρχειο Κρήτης. Στο φύλλο της 9 Μαΐου 1831, τό 18ο της «Βακάι Γκιρίτ», δημοσιεύτηκε ή πρώτη άπόφαση του Συμβουλίου των Χανίων, που καταδίκασε σέ θάνατο ένα χριστιανό από τό Μπρόσνερο για τη δολοφονία και τη ληστεία χριστιανής από τίς Καλύδες.

Η διατύπωση της άπόφασης είναι πολύ χαρακτηριστική. Άναφέρει την καταγγελία του συζύγου της σκοτωμένης, τίς προανακριτικές πράξεις, την ατοψία και τη σύλληψη του ύπόπτου, την άνάκριση που ακολούθησε, τίς μαρτυρικές καταθέσεις και την όμολογία του δράστη, από τίς όποιες τό Συμβούλιο πείστηκε για την ένοχή του. Ο δράστης καταδικάστηκε όμόφωνα στην ποινή του θανάτου με άπαγχονισμό. Άντίγραφο της άπόφασης γράφτηκε άραβικά και ελληνικά και περάστηκε στο λαιμό του κατάδικου.

Η αίτιολογία της ποινής βασίζεται στην έγκληση των κληρονόμων του θύματος, στον Ίερό Νόμο (σεβαστόν Άλκοράνι), στην παράβαση των νόμων του κράτους (τό σύστημα του Άντιβασιλέως), και στη γενική πρόληψη (διά νά λάβωσι τά μέτρα των όλοι οί κάτοικοι).

Και στις 5 Μαΐου 1831 ό πρώτος θανατοποινίτης της Αιγυπτοκρατίας στην Κρήτη κρεμάστηκε στον πλάτανο, έξω από τη Μεγάλη Πύλη των Χανίων.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΑΠΟΦΑΣΕΩΣ*

Πράξις πρώτη του κατά τά Χανιά Συμβουλίου καταδικάζουσα θάνατον.

Νικολής από Καλύδας πλησιόχωρον της Έπαρχίας Χανίων έφερεν Άναφοράν του προς τό Συμβούλιον τουτό, ή όποία έκαμνε τοιαύτην περιγραφήν τοιούτου συμβάντος· «Πρό είκοσιν ήμερών ή στεφανωμένη μου

* Τά φθαρμένα μέρη και τά αποκαταστημένα παραθέτονται σέ παρένθεση (...)

οὐζυγοῦς ἔκλεψεν ἀπὸ τὴν κατοικίαν μου γρόσσα χίλια πεντακόσια τὸν ἀριθμὸν καὶ ἄλλα εἰδὼν διαφορὰν οὐκιακὰ πράγματα, ἔφυγε κρυφίως, καὶ ἔγεινεν ἀφαντος. Εὐθύς ἠρώτησα, ἐζήτησα, ἐπάσχισα, εἰς δὲ τὰ γειτονοχώρια, καὶ ἀφ’ οὗ ἀπὸ κανέν μέρους κανέν σημεῖον ποῦ ἐκατάφυγε δὲν ἐστάθη τρόπος νὰ ἐξακριβώσω, ἦλθον εἰς ὅλον τὸ ὑστερον εἰς χωρίον Προβάλαμα, ὅπου ἐφανερώσα τόσον εἰς μεγάλους ὅσον καὶ εἰς μικροὺς δὲ τὰ τρέχοντά μου. Μὴδὲ ἀπὸ τὸ Προβάλαμα μὴ δυνηθεὶς νὰ συνάξω πληροφορίας πιστὰς ἐκβῆκα ἀπὸ τὸ χωρίον τοῦτο, καὶ ἐνῶ ἤμην μακρὰν ἐν μίλιον Χριστιανὸς τὸνομα Κωσταντῆς Τυνάκης τρέξας μὲ ἐφ’ ὧναξε καὶ μοῦ εἶπεν ὅτι ἶδε θανατωμένην εἰς λάκκον τὴν γυναῖκα τὴν ὁποίαν σὺ ζητεῖς ὁ Γεώργιος Κοτσάκης Προβαλαμαθιανός, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἦρε ἄλυσον ἀργυρὴν καὶ μὲ τὴν ἔδωκε, καὶ ἰδοὺ λάβε τὴν. Τότε ἔλαβον τὴν ἄλυσον, ἐπέστρεψα εἰς τὸ χωρίον μου, καὶ ἐδιηγῆθην ὅλον τοῦτο εἰς τὸν ἐγγώριον Διοικητὴν μας Σερί-
φαραν. Ὁ Σερίφαρας μὲ ἔπεμψεν εἰς τὸν λάκκον ὁμοῦ μὲ ἕνα ἱππέα ἀπὸ τοὺς στρατιώτας του, μὲ τὸν γραμματικὸν του καὶ μὲ τὸν Ἐπιστάτην τοῦ χωρίου Προβάλαματος (Καπιτάνον), ὅπου ἤρραμεν τὴν γυναῖκα μου πνιγμένην, καὶ σχισμένην ἔχουσαν τὴν κεφαλὴν. Ὁ ἱππεὺς, ὁ γραμματικὸς καὶ ὁ Ἐπιστάτης τοῦ χωρίου ὑπῆραν εἰς ὁσὸν ἐκεῖ πλησίον καθήμενον, ἐγὼ δὲ εἰς τὴν κατοικίαν μου. Ὁ Κοζόλης Καντσοχοιράκης Ἐμπροσθενερίτης ἐδόσκιζε πολὺν καιρὸν τὰ ζῶα του ὁμοῦ μὲ τὰ ἰδικά μου, εἶχε συναναστορφῆν μὲ τὴν σὺζυγόν μου, ἦλθε μίαν φορὰν εἰς τὴν κατοικίαν μου καὶ ἐφιλοξενίσθη, διὰ τὰ ὁποῖα ἐμῆκα εἰς ὑποφίαν περὶ τούτου. Διὰ νὰ ἐξεταχθῇ λοιπὸν ἂν ἡ ἄλυσος εἶναι αὐτοῦ ἢ ἄλλου, καί, ἀφ’ οὗ γνωρισθῇ, νὰ συναχθῶσι τὰ προειρημένα γρόσσα μου καὶ τὰ λοιπὰ εἶδη, καὶ νὰ μὲ δοθῶσι, καὶ διὰ νὰ κάμετε τὴν ἀπαιτουμένην ἐκδίκησιν τοῦ φόνου κατὰ τὸν Νόμον, ἐξεμνηστεύεθην τὴν ὑποφίαν μου εἰς τὸν Σερίφαραν, ὁ ὁποῖος ἐστει-
λεν ἐμὲ καὶ τὸν ὑποπτον τούτον Νικόλαον εἰς τὸ Σεβαστὸν Συμβούλιον».

Αρ. 15

ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

Τη. 19. Μαρτίου. 1831. ἡ Χρυσή.

Βαρβαρὸς
τοῦ αἰῶνος Χρυσῆς.

ἡ 1831. 18. Μαρτίου.

Δευρ.	Μαρτ.	Δελφ.	Διδωρ.	Βαδωρ.
11	13	16	15	14

Τρίτη

12

1266

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

φονεύς κατά τόν Νόμον όταν ἀρνῆται τόν φόνον, καί τῶν φονικῶν ἡ θεωρία ἔχει διαφοράν παρά τās ἄλλας ὑποθέσεις, ὅ ἐστι ἀπαιτεῖ ἀκριβείαν. Ἐνεκρίθη λοιπόν νά περιφερθῇ καί δευχθῇ ἐκείνη ἡ ἄλυσος εἰς Μωαμεθανούς καί Χριστιανούς ἐκείνων τῶν μερῶν, διά νά γνωρισθῇ ὁ κύριός της, νά ἀναγκασθῇ, καί όταν φανερωθῇ ὡς τοιοῦτος, νά συναχθῶσι μέ πάντα τρόπον ὅλα τὰ διδόμενα καί τὰ σημεία ἀπό τὰ λεγόμενα καί ὅσα ἀκόμη ἔμπορεῖ νά γεννήσῃ ἡ κρίσις τοῦ νοῦς, ἀκολούθως νά ζητηθῇ ὁ κακούργος, καί όταν δεδαιωθῇ νά ἐκκληρωθῇ ὅτι ὁ Νόμος διατάττει, πρᾶγμα σύμφωνον μέ τήν συνήθειαν, καί νά δοθῇ ἡ τελευταία χρειάζομένη Ἀπόφασις, παρεδόθη δέ ἡ ἄλυσος αὕτη εἰς χεῖρας τοῦ Παναγιωτάκη Συμβούλου καί Ἐπιτρόπου τῆς Ἐπαρχίας Χανίων. (...) ἄλυσον εἰς τοὺς κατοίκους γενικῶς ἐκείνων τῶν χωρίων... Καπετάνιος Νικηφοράκης Χαλεπιανός ἡμαρτύρησεν ὅτι (...), τό ὁποῖον πρὸ καιροῦ εἶχε πωλήσει εἰς τόν (...) οὐ ὁ Γιαννίκος εὐρισκόμενος εἰς χωρίον Κα(λύδες...) ν εἰς τό πιστόλι τοῦτου τοῦ Ἐμπροσνερήτου. (...) ἔρους του ὁ Πρόεδρος τῆς Τυπογραφίας Ἀλῆ (ἐφένδης Ζάν, ὁ Ἐπίτροπος) Σφακίων Καπετάν Πῶλος, ὁ Ἐπίτροπος (...) γης, καί τῆς ἐπαρχίας Χανίων ὁ Ἐπίτροπος (...) αὐτήν τήν ὑπόθεσιν ἀπό τόν Κ. Ἐμπροσνε(ρίτην...) Μᾶς ἐπληροφόρησαν ὅτι τοὺς ὡμιόλογησεν ὅτι εἰ(ναι...) τῆς γυναικός, ἀρνῆθη δμως ὅτι ἔλαβε τόσα χρήμα(τα...), ἐκτός μόνον μερικῶν τὰ ὁποῖα, εἶπεν, ἄφησεν ἐ(ναι...) τοῦ Ἀναγνώστου Γιαουρτσάκη Καλυδιώτου, καί νά τοῦ (...)νιον (Τεσχερέ), διά νά φέρῃ καί παραδῶσῃ εἰς τόν (...). Διά νά πληροφορηθῶμεν ἂν στέκωνται, κατά τό ὁμολό (...) τήν κατοικίαν ἐκείνην ἢ ὄχι τὰ κλεμμένα πράγματα καί (...) γραμμάτιον πρὸς τόν Ἐπιστάτην τοῦ Ἐνοικιαστοῦ (Σούμπα(σιν), τόν Ἐπιστάτην τῶν χωριανῶν (Καπετάνον) καί ἐπιλοίπους γέροντας τοῦ (χωρίου Καλ)υδῶν. Μέ τό μέσον αὐτῶν εὐρέθησαν εἰς σακκί ἀπό τὰ πράγματα τοῦ (Ν. Γ.) Γιαμιὰ πέντε κομμάτια δαμδάκι, ἔξ τσεμβέρια, φέσι, τρία φυστάνια, (...) δύο ὑποκάμισα, ζευγάρι παπούτσια, τόπι κουνουνί, μανδῆλι (...)τόπια γαϊτάνι, μᾶς ὁκᾶς λιναρίσσειον γνέμα, μετάξι μᾶς (ὁκᾶς, τέσσο)αρα καλάμια μέ κλωσμένον μετάξι, τρία ἄλλα κομμάτια πανί, κομ(μάτι...) καί μέγανον μανδῆλι. Ἐτερα εἰς τήν κατοικίαν ἐνός κτίστου Χριστιανοῦ τοῦ ἰδίου χωρίου κρυμμένα ἀπό τόν αὐτόν φονέα ἦγον κυλίμι, στρωματσόπανον, (...), παπούτσια, δρακοφύστανον, τρεῖς δρακοζῶναι, κομμάτι πανί, καί τσεμβέρι. Τά πρῶτα καί ὕστερα ἐπαραδόθησαν εἰς τόν Ν. Γιαμιάν, κατά τό πρὸς Ἡμᾶς γράμμα τοῦ Σερίφαγα, καί τοῦ Ἐπιστάτου τῶν χωριανῶν, καί τῶν λοιπῶν Καλυδιανῶν. Ὁ θάνατος αὐτῆς τῆς γυναικός ὅτι προήλθεν ἀπό τόν Κ. Καντσοχοιράκη ἐγένετο φανερόν ἀπό τὰ κρυμμένα ἐκ μέρους του εἰς τό χωρίον ἄνωθεν εἶδη, καί ἀπό τήν προφορικὴν ὁμολογίαν του μέ τήν θέλησιν του. Οἱ κληρονόμοι τῆς φονευμένης ἐστέρχθησαν νά θανατωθῇ ὁ φονεὺς της, καί ὁ θάνατος θεωρεῖται ἀπαραίτητος κατά τό σεβαστόν Ἀλκοράνι. Τέλος πάντων ἐπειδὴ οὗτος ἐπράξε πρᾶξιν ἐναντίαν εἰς τό θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἐναντίαν εἰς τό σύστημα τοῦ Ἀντιβασιλέως, διά νά λάβωσι τὰ μέτρα των ὅλοι οἱ κάτοικοι καί πάροικοι τῆς Ν. Κρήτης ἐνεκρίθη παρόντων ὅλων τῶν μελῶν Μωαμεθανῶν καί Χριστιανῶν Ἐπιτρόπων.

Πρῶτον. Ὁ φονεὺς Κοκόλης Καντσοχοιράκης νά λάβῃ θάνατον ἀγχόνης (νά κρεμασθῇ) ἔξωθεν τῆς Μεγάλης Πύλης τοῦ Φρουρίου Χανίων, κατά τήν ἀπαίτησιν τοῦ Νόμου.

Καί δεῦτερον. Νά τυπωθῇ ἀντίγραφον τοῦ παρόντος εἰς Γλώσσαν Τουρκο-Γραικικὴν, καί νά περιδεθῇ εἰς τόν λαὸν του, διά νά διακηρυχθῇ εἰς ὅλους ἡ αἰτία τῆς καταδίκης καί τοῦ θανάτου του, νά ἀπέχῃ καθεὶς ἀπὸ τοιαῦτα παράνομα καί θανάσιμα ἁμαρτήματα, καί νά ἐξακολουθῇ τήν εὐθείαν ὁδὸν τοῦ πορεύεσθαι.

Ἡ παρούσα κοινοποιηθεῖσα παρὰ τοῦ Συμβουλίου πρὸς τὴν Α. Εὐ. τὸν Σερασκέρη Μουσταφά Πασσᾶν διά νά ἐπιφορτίσῃ τὴν ἐνέργειαν ταύτης εἰς τὸν Εὐταξίαν τῆς χώρας Σουλεϊμάναγαν ἐπεκυρώθη, καί ἐκρεμάσθη τὴν 5 Μαΐου, ἡμέραν Τρίτην, εἰς τὸν Πλάτανον τῆς Μεγάλης Πύλης.

Βιβλιογραφία

- Βασ. Ψάλλας, *Ἱστορία τῆς Κρήτης ἀπὸ τῆς ἀποστάτης ἀρχαιότητος μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων*. Ἐν Χανίαις 1899-1909, τόμ. Γ'.
 Ἰωάν. Δ. Μονεῖλλος, *Ἱστορία τῆς Κρήτης*, Ἡράκλειο, 1950, τόμ. Β'.
 Ζενάπ Ἰωμάτ Ρασέντ, *Ἡ Κρήτη ἐπὶ τὴν αἰγυπτιακὴν ἐξουσίαν*, μετάφ. Ἐ. Μιχαλίδης, ἐπιμ. ἐκδ. Σ. Σπανάκης, Ἡράκλειο Κρήτης, 1978.
 Εὔδοτ. Παπαμανουσόπουλος, *Τὸ Κρητικὸν Δίκαιον κατὰ τὴν 150ετίαν 1821-1971*, ἐφημ. «Χανιώτικα Νέα», φύλ. τῆς 4 Δεκεμβρίου 1971.
 Στρατῆς Παπαμανουσόπουλος, *Ἡ Ἐννοκρατία στὴν Κρήτη*, Ἀθήνα, 1979.

ΚΑΤΟΧΙΚΟ

ΜΙΧΑΗΛ ΓΡΗΓΟΡΑΚΗ

Ξυπνούσε και καμιά φορά μέσα μας τό φιλότιμο κι ή άθωρωπιά, παραμερίζαν προστιγμής τ' αλήτικο φέρσιμο κι έτσι κάναμε και καμιά πράξη πού 'φερνε στους συναθρώπους μας χαρά κι εύχαρίστηση. Δέν κλέβαμε, δέν πειράζαμε και προπαντός δεχόμασταν νά προσφέρουμε και κάποια βοήθεια στά σπιτικά μας. 'Η πιό συνηθισμένη και άξια λόγου βοήθεια ήταν τό κουβάλημα ξύλων γιά τό θράσιμο τών χόρτων ή τών όσπρίων πού μέ χίλιους δυό κόπους και άγώνες έβρίσκαν οι γονιοί μας τήν άραχλη εκείνη εποχή.

Παίρναμε μικροτσούβαλα και πότε πηγαίναμε στους κάμπους γιά ξερόκλαδα, πότε στή βομβαρδισμένη πολιτεία γιά κανένα μισοκαμένο, πλακωμένο δοκάρι. Μά ξεχώρα από τούτα είχαμε θρεί κι έναν άλλο τρόπο: — Τίς φλούδες!... Μέ κάτι μεγάλες παλιόμπροκες ή λεπίδες από σίδερο πηγαίναμε απόξω από τά ξυλάδικα και μέ μία σιδερόπετρα χτυπούσαμε και μπηχναμε τίς λεπίδες στους κορμούς τών δέντρων, πού πήγαιναν γιά τήν κορδέλα του ξυλάδικου, προσπαθώντας νά τούς ξεφλουδίσουμε.

Δύσκολη δουλειά, ζόρικη γιά τά παιδικά μας χέρια, μά είχαμε πείσμα κι έτσι καταφέρναμε πολλές φορές νά κουβαλήσουμε μπόλικες φλούδες. Κι αυτές άνάβαν, τσιρίζαν, ανακατεύονταν σέ φλόγες και καπνούς θράζοντας τ' άγριόχορτα και τά όσπρια.

Δέν ύπήρχε ίχνος ξύλου κείνη τήν ήμέρα σπίτι κι έτσι, πρϊώ άκόμα, βάλθηκα νά πάω γιά φλούδες. Μαχμουρλής και νηστικός, μέ τά μάτια τζιμπλιασμένα κι όλοκόκκινα από τόν πονόματο, άλλο κατοχικό μαρτύριο κι αυτό, κίνησα μέ τό παλιοτσούβαλο αναμάσκαλα. Πέρασα κι από τά σπίτια τής άλητοπαρέας, πήρα άλλους τρείς. Νηστικοί κι αυτοί και ψωριασμένοι έξιούνταν και μουρμούριζαν σάν γεροψωριασμένα σκυλιά.

Κινήσαμε. 'Ο ήλιος είχε θγει κι όμόρφαινε και ζέσταινε τόν τόπο κι ένα άγέρι άπαλό σάν χάδι λίκνιζε τά φύλλα τών δέντρων και ξύπναε τά σπουργίτια, πού τρελαμένα μέ τό γλυκό πρϊωινό, έστέναν μέ τό πρϊωτό τίς μελωδίες τους. Παρά τήν κακομοιριά μου ένιωσα γιά όλα τούτα ένα σκίρτημα στήν καρδιά. Μεγαλείο βλέπεις ή φύση κι έτσι όπως και νά 'σαι κι όπου και νά 'σαι πολύ σέ συγκινεί!...

Προχωρήσαμε, φτάσαμε στό πρϊωτό ξυλάδικο. Τίποτε. Κι ούτε στό δεύτερο, στό τρίτο, στό τέταρτο. Οί παλιοί κορμοί μοναχά μένανε πού τούς είχαμε ξεφλουδίσει και πού τώρα γυμνοί στραφταλίζαν στό πρϊωινό σάν κορμιά πού λιγοστές φορές τά 'χει χαδέψει όλόγυμνα τό ήλιόφως. Βαριοκαρδισμένοι άλληλοκοιταχτήκαμε. 'Η μόνη έλπίδα έμενε τώρα ή γκρεμισμένη πολιτεία. Τό σκέφτηκα, είπα τή σκέψη μου κι όλομεμιάς τραθήξαμε γιά κεί. 'Από τήν 'Ελαιουργία, πού θρϊσκόμασταν, θά περνούσαμε τά Νέα Καταστήματα, θά πιάναμε τήν Τριμάρτυρη και μετά τήν 'Οθραιακή και τά τριγύρω. 'Εδϊ γκρέμισμα νά δούνε τά μάτια σου. 'Ανελέητο και φριχτό λές κι αυτοί πού τό κάνανε δέν ύπήρξαν ποτέ άθωρωποι. Πιάσαμε τά Νέα Καταστήματα, τοιμαστήκαμε νά ροβολήσουμε πρϊός τήν Τριμάρτυρη. Μά τό θέαμα π' άντικρίσαμε απόξω από τά μαγαζιά του Κωστάκη μäs έκοψε τή φόρα και, τό άλλο, μäs έκανε ν' άποξεχαστούμε. Δέκα και παραπάνω αυτοκίνητα, στή μία και στήν άλλη άκρη του δρόμου. Και πλάι τους και μπροστά τους βλοσυροί Γερμαναράδες νά τά φυλάνε και πίσω τους κουρελήδες και ξεπνεμένοι ρωμιοί νά τά ξεφορτώνουν.

Συνήρθαμε, θαρρέψαμε λίγο, πλησιάσαμε, είδαμε καλύτερα. Τσουβάλια οί τροφές στ' αυτοκίνητα, τσουβάλια τά ρούχα και δώστου νά τά παίρνουν στους ώμους τους οί σακατεμένοι από τήν πείνα ρωμιοί και νά τά τρέχουν στίς άποθήκες. Πλάι τους ένας άψηλός ρωμιός, πλακοκέφαλος και μέ μάτι σκυλίσιο, φώναζε κι έπιστατούσε. 'Αγριος ό μουτής και πηγαίνόρχουνταν και φώναζε και κλωτσούσε τούς άνήμπορους, θέλοντας νά δείξει στ'

άφεντικά του τό μέγεθος τής δουλοφροσύνης του. Κι οί Γερμανοί φχαριστημένοι πολύ γελοῦσαν καί καπνίζαν ἥσυχoi.

Μέ λύπησε, μ' ἀγανάχτησε τό θάρβαρο φέρσιμο τοῦ πλακοκέφαλου, θυμήθηκα καί τά ξύλα κι ἔτσι σκούνηξα τούς ἄλλους γιά νά φύγουμε. Φοβισμένα καί σιγά περάσαμε πλάι πλάι τῶν αὐτοκινήτων. Καί θά 'χαμε περάσει τό τελευταῖο ὅταν ἀκούστηκε ἡ φωνή πλάι μου:

— Ιι ψωμιά!...

ἔκανε κάποιος ἀπό τήν παρέα πού 'χε ἄθελά του γυρίσει κι εἶχε δεῖ τ' αὐτοκίνητα μέσα.

Σάν ἀπό συνεννόηση γυρίσαμε τά κεφάλια μας. Τά μάτια μας δέ θέλαν νά πιστέψουν ὅ,τι ἐβλέπαν. Ἐν' αὐτοκίνητο ψωμιά, φουσκωτά καί καταστρόγγυλα. Σταθήκαμε καί τά βλέπαμε σάν χαζοί. Ἀναβάσταξα ὥστόσο τό τσουθάκι, ξύστηκα καί σκούπισα μέ τά χέρια μου τά σάλια π' ἄρχισαν κιόλας νά τρέχουν. Ξάφνου μιά φωνή ἀκούστηκε πίσω μου ὅλο ἀπόφαση καί θάρρος:

— Θά πηδήξω νά πάρω ἕνα!...

Δέν πολυσκοτίστηκα μέ τήν ἀπόφαση τοῦ συντρόφου μου γιατί ἡ θέα τοῦ ψωμιοῦ μ' εἶχε κυριολεκτικά ζαλίσει. Μά δέν πέρασε λεφτό, μέ παραμέρισε κείνος κι ὅπως ἔτυχε νά 'ναι, προστιγμής, ἀφρούρητο τ' αὐτοκίνητο πηδήξε πάνω. Ἦταν, ἐδῶ πού τά λέμε, κι ὁ πιό τολμηρός τής παρέας. Ἐπῆρε ἕνα ψωμί γρήγορα, τό 'βαλε ἀναμάσκαλα, πηδήξε κάτω κι ὥς νά πéis κίμινο εἶχε πιάσει τήν Τριμάρτυρη. Συνήρθαμε μ' αὐτό, γυρίσαμε καί τόν πήραμε ξωπίσω.

Τρέξαμε, πιάσαμε τό Σιντριβάνι, στρίψαμε καί μπερδευτήκαμε στά στενά τής Ὁθραιακῆς. Τά περάσαμε τρέχοντας, θγήκαμε στή Ντάμπια. Ἐδῶ, σίγουροι πιά, καθίσαμε ἀσκοφυσώντας ἀπό τό λαχάνιασμα. Κι ἔτσι λαχανιασμένοι κόψαμε ἀνυπόμονα στά τέσσερα τό ψωμί κι ἀρχίσαμε τό δάγκαμα. Μέ τήν πρώτη μπουκιά τό κορμί μας ἀναγάλιασε, ζώηρεψε σάν ὅπως ἐκεῖνο τό δεντρί πού ὕστερα ἀπό γερή ἀνυδρία τοῦ μουσκεύει τίς ρίζες ξαφνική βροχή.

Μά φοβούμεσταν ἀκόμα γι'αυτό καί κινήσαμε γιά παραπέρα ὅπου θά νιώθαμε πιό μεγάλη σιγουριά. Μ' ἄθελά μας δέν πήραμε τό δρόμο γιά τή θάλασσα, τό μόνο σίγουρο μέρος, μά τό δρόμο πού 'θγαζε στήν κεντρική δημοσιά τής πολιτείας.

Περπατοῦσα γρήγορα μασουλίζοντας τήν τρίτη κιόλας μπουκιά. Ζερβά μου ἔχασκε ἡ Ντάμπια γεμάτη παραθρασεμένα ἀγριόδεντρα κι ὁμπρός μου ἔστéκαν τά πίσω μέρη τῶν μαγαζιῶν, πού ἐβλέπαν κατά τή δημοσιά, λερωμένα κι ἔρημα. Λίγο ἀκόμα κι ἡ δημοσιά θά 'ταν κάτω ἀπό τά πόδια μας. Ἐδῶσα καί τήν τέταρτη δαγκωματιά στό ψωμί καί προχώρησα. Πιάσαμε τή δημοσιά, τοιμαστήκαμε νά στρίψουμε. Γύρισα τή ματιά πρὸς τά κεί πού θά στρίβαμε, μά εὐτύς ἀπόμεινα. Κόμπιασε ὁ λαιμός μου, γύρισε τό μάσημα πίσω. Ὅμπρός μου εἶχα, καθισμένο στόν πάγκο του, τό σακατεμένο γεροντάκι-μπαλωματή. Ἐκεῖ στή γωνιά καθόταν βουβά καί κακομοιριασμένα μέ τά πόδια μισοπαράλυτα καί τριγύρω του τό λιοθόρι κι οἱ ἄθθρωποι ἀνέσπλαχνοι. Ὅποτε ἀντίκριζα τοῦτο τό σακατεμένο ἄθρωπάκι στή μαρτυρική του καρέκλα, ζεστός ἀνεμος συμπόνιας μού συνέπαιρνε τήν καρδιά. Συγκινιόμουν τόσο πού μέ τό παιδικό μου μυαλό ἔκανα χίλιες δυό σκέψεις γιά νά τό βοηθήσω. Μά ποτέ δέν κατάφερα νά τοῦ πᾶω τίποτα.

Τώρα πάλι, ὅπως τό 'θλεπα δρωμένο καί ξεπνοημένο νά μπροκῶνει ἕνα παλιοπάπουτσο, σφίχτηκε ἡ καρδιά μου. Μά γιά τήν ὥρα δέν ἔκανα καμιᾶ φανταστική σκέψη γιά βοήθεια. Στά χέρια μου εἶχα ἕνα κομμάτι ψωμί, μπόλικο γιά τίς ἀραχλες ἐκεῖνες στιγμές, καί μπορούσα νά τοῦ τό δώσω. Πήρα τήν ἀπόφαση, σίμωσα καί τοῦ τ' ἄφησα στόν παλιοπάγκο, φεύγοντας μετὰ τρεχάτος γιά νά σμίξω τήν παρέα.

ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΕΚΕΙΝΩΝ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΓΛΕΖΑΚΗΣ

Συντ/χος δάσκαλος.

Μάης του 1941. Σαράντα χρόνια πάνε από τότε, πού τά φτερωτά όρνια της φασιστικής Γερμανίας ερχόνταν με λύσσα στο φωτολουσμένο και μυρωμένο Νησί μας για νά σπάσουν και συντρίψουν τή ραχοκοκαλιά του.

Όμως δέ λόγιασαν σωστά και δέ μέτρησαν τά φασιστικά τέρατα τήν χρητική ψυχή και τό δυναμισμό του απλού λαού.

Μάη του 1941, μήνα πού σημάδεψες τό διάβα της Κρήτης και στάθηκες όρόσημο στην ιστορία της. Στη θύμηση σέ φέρνουμε και ριγούμε. Ό λογισμός σταματά στίς μέρες του και μετρά κι ή καρδιά χτυπά κι αγχαλιάζει τό πλήθος των νεκρών σου.

Ήρθε λοιπόν ή ώρα της θύμησης, γι' αυτό ήχηστε σάλπιγγες τό προσκλητήριο σας. Καλέστε όλους εκείνους πού στάθηκαν όρθιοι στο μετερίζι της θυσίας. Φέрте κοντά επώνυμους κι ανώνυμους, στρατευμένους κι ήθελοντές της κάθε ήλικίας, υπερασπιστές του προμαχώνα των ωραίων πανανθρώπινων ιδανικών.

Έτσι σήμερα, σαράντα χρόνια από τότε, κοντά στά μνήματα τά χορταριασμένα και στά μνημεία τά μαρμαρένια των νεκρών μας, πού σιωπούν μά οδηγούν, ερχόμαστε εύλαβικοί προσκυνητές.

Σαράντα χρόνια πριν γυρίζουμε τή σκέψη κοντά σας. Νά μας. Δεχτείτε μας. Ήρθαμε, και με τό κρυστάλλινο δάκρυ μας, θά δρέξουμε τούς τόπους της θυσίας σας και τά κατάξερα χώματα πού σάς σκεπάζουν νά μουνσκέψουμε. Ήρθαμε, αδέρφια και παιδιά μας, τόν ύπνο σας νά ταράξουμε γιά λίγο μόνο. Είναι χρέος μας, τό νιώθουμε βαθιά νά μάς κεντρίζει. Δεχτείτε τό δάκρυ, τό κερί, τό στεφάνι και τό λιθάνι μας. Ήρθαμε σήμερα νά σάς ποΐμε: Θυμόμαστε και γιορτάζουμε. Χαιρόμαστε μά και πονούμε. Δακρύζουμε περήφανα μά και δοξολογούμε. Ναι! Θυμόμαστε και χαιρετίζουμε: Τούς Κισαμίτικους λόφους, της Κυδωνίας τά Καμποχώρια, τίς Σφακιανές Μαδάρες, τά Σελινιώτικα ψηλώματα, τ' Αποκόρωνα τά διάσελα. Χαιρετε τόποι θυσίας. Καστελλιανέ Κάμπε, Αεροδρόμιο του Μάλεμε, Ταυρωνίτη ποταμέ, Μουλετιανά ύψώματα ως τίς κορφές του Δρομονέρου, των Φλωριών, λαγκαδι της Μαλαθύρου, φαράγγι του Γαλατά και της Αγίας Λειβάδια, Κερίτη με τή Γέφυρα τ' Αλικιανού, έρειπωμένη κι αναστημένη Κάντανο κι άλλοι, κι άλλοι τόποι θυσίας άμέτρητοι κι άξέχαστοι.

Μάρτυρες της Αγίας, δεχτείτε μας στά σκοτεινά κελιά σας, στον τόπο του φρικτού μαρτυρίου σας. Στόν Κυπάρισσο, πού σάς πρόσδεσαν θά σταθούμε γιά ν' αντιχρίσουμε τά ίσια, λαμπαδωτά κορμιά, τά δασιά τά στήθη, τ' αρρενωπά τά πρόσωπα ν' ατενίσουμε, τίς δαγκωματιές και τίς πληγές π' άνοιξε ό Χάρος νά δούμε και νά πλύνουμε μ' άγνό κρασί και μυρωμένο.

Δώστέ μας τή χαρά νά χαϊδέψουμε μέτωπα άστραφτερά και νά χτενίσουμε τά ματωμένα σας μαλλιά και τό φιλί νά σάς δώσουμε. Είναι φιλί εύγνωμοσύνης πού μόνο σ' άντρεωμένους στέχει και ταιριάζει. Ναι!! σέ σάς τούς άπλους σήμερα απευθυνόμαστε. Αναπολούμε τό μεγαλειό και τό μέγεθος της θυσίας σας και τήν πανανθρώπινη προσφορά σας αναλογιζόμαστε. Ήρθαμε σήμερα νά σάς δούμε και νά σάς ποΐμε:

Βομός είναι ή καρδιά μας, προσκυνητάρι ή σκέψη μας γιά σάς, γιατί με τή θυσία σας εκάματε στή γή αυτή με τά λιγοστά καρπερά χωράφια και τά πολλά δράχια, περίσσια νά καρπίζει ή λεδεντιά. Χαιρόμαστε κι υπερηφανευόμαστε σήμερα γιατί με τόν άγώνα σας πιά ψηλά τ' όνομα της Κρήτης έστήσατε. Μάθατε τούς λαούς πόσο αγωνιστές πρέπει νά ναι και θεματοφύλακες των μεγάλων ιδανικών.

Σάς άνήκουν λοιπόν δικαιωματικά οι τίτλοι των ήρώων και των μαρτύρων καθώς και των άγγέλων τά φτερά. Σάς άνήκει ή εύγνωμοσύνη και ή λατρεία μας.

Γι' αυτό σάς καλέσαμε σέ συνάντηση τούτες τίς μέρες. Τότε ήταν ή σειρά σας και επράξατε τά υπέροχα. Σήμερα είναι γιά μάς ή ώρα του χρέους. Μας κάνετε νά νιώθουμε σήμερα υπερήφανοι γιατί ή συνάντησή μας αυτή γίνεται στο όρόσημο της έθνικής άρετής.

Παρακαλούμε σας σταθείτε γιά πολύ κοντά μας κι άντίκρυ. Αφήστε νά σάς καμαρώσουμε και τά ξεστά μας χέρια νά σφίξουν και ξεστάνουν τά ψυχρά μά υπέροχα κορμιά σας.

Ω πιστέψετε, είναι οι στιγμές άφθαστου κι άνεπανάληπτου μεγαλείου. Γι' αυτό σήμερα σάς χαρίζουμε όλες τίς μέρες του Μαγιού. Είναι δικές σας, έσείς τίς χαράξατε και τίς κάματε αιώνιες με τό δικό σας τό αίμα. Έμείς κι οι γενιές πού θά ρθουν θά τίς θυμόμαστε και θά τίς γιορτάζουμε.

Τά λόγια αυτά δεχτείτε τα τιμητική δολή στο σημερινό προσκλητήριο των σαράντα χρόνων της θυσίας σας. Τιμητικά άποσπάσματα δπλα παρουσιάζουν στο έπρασμά σας.

Σας δεβαιώνουμε πώς μέ τών καιρών τό πέραςμα, βροχές καί χιόνια, ἥλιοι κι ἀέρηδες καί στοιχειά τῆς φύσης μπορεῖ νά 'φαγαν τοὺς ξύλινους σταυροὺς σας καί νά 'σθῆσαν ὀνόματα καί ἀριθμούς, πού 'ταν τών τάφων σας σημάδια, ὅμως ἀσβεστη μένει γιά τίς γενιές πού ζοῦν καί θά 'ρχονται, στή θύμισή τους, ἡ θυσία σας.

Γι' αὐτό πάντα προσκυνητές, θά 'ρχόμαστε στό Μοναστήρι πού 'χτισε καί ἔστησε ἡ θυσία σας. Ἐκεῖ, σ' αὐτό θά ὀρκιζόμαστε κάθε φορά πού ἐπίβουλοι θά τολμοῦν νά κάνουν κατά δῶ. Καί σᾶς δεβαιώνουμε πώς ἴδιοι, στητοί, ὀρθοί κι ἀτσάλινοι θά σταθοῦμε, ἴδιοι ἀητοί σκληροί θά φτερουγίσουμε ὅταν ἡ ὥρα τό καλέσει.

Κι ἐδῶ ἐπιτρέφετέ μου νά ἐπαναλάβω καί νά κλείσω μέ τό λαϊκό τό δίστιχο, πού τόσο ταιριάζει σέ σᾶς μά καί γιά νά μάθουν ὅσοι δέ γνωρίζουνε τῆς χρητικῆς καρδιάς τό πύρωμα:

«Ἰντάρθες ψεύτη ἀητέ σπών σταυραητῶν τή χώρα,
ὅπου δέν ζοῦν ἄλλα πουλιά, οὔτε λεπτό τῆς ὥρας;»

ΣΑΝ ΤΟ ΠΕΤΑΜΕΝΟ ΠΟΥΛΙ

ΜΑΡΙΚΑ ΤΖΕΡΑΚΗ – ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ

Θαρρῶ, μπρέ, πῶς ἦτονε ὀγδὲς ἀκόμης, κι ἄς εἶναι περαϊμένοι, ἴσια-ἴσια σαράντα χρόνοι, ἀπὸ τότες σὰς, ἀπὸ τὸ Μάη τοῦ 1941, ἀπὸ μὲ τσ' ἀλεξιφτόνους τῶνε καὶ τοῖ μηχανές τῶνε ἐπατήσανε τὴν Κρήτη οἱ σκύλοι οἱ Γερμανοί.

Ἀπὸ παὲ ψηλά, ἀπὸ τὸ χωριό μας, μὰς ἐβγόριζε κι ἐθωροῦσαμε νὰ πέφτουνε στὰ κατωμέρια ἀπὸ τὸν οὐρανό, σαφής, θεόρατα δεμάθια, ἀποῦχανε, λέει, μέσα ἀθρώπους μὲ φυντεκλίκια, θρόφιμα καὶ δέν κατέω εἶντα ἄλλο. Τότες σας κι ὁ χωριανός μας ὁ Φίλιππας, μεσοκαιρίτης, ἀπὸ δέν ἐπρόλαβε νὰ πάει στὴν Ἀρβανιθιά, ἐκατηφόρισε ὅθεν ἐπαὲ κι ἐλαγώνεψε κι ἐβγαλε ἀπὸ τὰ μεσοπίθαρα τοῦ σπιτιοῦ ντῶνε ἓνα σκουριασμένο σισανέ κι ἐκατηφόρισε στὸν κάμπο. Ἔστεσε τὸ λοιπὸς μπροσκάδα καὶ ἐμπαλότερνε τὰ δεμάθια ἀποῦρχουντνε ἀπὸ ψηλά, κ' ἐπέφτανε χάμαις σάν τ' ἄδεια ἀσκιὰ. Πολλὰ ἔκαμε καὶ πολλοὺς Γερμανοὺς, ἀλεξιφτόνους, πρέπει πῶς ἐκατάλυσε, γιατί δέν ἐμπόρειε νὰ τὸ χωνέψει πῶς ἐτσά λοῆς, μπαμπέσικα γίνονται οἱ πολέμοι, καὶ μάλιστα τότες σας κ' ἐκεῖνο νὰ τὸν καιρὸ ἀπὸ τὰ κοπέλια μας ἦτονε παωμένα στὴν Ἀρβανιθιά κ' ἦτονε ἀπομενάρικοι μόνο οἱ γέροι καὶ τὰ γυναικοκόπελα. Εὐτός, ἤλεγε, ἐκάτεχε πῶς οἱ πολεμιστάδες πολεμοῦνε καὶ σκοτώνονται, μπέτη μὲ μπέτη. Γι' αὐτὸ ἔκανε κι εὐτός τὴν μπροσκάδα ντον κι ὅ,τι ἄλλο μπόρειε οὐλὴ τὴν ἐβδομάδα πρίχον πατηθεῖ ἡ Κρήτη. Ὑστερὶς κι ὥστεν ἀπὸ φύγανε οἱ Γερμανοὶ ἐφενγφδῖκα, γιατί τὸν ἐκαταζητοῦσανε γιὰ ὅ,τι εἶχε καωμένα.

Μὰ πρέπει πῶς, σ' ἐτοῦτνε τὸν κόϊμο, τοῦ κάθα νιοῦς ἡ ζήση κι ἡ θανή εἶναι γραμμένο νὰ μοιάζονε. Ἐπεράσανε οἱ χρόνοι, ἀπογέραςεν ὁ Φίλιππας κι ἀρρώστησε καὶ τὸν ἐπήγανε σὸ Σοκομεῖο. Ὅντεν ἀπόθανε ἐπήγανε οἱ δικοὶ ντον τὴν κάσα ντον καὶ τὰ σάβανα ντον στὴ Νεκροκάμερα. Ἀφῆκαν τα 'κειὰ κι ἐξαναφύγανε γιὰ νὰ κάμουνε κι ἄλλες ἐτοιμασίες. Ἐγνρίσανε, θωροῦνε τὴν κάσα κλεισμένη, ἀρποῦν τὴνε καὶ ντουγγοῦ μ' ἓνα αὐτοκίνητο γιὰ τὸ χωριό. Ὅντεν ἐσηκώσανε τὴν κάσα εἶπανε οὐλοὶ μονόστομα:

– Ἀλαφρὺς εἶναι, ἐφύραξε μὲ τὴν ἀρρώστια.

Μὰ στὴ στράτα, ἐταρακουνήθηκε τ' αὐτοκίνητο, ἐσκοῦντρηξε σὲ πρᾶμα ἀνηφοράδα καὶ πέφτει χάμαις κι ἀνοίγει ἡ κάσα καὶ χύνονται ὅξω τὸ σάβανο καὶ τὰ νεκροπάποντσα. Μὰ ποθὲς ὁ ἀποθαμένος. Καὶ τότες σας εἶπανε οὐλοὶ:

– Θώρειε σὺ, τὸ συχωρεμένο, σάν τὸ πουλί πετάμενο μὰς ἔφηνε. Πρέπει πῶς γλακά πάλι καὶ κατηφορίζει ὅθεν τὸν κάμπο, κατσά-κατσά γιὰ νὰ παίξει καμπόσες μπαλοθιές νὰ μὴν ἀφήσει τσ' ἀλεξιφτόνους νὰ πατήσουνε τὰ ἅγια Χώματά μας... Καὶ θέλει νὰ πάει μοναχὸς τον νὰ ξεκάμει ὅσους μπορεῖ... Πάμε ἐδὰ τὰ μπρὸς πίσω νὰ τόνε πάρομε γιατί πρέπει πῶς ἐξεχάσανε νὰ τόνε δάλωννε μέσα...

Σάν κι οὐλα ντον κι ὁ ψυχομαχισμὸς τον, κι ἄς τὸ λένε γιὰ τσ' ἀναμικιόρους μόνο, μὰ γὼ θαρρῶ πῶς ταυριάζει καὶ στοσοὶ καλούς...

ο Γιακουμής

ΓΙΑΝΝΗ ΓΥΠΑΚΗ

Όλη τη νύχτα πού πέρασε μου 'κοβε την ανάσα ο έφιάλτης. Όνειρευόμουν πως αυτή την άνοιξη ήρθε η συντέλεια της Κρήτης. Ή λάλη μου έλεγε πάντα πως η Κρήτη θά σβήσει και θά χαθεί τη χρονιά πού η άνοιξη δέ θά πατήσει στην Κρήτη. «τή χρονιά πού η άνοιξη δέ θά σημαδέψει την Κρήτη», έτσι έλεγε.

Κι η άνοιξη φέτο δέν πάτησε στην Κρήτη. Λές κι έστειρεψε φέτο η γη κι έβάλθηκε νά μήν καρπίσει, γιατί απ' τό καταχείμωνο μπήκαμε κατευθεία στό καλοκαίρι. Στερνές ώρες μοναχά μπορείς νά πής πως η άνοιξη έδωσε ένα σημάδι. Έναν άνθρωπο σημαδέψε η φετινή άνοιξη στην Κρήτη: τό Γιακουμή.

Ό Γιακουμής ήταν ένας γίγαντας ίσαμε κοντά δυό μέτρα. Τόσο θεόρατος ήτανε πού καθώς στάθηκε στό άνοιγμα της σπηλιάς – εκεί στού «Κοντού τό Σπήλιο» πού κρυβόμαστε – η τεράστια σπηλιά, όπως δέν είχε ξημερώσει ολότελα, ξανασκοτείνιασε. Στάθηκε λίγο στην πόρτα και ψάχνοντας μέ τά μάτια, ανήσυχος, προσπαθούσε κάτι νά δει.

Ό Γιακουμής ήταν ο άγροφύλακας, ο πατέρας έξι παιδιών (τό έκτο, η Κυριακούλα, στην κοιλιά της μάνας της ακόμα). Ψηλός, λιγομίλητος, μέ τό «μπουρί» στη ζώνη, μέ μοναδική φιλοκαλία ένα κόκκινο γαρίφαλο στ' αúτι, αúστηρός (σάν εξουσία) αλλά μέ την καλοκαγαθότητα του γίγαντα στό πρόσωπο, δύσκολα ταραζόνταν. Έτσι, καθώς τον είδαμε ανήσυχο, μαζευτήκαμε πρós την πόρτα της σπηλιάς. Την ίδια ώρα όρμησε, σχεδόν, κι αúτός πρós τον άνθρωπο πού ζητούσε.

– Κύρε Γιώργο, λέει, και θγάζει τό πηλήκιο και σφουγγίζει τό ιδρωμένο κούτελο μέ τό μανίκι του. Κύρε Γιώργο, στόν Κουρουπητό προσγειώθηκε ένα αεροπλάνο.

Ό Κύριος Γιώργος «ο λοχαγός», έτσι τον άποκαλούσε τό χωριό παρ' ότι έφυγε τό 35 ταγματάρχης απ' τό στρατό – παλιός, ψημένος πολεμιστής, μιά καριέρα στό χαράκωμα, δίχως άλλες κουβέντες πήρε βιαστικά τον κατήφορο πρós τό χωριό. Ξοπίσω, λές και είχε χτυπήσει συναγερμός στού «Κοντού τό Σπήλιο», όρμησαν σχεδόν όλοι οι άντρες ήλικίας από πενήντα ως όγδόντα χρονών (γέροι δηλαδή μιά κι ο τόπος είναι ακόμα άπορφανισμένος από νέους, καθώς τά παλικάρια πού έφυγαν για την Άλβανία δέ γύρισαν ακόμα).

Όυτε χελιδόνια ήρθαν φέτο στην Κρήτη. Μοναχά αúτά τά σατανικά πουλιά, τά «Στούκας», ήρθαν. Σκέπαζαν κάθε μέρα τον ήλιο περνώντας πάνω απ' τά κεφάλια μας – στ' Άκρωτήρι – για νά σφυροκοπήσουνε τη Σούδα.

Τ' αντιαεροπορικά (τέσσερα στίς Κορακιές, τέσσερα κάπου στούς άνεμόμυλους στό Γκαλαγκάδω και τέσσερα στίς Στέρνες), μαζί μέ τά καράβια και τά ύπόλοιπα αντιαεροπορικά της Σούδας, τίς πρώτες μέρες έκαναν «φραγμό πυρός». Χιλιάδες συννεφάκια φύτρωναν ξαφνικά στόν ούρανό πάνω απ' τ' Άκρωτήρι κι απλώνονταν σάν συννεφένιος Γαλαξίας πού προσπαθούσε νά έμποδίσει τά «Στούκας». Αúτά όμως δέν κοντράρονταν μέ τίποτα. Έρχονταν, χωρίς τελειωμό, πέντε-πέντε σέ σταυρό κι από πέντε πεντάδες πάλι ο' ένα μεγαλύτερο σταυρό και καθώς συννέφιαζε τ'

Ἀκρωτήρι ζυγίζονταν πάνω ἀπ' τὸ «φρούδιο» κι ὕστερα μονομιᾶς χύνονταν σάν «πετρίτες» καὶ θουίζοντας δαιμονισμένα ξερνούσαν τὸ θάνατο πάνω στὰ καράβια τῆς Σούδας καὶ τὴν πόλη τῶν Χανιῶν. Ἐχτές βράδυ, τελευταία μέρα τοῦ βομβαρδισμοῦ, μονάχα ἓνα κανόνι, ὁ «Αὐστραλός», ἔτσι τὸν λέγαμε, στίς Στέρνες, μονάχα αὐτὸ χτυποῦσε τ' ἀεροπλάνο σ' ὅλη τὴν Κρήτη. Κι εἶχε τὸ κανόνι αὐτὸ ὥστόσο ἓναν παράξενο ἥρωισμό στὴ μοναξιά του.

Λίγο πρὶν φανεῖ ὁ Γιακουμῆς, καθὼς ξημέρωνε, ὁ «Λοχαγός» εἶχε βγεῖ στὴν πόρτα τῆς σπηλιάς καὶ ψάχνοντας μὲ τὸ μάτι τὸν ὀρίζοντα εἶχε πει: «Σήμερα θὰ πέσουν οἱ Γερμανοί». Πράγματι, χαράματα ἀκόμα, ἄρχισαν νὰ φαίνονται μακριὰ πρὸς τὸν κάμπο τῶν Χανιῶν μικρὲς ἀσπρες φοῦσκες, πού καθὼς καλοκοιτάξαμε μὲ τὰ κυάλια τοῦ λοχαγοῦ, εἶδαμε στὴν κάτω τους μεριά νὰ κρέμονται, σάν μαριονέτες ἀπὸ κλωστές, οἱ ἄνδρες τοῦ Γ' Ράιχ.

Οἱ χωριανοὶ ἔβλεπαν ὥρα πολὺ τὸ παράδοξο θέαμα, τρίβοντας τὰ κόκκινα ἀπ' τὴν ξαγρύπνια καὶ τὴν ἀνησυχία μάτια τους. Ὑστερα γύρισαν στὴ σπηλιά καὶ στράφηκαν ἐρωτηματικά πρὸς τὸ «Λοχαγό». Αὐτός, μὴ ἔχοντας καμιὰ σκέψη στὸ μυαλό του γιὰ τὸ πῶς μπορούσαν, ἄσπλοι αὐτοί, παιδιὰ καὶ γέροι νὰ πολεμήσουν μὲ τὰ φοβερά ἀτσάλινα πουλιά σῶπαινε μ' ἀμηχανία.

Γι' αὐτὸ καθὼς τοὺς μίλησε ὁ Γιακουμῆς γιὰ τ' ἀεροπλάνο πῆραν, ἀμέσως, τὸ δρόμο πρὸς τὸ χωριὸ σάν νὰ ἔβρισκαν ξαφνικά ἀνακούφιση καὶ διέξοδο στὴν ἀγωνία τῆς ἀπραξίας τους.

Ὅσπου νὰ φτάσουν στὴ «Χορεύτρα» ὅλο τὸ χωριὸ εἶχε μαζευτεῖ ἐκεῖ.

— Τί ὄπλα ἔχουμε; Ρώτησε ὁ Λοχαγός.

— Μερικὰ δίκανα, τὸ Μάλιγχερ τοῦ Γιακουμῆ, δυὸ «Γκράδες» (πού δὲν εἶχανε παραδῶσει τοῦ «Κερατὰ τοῦ Μεταξᾶ», ἔτσι τὸν ἀπεκάλεσαν), κι ἕνα δυὸ ἐμπροσθογεμὴ ὄπλα τοῦ τούρκικου πολέμου.

Μοίρασε κι ὁ Λοχαγός τρία πιστόλια πού εἶχε στοὺς τρεῖς παλιούς λοχίες: Στὸ Χριστούλη, στὸν Κασιωτοσήφη καὶ στὸν Ψυλλονικολῆ τὸ «Χρουνσαντόντη» κι ὀργάνωσε γρήγορα μιὰ διμοιρία.

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ψημένοι, οἱ γεροὶ ἄντρες, οἱ παλιοὶ πολεμιστὲς πού εἶχαν μαζευτεῖ, πενηντάρηδες καὶ πάνω, πού δὲν πῆγαν στὴν Ἀλβανία, εἶχαν νὰ παίξουν τουφεκιά ἄλλοι ἀπ' τὸ Εἴκοσι κι ἄλλοι ἀπ' τὸ Δώδεκα — ὁ Γέρο Κουφογιώργης μάλιστα «ἀποντεν» ἐπολεμοῦσε στὰ φρούδια μὲ τὸν κουμπάρο του τὸ Βενιζέλο. Ὅλοι αὐτοὶ ἦταν ξαναμμένοι γιὰ πόλεμο κι ἡ δίψα τους γιὰ μάχη μὲ τοὺς Γερμανοὺς τοὺς ὀργάνωσε στὴ στιγμή.

Πάνω στὴν ὥρα φάνηκε κι ἄλλος ἀπ' τὸν Κουρουπητό, ἀπὸ τὴ μεριά πού προσγειώθηκε τ' ἀεροπλάνο, ὁ Μιχάλης ὁ Ξέπαπας.

— Δὲν ἦτανε λέει ἀκριβῶς ἀεροπλάνο. Ἦταν πιὸ μικρό. Μάλιστα αὐτός εἶχε προσέξει πού τὸ τραβοῦσε, δεμένο, ἐν' ἄλλο μεγαλύτερο ἀεροπλάνο κι ὕστερα σὰ νὰ τ' ἀμόλυσε. Κι αὐτὸ καθὼς λευτερώθηκε ἔκανε μιὰ γύρα κι ἐπροσγειώθηκε σ' ἓνα ἴσωμα.

— Θὰ πρόκειται γι' ἀνεμοπλάνο εἶπε μὲ ἐμβρίθεια ὁ Λοχαγός. Ἐμπρός, πᾶμε!

Ὅρμησαν ὅλοι πίσω του, κατὰ τὸν Κουρουπητό, ὀργανώνοντας στὸ δρόμο τὴν ἐπιχείρηση. Μπροστὰ θὰ πῆγαινε ὁ Λοχαγός μὲ τὸ Γιακουμῆ, πίσω ἀριστερά καὶ δεξιὰ οἱ ἄλλοι μὲ τὰ ὄπλα καὶ τὰ δίκανα πού θὰ τὰ κρατοῦσαν ψηλά γιὰ νὰ φαίνονται πῶς ἔχουν ὄπλα, ἀλλὰ δὲ θὰ σίμωναν κοντὰ γιὰ νὰ μὴ δεῖ ὁ ἐχτρός τί ὄπλα ἔχουν.

Ὁ Κασιωτοσήφης, ὁ Χριστούλης κι ὁ Ψυλλονικολῆς ὁ «Χρουνσαντόντης» ἀνάλαβαν νὰ ὀργανώσουν μιὰ κυκλωτικὴ κίνηση μὲ τοὺς ὑπόλοιπους ἄνδρες τοὺς ὀπλισμένους μὲ ραβδιά, μὲ μαχαίρια, μὲ τσεκούρια καὶ ὅ,τι σιδερικὸ βρῆκαν πού νὰ μοιάζει ἀπὸ μακριὰ μὲ ὄπλο.

Πράγματι ἔτσι ἔγινε. Πλησίασαν καὶ κύκλωσαν τοὺς Γερμανοὺς πρὶν

τούς πάρουνε χαμπάρι. Ήταν καμιά δεκαριά δίπλα από ένα μισοκατεστραμμένο άνεμοπλάνο κι έπροσπαθούσαν νά συγκεντρώσουν τόν όπλισμό καί τίς λοιπές άποσκευές τους. Όταν άντιλήφθηκαν πώς ήταν κυκλωμένοι ξαφνιάστηκαν. Δέν ξαφνιάστηκαν, κυριολεκτικά τά 'χασαν.

— Rendez-vous! (παραδοθείτε!) τούς φώναξε γαλλικά ό Λοχαγός, ένώ δίπλα ό Γιακουμής καί μακρύτερα οί άλλοι έπρότειναν άπειλητικά τά όπλα.

Οί Γερμανοί στράφηκαν όλόγυρα, μέτρησαν τήν κατάσταση καί σήκωσαν τά χέρια.

— Πάρτε τους τά όπλα! λέει ό Λοχαγός.

Χύμηξαν τότε όλοι μεμιάς καί μέ τρία σάλτα τούς πήραν τά όπλα (αυτόματα, χειροβομβίδες, πιστόλια κι ένα όπλοπολυβόλο). Έγιναν όλα τόσο γρήγορα, εύτυχώς, πού οί Γερμανοί δέν πρόλαβαν ν' άντιδράσουν. Όταν άργότερα άντιλήφθηκαν πώς αυτοί, δέκα πάνοπλοι άξιωματικοί του Γ' Ράιχ, παραδόθηκαν τόσο άδοξα σέ είκοσι άσπλους γέρους χωρικούς έκοίταζαν ό ένας τόν άλλο σάν άποσβολωμένοι. Θ' άναρωτιόντουσαν σίγουρα άν έπεσαν σέ νησί τρελών ή μεθυσμένων.

Τούς έφεραν στό χωριό. Τούς έβαλαν στό μοναστηρικό άλετριδιό.

Ήταν δέκα καλοντυμένοι καί γυαλισμένοι Γερμανοί άξιωματικοί μέ καλοσιδερωμένα πανταλόνια. Κρατούσαν ένα σωρό έπιτελικούς χάρτες κι ήταν όπλισμένοι σάν άστακοί. Ό ένας φορούσε γυαλιά μέ άσημένιους σκελετούς. Οί πió πολλοί ήταν ξανθοί καί μέ τό λευκό καί λεπτό δέρμα άνάμεσα στους ήλιοψημένους καί κακοτράχαλους χωρικούς μέ τό παξιμαδιασμένο δέρμα φάνταζαν σάν ψεύτικοι άντρες.

— Άμα τούς θγάλεις από τά σίδερα, σκατά άντρες είναι! είπε ό μακρύ-Μανώλης κοιτάζοντάς τους μέ περιφρόνηση. Τό χωριό μαζεύτηκε γύρω τους μ' άχόρταγη περιέργεια.

— Άντέστε μωρέ στό διάολο! κι άστε τσ' άθρώπους ήσυχους! φώναξε ό Πετροβασιλαντώνης κι άσφεντούρηξε μ' όργή τή «φορφοτήρα» του στά παιδιά, πού τρόμαξαν καί πήραν δρόμο γιά νά ξαναγυρίσουν σέ λίγο.

Ή Άποστολαννίτσα τούς έφερε γάλα καί τούς έδωσε νά πιούν, κι έπειδή δέν ήξερε νά τούς μιλήσει γερμανικά έπαναλάμβανε δυό φορές τήν κάθε λέξη νομίζοντας έτσι πώς καταλαβαίνουν καλύτερα:

— Πιές το — πιές το, είναι — είναι, καλό — καλό, κατάλαβες; Πιές το καημός νά σου 'ρθει — συμπλήρωσε χωρατεύοντας. Δέν κατάλαβε άλλα τό 'πια τό γάλα.

Ό Λοχαγός τούς έκανε μιά πρόχειρη άνάκριση μέ τά λίγα γαλλικά του. Βοήθησε κι ή Ντερμιτζίνα πού μιλούσε πió πολλά γαλλικά. Ό Γερμανός μέ τ' άσημένια γυαλιά ήξερε γαλλικά άλλα άρνιόταν νά δώσει πληροφορίες. Ζητούσαν νά τούς παραδώσουν στό στρατό. Ό Λοχαγός επέμενε νά τούς ρωτά. Αυτοί επέμεναν νά σωπαίνουν. Ό Ζαφείρης ό «στρουμπάς» σηκώνει τό χέρι νά χαστουκίσει τόν γυαλάκια. Ό Γιακουμής γύρισε τ' όπλο νά σκοτώσει τό Ζαφείρη:

— Δέ χτυπούνε μωρέ τσ' αίχμαλώτους, διάλε τσ' άποθαμένους του κερατά πού σ' έσπερνε! είπε μ' όργή.

Όργάνωσαν ένα πρόχειρο άπόσπασμα πέντ' έξι άνδρών μέ τό Γιακουμή τόν άγροφύλακα έπικεφαλής καί τούς όδήγησαν στό σταθμό Χωροφυλακής στίς Στέρνες. Καθώς ξεμάκραινε τ' άπόσπασμα μέ τούς αίχμαλώτους τό κεφάλι του Γιακουμή περίσσευε, μέ κάποια συγκρατημένη έπαρση, πάνω άπ' τά κεφάλια τών άλλων.

Ή εύκολη πολεμική νίκη είχε ένθουσιάσει, είχε μεθύσει σχεδόν τούς χωριανούς. Τό θράδυ ήρθε κάποιος από τόν κάμπο τών Χανιών καί διηγήθηκε τά καθέκαστα:

— Ένας-ένας καθώς έπεφταν οί άλεξιπτωτιστές τούς ύποδέχονταν οί χωριάτες χτυπώντας τους μέ τό ραβδί στό κεφάλι γιά νά τούς άφοπλίσουνε καί νά όπλιστούν εκείνοι. Πρός τό Μάλεμε, λέει, πολεμούν καί μερικοί Έγγλέζοι — Νεοζηλανδοί.

Πρωί-πρωί τήν ἄλλη μέρα φτάνει ἀπό τή μεριά τοῦ Γουβερνέτου ὁ Γογο-
νής κι ἀνακοινώνει πώς «στ' Ἁγίου τ' αὐλάκι ἔχουν ἀποβιθαστεῖ ἓνα καῖκι
Γερμανοί κι ἀνεβαίνουν στό Γουβερνέτο».

— Ἐμπρός, πάμε, λένε μερικοί.

— Μή θιάζεστε, νά ὀργανωθοῦμε, λέει ὁ Λοχαγός.

Ὅμως αὐτοί θιάζονταν. Δέν ἄκουσαν. Τό μεθύσι τῆς χτεσινῆς νίκης τούς
εἶχε συνεπάρει. Ἐφυγαν. Μαζί τους κι ὁ Γιακουμής.

Συνάντησαν τούς Γερμανούς λίγο πρὶν ξεκορφίσουν στό Γουβερνέτο
καθώς ἔγειρε ἡ μέρα. Δέν πέρασε ὥρα πολλή πού ἔφτασε στό χωριό τό
θλιβερό μαντάτο: «ὁ Γιακουμής σκοτώθηκε!»

Ἀντάλλαξαν πυροβολισμούς μέ τούς Γερμανούς καί σέ μιά στιγμή πού
πρόβαλλε τό κεφάλι του ὁ Γιακουμής πίσω ἀπ' τό θράχο γιά νά στραφεῖ
ἴσα κάτω πρὸς τ' αὐλάκι δέχτηκε μιά σφαῖρα κατακούτελα. Προφανῶς οἱ
Γερμανοί τόν πήραν γιά ἀξιωματικό (μέ τό καπέλο τοῦ ἀγροφύλακα) καί
τόν πυροβόλησαν.

Περίμεναν νά νυχτώσει κι ὕστερα τόν σήκωσαν καί τόν ἔθαψαν βιαστικά.
Ἡ χήρα του ἡ Παγώνη μαδιόταν. Τά ὀρφανά λούφαξαν σέ συγγενικά σπί-
τια. Τό μεγαλύτερο ὁ Μιλτιάδης ἦταν δεκατριῶν χρονῶν καί τό μικρότερο
ἡ Κυριακούλα στήν κοιλιά τῆς μάνας της.

Τό χωριό βουβάθηκε ξαφνικά κι ἡ μέθη τοῦ πολέμου μονομιᾶς πέρασε.
Κοιμηθήκαμε ὅλοι νωρίς, κουρασμένοι, μέ λίγη ὑπερηφάνεια καί πολλή πί-
κρα. Κι ὅλη τή νύχτα ἔβλεπα πάλι τό ἴδιο ὄνειρο: Πώς ἡ ἀνοιξη φέτο δέν
πάτησε στήν Κρήτη. Πώς ξάφνου ἀνθισε ὡστόσο ἓνα γαρίφαλο. Ἐνα κόκ-
κινο γαρίφαλο περπάτησε ἀπό τ' αὐτί κι ἐστάθη κι ἀνθισε στό κούτελο τοῦ
Γιακουμή τοῦ ἀγροφύλακα. Ἐκλαιγα στόν ὕπνο μου (δέν ἤμουν οὔτε δέκα
χρονῶν) μά ἔνιωσα ξαφνικά νά ἡσυχάζω. Τό γαρίφαλο αὐτό ἦταν βέβαια
ἓνα πικρό σημάδι, μά ἦταν ἓνα σημάδι τῆς ἀνοιξης. Ἡ συντέλεια τῆς Κρή-
της δέν εἶχε φτάσει ἀκόμα.

A.N.E.K. ΑΝΩΝΥΜΟΣ ΝΑΥΤΙΛΙΑΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ Α.Ε.

ΕΔΡΑ: ΧΑΝΙΑ

ΣΤΗΝ ΕΞΥΠΗΡΕΤΗΣΗ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΩΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ἡ πρωτοπόρα λαϊκή
Ἑταιρία πού συμβάλλει
πολύπλευρα στήν
περιφερειακή ανάπτυξη

ΠΡΑΚΤΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ

ΧΑΝΙΑ: Πλατεία Σοφ. Βενι-
ζέλου. Τηλ. 25.656 - 23.636

ΗΡΑΚΛΕΙΟ: Ὁδός 25ης Αύ-
γούστου 33. Τηλ. 223.067 -
283.777 - 222.481 - 222.482

ΠΕΙΡΑΙΑ: Ἀκτή Ποσειδῶνος
32. Τηλεφ. κέντρο 41.33.102

Ἐπίσης στό Ρέθυμνο, Ἀγ.
Νικόλαο, Ἱεράπετρα, Ση-
τεία

Τό πλοίο «ΚΥΔΩΝ»

Ἡ Α.Ν.Ε.Κ. μέ τά πλοία
της ἀνέβασε τό ἐπίπεδο
ἀσφάλειας καί
ἀξιοπρέπειας γιά τούς
ταξιδεύοντας

ΕΚΔΟΣΗ ΕΙΣΙΤΗΡΙΩΝ

Στά Πρακτορεία τῆς
Ἑταιρίας
καί σ' ὅλα τά καλά
Πρακτορεία
ΛΟΝΔΙΝΟΥ - ΠΕΙΡΑΙΩΣ
Ἐπίσης Γραφεῖα Α.Ν.Ε.Κ.
στά λιμάνια
ΣΟΥΔΑΣ - τηλ. 89.856
καί
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ - τηλ. 220.051

ΤΑ ΤΕΣΣΕΡΑ ΟΧΗΜΑΤΑΓΩΓΑ - ΕΠΙΒΑΤΗΓΑ ΠΛΟΙΑ ΤΗΣ Α.Ν.Ε.Κ.

Τό πλοίο «ΚΑΝΤΙΑ»

Τό πλοίο «ΡΕΘΥΜΝΟ»

Τό πλοίο «ΚΡΗΤΗ»

για την έξασφάλισή σας **Η ΕΘΝΙΚΗ** ή πρώτη ασφαλιστική

Από τό 1891 Η ΕΘΝΙΚΗ ασφαλίζει και
έξασφαλίζει κάθε κίνδυνο.
360.000 ασφαλιστικές περιπτώσεις
καλύψαμε τό 1978.
4.000.000 δρχ. την ημέρα (κατά μέσον
όρο) πληρώνουμε σέ άποζημιώσεις.

Νά γιατί

Η ΕΘΝΙΚΗ
σημαίνει έξασφάλιση

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΑ

ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΦΙΛΟΤΕΛΙΣΜΟΥ
ΑΙΟΛΟΥ 100 (ΑΘΗΝΑ)

ένα εύπρόσδεκτο δῶρο

**μιά έγγραφη στήν υπηρεσία
συνδρομητῶν νέων εκδόσεων
γραμματοσήμων**

**πληροφορίες
σέ ὅλα τά ταχυδρομεῖα τῆς χώρας**

Ἀγαπητοὶ μας ἐπιβάτες,

Στὴν προσπάθειά μας νὰ σὰς ἐξυπηρετήσουμε καλύτερα, φροντίσαμε νὰ εἴμαστε ἀπὸ τοὺς πρῶτους ἀερομεταφορεῖς τοῦ κόσμου ποὺ πετοῦν μὲ **AIRBUS A300**. Τὸ ἀεροπλάνο τῆς νέας γενιάς, τῆς ἀνετῆς μεταφορᾶς 255 ἐπιβατῶν καὶ πολλῶν ἐμπορευμάτων, μὲ τὸν λιγότερο θόρυβο.

Πετᾶξτε καὶ θὰ δεῖτε...

ΟΛΥΜΠΙΑΚΗ
ΑΕΡΟΠΟΡΙΑ

Danielis

...τό κρασί που θέλετε

Η γεύση που προτιμάτε...
ή ποιότητα που ζητάτε...
τό bouquet που σ' αρέσει...
όλα μαζί σφραγισμένα
σ' ένα μπουκάλι Danielis

Danielis για σας που ξέρετε

Danielis ένα κόκκινο κρασί από την

AXATA
CLAUSS

ΠΡΟΣΦΑΤΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Μορφωτικού Ίδρυματος Εθνικής Τραπέζης

Βιβλιοθήκη Γενικής Παιδείας

Δ.Ρ. Θεοχάρη, *Νεολιθικός Πολιτισμός*
(17x24), σσ.

Βάσου Καραγιώργη, *Αρχαία Κύπρος - Από
τη Νεολιθική εποχή ως το τέλος
της Ρωμαϊκής*
(17x24), σσ. 151 + πίν.,
εικ. έγχρ. 21, Α/Μ 250

Δρχ. 250

Wolfgang Schadewaldt, *Από τον κόσμο και
το έργο του Όμηρου*

Α' *Το όμηρικό ζήτημα*

Μετ. Φάνης Ι. Κακριδής
(14x21), σσ. 284 + 28 Α/Μ εικ.

Δρχ. 300

C. M. Bowra, *Αρχαία ελληνική λυρική ποίηση*

Α' *Άλκμαν, Σπησίχορος, Άλκαίος, Σαπφώ*
Μετ. Γιάννης Καζάζης
(14x21), σσ. 408

Δρχ. 400

Paul Lemerle, *Ο πρώτος βυζαντινός σύμναμος*
Μετ. Μ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου

«Encyclopédie de la Pléiade», *Ιστορία
και μέθοδοί της:*

- *Γενικά προβλήματα*

Μετ. Ελένη Στεφανάκη
(14x21), σσ. 475

Δρχ. 450

- *Οι μαρτυρίες και η κριτική τους*
άξιοποίηση

Μετ. Χρίστος Παπάρογλου
(14x21), σσ. 354

Δρχ. 350

- *Παραδοσιακές βοηθητικές επιστήμες.*
Γραπτές μαρτυρίες
Μετ. Ελένη Στεφανάκη

«Encyclopédie de la Pléiade», *Ιστορία
της Φιλοσοφίας:*

Α' *Η Καντιανή Έπανάσταση*
Μετ. Κυριάκος Σ. Κατομάνης
(14x21), σσ. 305

Δρχ. 200

Β' *19ος αιώνας: Ρομαντικοί - Κοινωνιολόγοι*

Μετ. Τίτος Πατρίκιος
Παύλος Χριστοδουλίδης
(14x21), σσ. 379

Δρχ. 300

Γ' *19ος-20ός αιώνας: Η Έξελικτική
Φιλοσοφία.*

Εθνικές Φιλοσοφικές Σχολές
Μετ. Μαυρίτσα Μητσού - Παππά
(14x21), σσ. 334

Δρχ. 300

W. Windelband & H. Heimsöth, *Έγχειρίδιο
Ιστορίας της Φιλοσοφίας:*

Α' *Η φιλοσοφία των αρχαίων Έλλήνων.*
*Η φιλοσοφία των ελληνιστικών
και ρωμαϊκών χρόνων*
Μετ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος
(14x21), σσ. 342

Δρχ. 350

Μελέτες Οικονομικής Ιστορίας

Γιώργου Δερτιλή, *Το ζήτημα των τραπεζών
(1871-1873). Οικονομική και πολιτική
διαμάχη στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*
(14x21), σσ. κα' + 355 + 37 εικ.

Δρχ. 350

Ι.Α. Βαλαωρίτου, *Ιστορία της Εθνικής
Τραπέζης της Ελλάδας (1842-1902)*
(20x28), σσ. 10 + 352 + η' + πίν.

Δρχ. 600

*Εύρετήριο του Γενικού Αρχείου
της Εθνικής Τραπέζης*

(17x24), σσ. 224 + εικ. Α/Μ 33

Δρχ. 250

Νεοελληνική Προσωπογραφία

Ε.Π. Παπανούτσου, Α. Δελμούζος (*Η ζωή του -
Επιλογή από το έργο του*)
(14x21), σσ. 299+ εικ. Α/Μ 6

Δρχ. 250

Λευκώματα

Κάρλ Κρατσόξεν, *Προσωπογραφίες
Ελλήνων και φιλελλήνων αγωνιστών*
(Προλεγόμενα Π. Πρεβελάκη)
(33x44), σσ. 16 + 14,
σχέδια 16, λιθογραφίες 28

Δρχ. 1.200

*Πινακοθήκη και Γλυπτοθήκη του Μορφωτικού
Ίδρυματος της Εθνικής Τραπέζης στη
Θεσσαλονίκη*
31 έγχρωμοι πίν. 35x39 εκ.

Δρχ. 400

Χρίστου και Σέμνης Κορούζου, *Θησαυροί του
Αρχαιολογικού Μουσείου Αθηνών*
(25 x 30), σσ.

Σημείωση: Τα βιβλιοδετημένα αντίτυπα επιβαρύνονται
μέ 150 δραχμές

Πωλούνται σε όλα τα βιβλιοπωλεία

Κεντρική Διάθεση: Πλατεία Μητροπόλεως 3, 2ος όροφος (τηλ. 32.21.337)
Πρατήριο: Εθνική Τράπεζα, Καραγεώργη Σερβίας 2 (Πλατεία Συντάγματος)

Τά έσοδα από τις πωλήσεις διατίθενται για πολιτιστικούς σκοπούς

σ' όλη τήν Κρήτη...

...αλλά και σέ όλη τήν Ελλάδα

ΚΕΝΤΡΙΚΑ ΓΡΑΦΕΙΑ

Βουκουρεστίου 22, Άθήνα 134, Τηλ. 360.6511-5
Τηλεγραφήματα: Kretabank, Telex: 8633 BOFK GR.

ΔΙΚΤΥΟ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ

ΑΘΗΝΑ:

- Βουκουρεστίου 22 Τηλ. 3606511-5, Telex: 218633
- Κοραή 7 - Πανεπιστημίου 37 Τηλ. 3243742
Telex: 218872
- Αμπελόκηποι - Μιχαλακοπούλου 151 Τηλ. 7706503
Telex: 214750
- Καλλιθέα, Έλ. Βενιζέλου 188 Τηλ. 9589032
Telex: 221477
- Πατησίων 242 Τηλ. 8645628 Telex: 221478

ΠΕΙΡΑΙΑΣ:

- Πλ. Τραπεζής 6 Τηλ. 4522633 Telex: 213629
- Καποδιστρίου 17 Τηλ. 4126723 Telex: 211713

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ:

- Ι. Δραγούμη 4 Τηλ. (031) 262968 Telex: 418125
- Βασ. Όλγας 70 Τηλ. (031) 828767 Telex: 418430

ΒΟΛΟΣ:

- Δημητριάδος 118 Τηλ. (0421) 33198 Telex: 282146
- Βελεστίνο: Ρ. Φεραίου 36 Τηλ. (0425) 21306
- Ζαγορά: Άγία Κυριακή Τηλ. (0426) 22798

ΗΡΑΚΛΕΙΟ:

- Πλ. Καλλιεργών Τηλ. (081) 283365 Telex: 262117
- Άρχανες: Τηλ. (081) 751543
- Μάλια: Τηλ. (0897) 31468
- Τζερμιάδα: Τηλ. (0844) 22022

ΙΕΡΑΠΕΤΡΑ:

- Τηλ. (0842) 28612

ΙΩΑΝΝΙΝΑ:

- 28ης Όκτωβρίου 278 - Τηλ. (0651) 29146
Telex: 322168
- Παρακάλαμος: Τηλ. (2655) 21.710

ΚΑΒΑΛΑ:

- Φιλελλήνων & Κωστή Παλαμά Τηλ. (051) 833067
Telex: 452230

ΛΑΡΙΣΑ:

- Παπακυριαζή 23γ Τηλ. (041) 251944 Telex: 295261

ΠΑΤΡΑ:

- Ρ. Φεραίου 87 Τηλ. (061) 223783 Telex: 312206

ΡΕΘΥΜΝΟ:

- Κουντουριώτου 35 Τηλ. (0831) 29410
- Σπήλι: Τηλ. (0832) 22100

ΧΑΛΚΙΔΑ:

- Κριεζώτου & Φαρμακίδου Τηλ. (0221) 21584
Telex: 272115

ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ (ΣΙΘΩΝΙΑ):

- Νέος Μαρμαράς: Τηλ. (0375) 71197
- Πόρτο Κορράς, Village Inn: Τηλ. (0375) 71381

ΧΑΝΙΑ:

- Πλατεία 1866 Τηλ. (0821) 53745 Telex: 291160
- Βουκολίες: Τηλ. (0824) 31555

ΑΡΑΧΩΒΑ:

- Τηλ. (0267) 31200

ΤΡΑΠΕΖΑ ΚΡΗΤΗΣ

Ταχύτητα και συνέπεια.

Starlet ..... για όλους... για πάντα!

... ΓΙΑ ΤΟΝ
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΑ ...

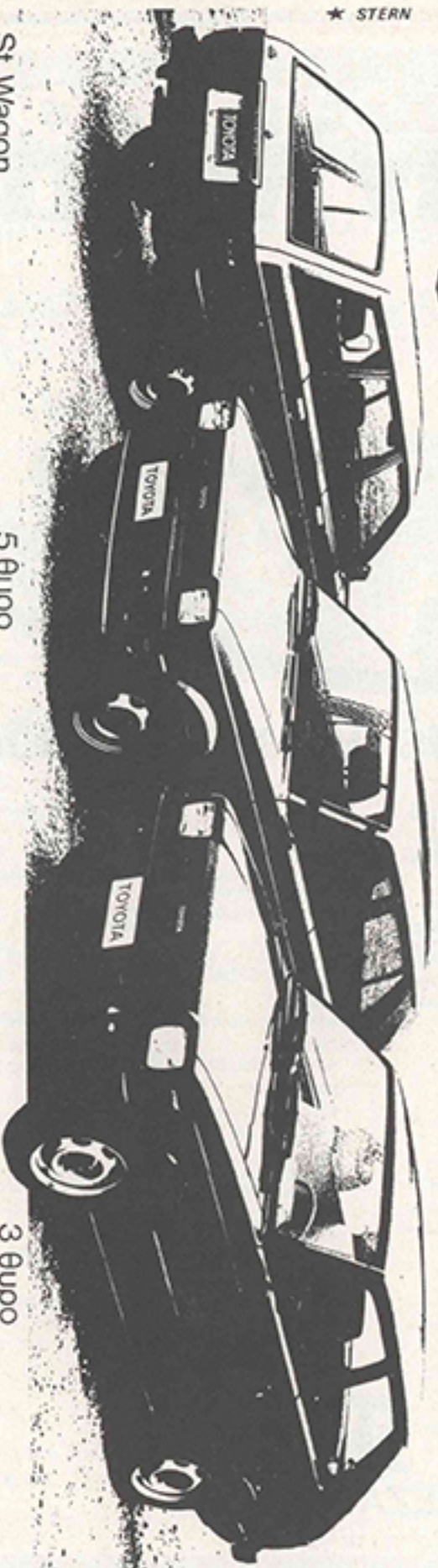
.... ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ....

.... ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ

★ STERN

St. Wagon

5 θύρα

3 θύρα

TOYOTA STARLET

η κορωνίδα των μικρών αυτοκινήτων

ΚΑΤΙΔΟΠΟΙΗΘΕ ΑΕΒΕ

ΑΘΗΝΑ: Α. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 148 ΤΗΛ. 5904222 - ΒΟΥΛΑΣ/ΝΕΜΕΩΣ 302 ΤΗΛ. 9506600, Α. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ 28 ΤΗΛ. 8220735, ΚΑΥΚΑΣΙΟΥ 127 ΚΤΥΦ/ΤΗΛ.
ΤΗΛ. 8624891, ΠΕΡΙΣΣΙΑΣ: ΜΟΥΤΤΟΛΟΓΟΥ 37 - ΖΕΛΑ - ΤΗΛ. 4155634 - ΟΙΚΙΣΤΑΚΟΝΑΧΗ: ΜΟΧΑΛΙΤΣΗΝΟΥ 291 ΤΗΛ. 535862 - ΠΑΡΩΝΑ:
ΤΙΜΟΚΗ 83 ΤΗΛ. 251106, ΠΕΡΙΣΣΙΑΣ: Α. ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ 15Α ΤΗΛ. 282494 - ΡΟΔΟΣ: ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ 27 ΤΗΛ. 296493

ΜΙΝΩ·Ι·ΚΕΣ ΓΡΑΜΜΕΣ

ΑΝΩΝΥΜΗ ΝΑΥΤΙΑΙΑΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Ε)Β ΜΙΝΩΣ

Ε)Β ΚΝΩΣΣΟΣ

Ε)Β ΑΡΙΑΔΝΗ

**Καθημερινή σύνδεση Κρήτης - Πειραιά
με τα ασφαλή επιβατηγά - όχηματαγωγά
Έγγυηση για ένα σταθερό - άνετο - ευχάριστο ταξίδι**

ΜΙΝΩ·Ι·ΚΕΣ ΓΡΑΜΜΕΣ Α.Ν.Ε.
Ταχυδρομική θυρίδα 120, Τέλεξ 262239
Ήράκλειο Κρήτης:
Τηλέφωνα 224301-2 και 224940
Κεντρικά πρακτορεία:
Ήράκλειο: Πλ. Καλλιέργων 7, τηλ. 224303/5
Πειραιεύς: Άκτι Ποσειδώνος 28,
Τηλέφωνα 4118211-16, Τέλεξ 213265

MINOAN LINES SHIPPING S.A.
P.O. BOX 120 — TELEX 262239, TEL.
224301-2, 224940, IRAKLION CRETE
CENTRAL AGENCIES:
IRAKLION: PLATIA KALLERGON 7,
TELEPHONES 224303/5
PIRAEUS: ACTI POSIDONOS 28,
TELEPHONES 4118211-16, TELEX 213265

ΜΟΤΟΡ ΟΙΛ (ΕΛΛΑΣ)

ΔΙΪΛΙΣΤΗΡΙΑ
ΚΟΡΙΝΘΟΥ Α.Ε

Πρωτοπορία στήν ένεργειακή τεχνολογία. Άδέσμευτη Έλληνική ιδιοκτησία.

Υγραέρια, θενζίνες αυτοκινήτων, καύσιμα αεριοποιημένων, νάφθα, πετρέλαιο ντήζελ-μαζούτ, λιπαντικά, παραφίνη, ασφαλτός και δεκάδες άλλα προϊόντα είναι η παραγωγή της ΜΟΤΟΡ ΟΙΛ (ΕΛΛΑΣ) στα Διυλιστήρια Κορίνθου.

Τα Διυλιστήρια Κορίνθου, τα μεγαλύτερα στην Ελλάδα, από τα πιο σύγχρονα στην Ευρώπη έχουν δυναμικότητα κατεργασίας 7.000.000 τόννους αργού πετρελαίου το χρόνο και μπορούν να καλύψουν το μεγαλύτερο μέρος από τις ανάγκες της χώρας. Διαθέτουν τη μοναδική προβλήτα της ανατολικής Μεσογείου για εξφορτα πετρελαιοφόρα μέχρι 350.000 τόννων. Ειδικές εγκαταστάσεις που διαφυλάσσουν το περιβάλλον από ρύπανση και μόλυνση. Κι ακόμα ένα ανθρώπινο δυναμικό από 800 ειδικευμένους τεχνίτες και υπαλλήλους. Το συνολικό ύψος των επενδύσεων του συγκροτήματος ξεπερνά σήμερα τα 500.000.000 δολάρια. Περιλαμβάνει ένα διυλιστήριο ορυκτελαίων-λιπαντικών και ένα διυλιστήριο καυσίμων.

Διυλιστήριο ορυκτελαίων-λιπαντικών. Έχει δυναμικότητα παραγωγής 120.000 τόννους το χρόνο και καλύπτει ολόκληρο το φάσμα τύπων και ποιτήτων. Τα 250 προϊόντα που παράγει είναι σύμφωνα με τις διεθνείς προδιαγραφές. Παράγει ακόμα και παραπροϊόντα όπως ασφαλτό, ημικατεργασμένες και κατεργασμένες παραφίνες κ.ά. Το 70% της παραγωγής του απορροφάται από την εσωτερική αγορά και το υπόλοιπο εξάγεται.

Διυλιστήριο καυσίμων. Αποτελείται από πλήρες σύστημα μονάδων κατεργασίας αργού πετρελαίου κάθε ποιότητας. Έχει δυναμικότητα παραγωγής 7.000.000 τόννους το χρόνο και καλύπτει ολόκληρο το φάσμα των καυσίμων: Υγραέρια, θενζίνη super και regular ύψηλων προδιαγραφών, καύσιμα αεριοποιημένων πολιτικής και πολιτικής αεροπορίας, ειδικά καύσιμα αεροσκαφών αεροπλανοφόρων, πετρέλαιο εξωτερικής καύσεως (μαζούτ) κι ακόμα πετρέλαιο εσωτερικής καύσεως (ντήζελ) με χαμηλή περιεκτικότητα σε θείο, χάρη στην ειδική μονάδα αποθειώσεως που καλύπτει τις πιο αυστηρές προδιαγραφές.

Με δυναμικότητα 7.000.000 τόννων με αποθηκευτικούς χώρους 2.000.000 τόννων

με μελετημένες εγκαταστάσεις πάνω στους ασύμμετρους όρους ασφαλείας και προστασίας του περιβάλλοντος με τη μοναδική στην ανατολική Μεσόγειο προβλήτα που εξυπηρετεί συγχρόνως πέντε πλοία

ή ΜΟΤΟΡ ΟΙΛ (ΕΛΛΑΣ) προσφέρει σήμερα στη χώρα τη δύναμη της ενέργειας και μαζί ένα συναλλαγματικό όφελος 30.000.000 δολαρίων το χρόνο που σύντομα θα ξεπεράσει τα 100.000.000 δολάρια.

Γιατί η ΜΟΤΟΡ ΟΙΛ (ΕΛΛΑΣ) δεν στοματίζει την εξέλιξη της πορείας. Ήδη θάξει σ' εφαρμογή ένα νέο συγκρότημα μονάδων πρωτοποριακής τεχνολογίας που βασίζεται στη καταλυτική και θερμική πυρόλυση, τον πιο σύγχρονο τρόπο μετατροπής του μαζούτ σε θενζίνη και υγραέρια. Με το νέο της συγκρότημα που έχει ύψος επενδύσεων 100.000.000 δολάρια, η ΜΟΤΟΡ ΟΙΛ (ΕΛΛΑΣ) υπερτριπλασιάζει την αποδοτικότητά της και μαζί ανοίγει τις πύλες της υψηλής τεχνολογίας του 21ου αιώνα.

ΜΟΤΟΡ ΟΙΛ (ΕΛΛΑΣ)
ΚΑΡΑΓΕΩΡΓΗ ΣΕΡΒΙΑΣ 2
ΑΘΗΝΑ Τ.Τ. 125

ΤΗΛ: 324 6311-15
ΤΕΛΕΞ: 218245-49 ΜΟΤΟ GR.
ΑΘΗΝΑ-Τ.Θ. 1742

Μοναδική εγγύηση
για εθνική ενεργειακή πολιτική.

